

Kapocs

XII. évf. 2. szám nyár

A Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet folyóirata

A család társadalomlélektani szempontból

Anyai munkavállalás – gyermekfejlődés

Magyar fiatalok a Kárpát-medencében

Tevékeny élet időskorban is

Létezik-e önálló családpolitika?

Családbarát közgondolkodás

Buda Béla

A házasság és a család mai problémái

– a társadalomlélektan szempontjából

A szociológia a házasságot és a családot társadalmi intézménynek tekinti, kifejezve ezzel, hogy olyan szerveződés, amely minden társadalomban, együtt élő nagyobb közösségben ősidők óta létezik, fontos funkciókat tölt be, törvények, hagyományok és szokások keretei között.

Mint minden egyéb társadalmi intézmény, napjainkban a család és a házasság is külféle szerkezeti és működési zavarokkal küzd. Ezek jellegéről, kiterjedéséről és következményeiről sokat tudunk, és szaporodnak az erőfeszítések ezek enyhítésére, megoldására is. A kutatások nyomán annyira bonyolult, soktényezős kép állt össze a zavarokról, hogy megértésükhöz, valamint politikai, közéleti értelmezésükhöz szükség lenne valamiféle új, egyszerűsített modellre. A bonyolultság abból is ered, hogy több társadalomtudományi ág egyidejű alkalmazását igényli, amikor a házasság és család intézményéhez közelítünk.

A társadalomlélektan szemléleti kerete

A házasságon és családon belüli feszültségek és működési zavarok jelentős történelmi-társadalmi változások következtében állnak elő, amik szemléletek és világnézetek mentén zajlanak, s ezek mélyrehatóan befolyásolják az emberek életvitelét. Értékek, viselkedésformák változnak, és a folyamatokban összeütköznek az új normák a régiekkel. Az egyes emberekben mindezek motivációs mintaként jelennek meg. A változó felfogások, szokások és törekvések mint kultúrák tűnnek fel, a szó kulturális antropológiai értelmében. A szakemberek ennek révén igyekeznek megragadni, hogy – hétköznapien szólva – a változások nyomán milyen és miben más a társas világ a korábbiakhoz képest, azon belül az élet és az ember egy korábbi állapotához hasonlítva, illetve melyek a különbségek a változások folyamában különböző fázisban lévő lakosságrétegek között.

A bonyolultság a folyamatok sokrétűségében és körkörös egymásra hatásában rejlik. Ez az, amit nehéz kifejezni, változókra bontani. Iparosodás, civilizáció, városiasodás, migráció – a régi társas kontroll-formák elerőtlenedése, szekularizáció, individualizáció – kapitalizmus, fogyasztói társadalom, a nők tömeges munkába állása, „mediatizálódás” (vagyis a tömegkommunikációs eszközök felerősödött szerepe), nukleáris család, kohabitáció, családtervezés, a válások számának növekedése, születésszám csökkenése, és így tovább.

Folyamatok, amelyek kölcsönösen feltételezik és befolyásolják egymást, amelyekből mintegy sajátos kultúrák keletkeznek. Nem könnyű még a trendek kitapintása sem. Nehéz megmondani, mi fér a társadalmi pluralizmusba, mi az, ami még „normális”, és mi az, ami diszfunkcionális, mi igényel politikai beavatkozást.

A társadalmi, kulturális és lelki tényezők szünet nélkül hatnak (és visszahatnak) egymásra. Emiatt van szükség a vizsgálatukhoz több diszciplínára, és ebből adódik sok módszertani probléma. Sok szempontból a legfontosabb a „lelki” (vagyis az emberi értékekben, motívációkban rögzülő) momentumok megfelelő megértése, hiszen a fókusz itt nem az egyénre kell, hogy irányuljon, hanem az egyén, a társadalom és a kultúra érintkezési felületeire (mai hasonlattal élve: *interface-re*). E kérdéssel a klaszszikus szociológia sokat vívódott. A legérettebb koncepciók a háború utáni amerikai szociológia terén jelentek meg (Parsons, Merton stb.). Akkor vetődtek fel olyan terminológiák, mint a makro- és mikroszociológia, szociál-antropológia vagy társadalomlélektan. Ezek a terminusok mára kimentek a divatból. A szemlélet kedvéért érdemes visszanyúlni a társadalomlélektan fogalmához, ami mást jelent, mint a szociálpszichológia (az angol nyelvben a *societal*, ill. *social* a megkülönböztetést kifejező jelző).

A házasság és család vetületében talán néhány példa képes megvilágítani a jelenleg – alkalmaslag – felélesztett társadalomlélektani megközelítés illetékességét. Olyan jelenségek, mint az abortusz vagy a tablettás fogamzásgátlás többszörösen és körkörösén végigfutottak (futnak) a társadalmi időfolyamatokban, és könnyű átgondolni, hogy az orvoslás, kereskedelem, kulturális mozgalmak, ideológiák, információátadások, döntések, majd következményes viselkedési változások révén mennyi új dolog jön létre (egyre gyorsuló módon). A háttérben tapasztalhatók a szexuális szokások változásai, a női életperspektívák átalakulása, illetve szinte szükségszerűen a gyermekvállalás átalakuló rendszere. Egy másik jelenség: a modern urbanizáció a mindennapi házassági és családi együttélés szinte minden közvetlen együttműködését, munkamegosztását átalakította, hiszen nem kell fűtéssel, élelmiszerkészítéssel, tartósítással, ruhavarrással foglalkozni. Minden készen beszerezhető, a szükséges feladatokat gépek végzik. A pár egymásrautaltsága kisebb mértékű. Megnő a szabadidő, illetve a nők családhoz való kötöttségét enyhíti a bölcsőde, óvoda, napközi intézménye. A folyamatokat nehéz empirikus adatokban követni. Sok párhuzamos mozgás is közrejátszik, például a kortárs csoportok megnövekedett szerepe a – mind koraibb – iskolás korban, a serdülőkori szubkulturák lehetősége (szexuális viselkedés, droghasználat stb.), vagy a fiatalok marketing-célponttá válása, az elterjedt médiafogyasztás, illetve a digitális eszközök hétköznapisága. Mindezek együtt vesznek részt újszerű, jellegzetes életstílusok keletkezésében, új divatok, trendek kialakulásában.

Fontos figyelembe venni, hogy a társadalmi változások különböző ütemben és mértékben érintik a lakosságot. Minden változásnak van gócpontja. Mindegyik valamely rétegben és korcsoportban indul el, és az ott keletkezett új viselkedési minták, divatok fokozatosan terjednek át más, de összetételében (kor, nem, iskolázottság, társadalmi státus stb.) hasonló csoportokra. A változások mintaadása hosszú időn át elsősorban közvetlen érintkezések, találkozások alkalmával terjedt. A múlt század közepétől azonban ebben a folyamatban mind önállóbb közvetítő eszköz lett a média, különösen a televízió.

Még ha nem is lehet a házasság és a család jelenségvilágában mindent követni és fogalmilag rögzíteni, a társadalomlélektan mint paradigma segíthet az egymással interakcióban álló faktorok elképzelésében.

Modern házasság, modern család

A modernitás eszméje itt is bevilágítható lehet, akárcsak több egyéb társadalmi kérdésben. *Modern* az, ami korunkban (vagy annak közvetlen közelében) tömeges és meghatározó mértékben kialakult, s ami szembeűnően más, mint a korábbi időszakok viszonyai voltak. A változási előzmények története természetesen mindig hosszabb. A második világháború korszaka szinte minden vonatkozásban vízváltató volt. A modern házasság és család gyakorlata főként a háború utáni Amerikában és Európában honosodott meg. A háttérben a Max Weber által kiemelt individualizáció, az egyén felértékelődése állt. Ennek magyarázata a tömeges iskoláztatás, a megnövekedett mobilizáció, a munkás és alkalmazotti életforma, valamint a fokozott kiszakadás a korábbi közösségi hagyományokból. A háború korszakát követően a fiatalok korai önállósodása (elköltözése) vált jellemzővé. Az új család már külön folytatta az életét, s így jött létre a *nukleáris családnak* nevezett kétnemzedékes formáció. Ez már eleve a gyermekszám csökkenését vonta maga után. Ehhez csatlakozott a nők munkába állásának fokozódó tendenciája, növekvő bekapcsolódása a felsőoktatásba. Az emelkedő anyagi jólét új életperspektívákat nyitott meg az emberek előtt, nagyobb liberalizációval és az új életformák mintáinak a média által közvetített szuggesztív hatásával.

Ezzel párhuzamosan a hatvanas évektől a válások és különélések száma szinte folyamatosan nőtt. Európa keleti felében e trendek némi késséssel, eltérésekkel, de hasonló módon zajlottak. Gyakori lett a gyermekeit egyedül nevelő anya, az újraházasodások révén pedig mozaikcsaládok jöttek létre. Ezzel egy időben meggyengült a család szocializációs funkciója. A családi nevelő hatásokat az intézmények nem voltak képesek pótolni. Ugyanígy a főleg a család működési zavarai miatt kialakult „hátrányos helyzet” következményeit a gyermek életében a szociálpolitika sem tudta ellensúlyozni.

A házasság létrejöttében – a szabad párválasztás időszakában is – és megmaradásában rögzítő tényezőnek bizonyult a pszichoszociális hasonlóság (homogámia). Ugyanakkor a válásokban kockázati képződmény lehetett a pár eltérő felnőttkori személyiségfejlődése, a konfliktusok gyakorisága és mélysége, egyes adatok szerint új partnerek bekapcsolódása (ami összefügg a szexuális

összhang, ill. a kapcsolati intimitás zavarával). A házasság és a család a modernitásban fejleszthetőnek és javíthatónak tűnt. Egyrészt funkcióinak végrehajtásában látszottak segítségi lehetőségek (szociális munka, önszolgálat stb. révén), másrészt elkezdődött a tanácsadói és terápiás szolgálatok kiépülése (e korszak terméke a családterápia). A házassági és családi feszültségekben általában kommunikációs zavar és az egymással szembeni negatív indulatok domináltak. A kutatások kiemelték a megváltozott nemi szerepekből adódó bizonytalanságokat és ellentéteket, valamint a párkapcsolati minták körüli viták (például szexuális és érzelmi kizárólagosság, féltékenység stb.) jelentőségét. Az is destabilizációs körülménynek bizonyult, hogy a nukleáris család kikerül a nagyszülői és rokonsági, illetve a hagyományos szomszédsági relációk – általában az összetartozás felé szabályozó – erőteréből.

Házasság és család a „posztmodernben”

A kilencvenes évektől vált láthatóvá, hogy a modern család sajátosságai nem csupán mennyiségi tendenciaként válnak mind erőteljesebbé. Minőségi változások is bekövetkeznek. Miként a modernitás is inkább közelítő és leíró kategória, a *posztmodern* sem igazi koncepció, hanem a minőségi változás kifejezésére szolgáló metafora (sokan vitatják is, például Bourdieu, Habermas stb., és inkább késői modernitásról beszélnek). A posztmodern azért terjedt el, mert a kor sajátos mentalitásai számos egyéb vonatkozásban is valami markánsan újat igyekeztek kifejezni. Ilyenek például a modernitás fokozódó önérvényesítési, önmegvalósítási törekvései, amelyek a narcizmusig fokozódtak (lásd Lasch „az önimádat társadalmá” képletét), az emberi alapértékek általános megkérdőjelezése, a „new age”-lelkület, az új spiritualizmus, az erőteljes vetélkedés és a „nyertes-vesztes” szemlélet térnyerése, a kötelességek és felelőségek elhárítási gyakorlata, stb. A párkapcsolatok terén szembetűnővé vált a házasságkötés életkori kitolódása, számszerű csökkenése a házasság nélküli, átmeneti, akár család-szerű együttélések számának emelkedésével.

Megjelent a *posztadoleszcencia*: a felnőtt, potenciálisan önálló életre képes fiatalok továbbra is éveken át benne maradnak a szülői családban, gyakran a harmincas éveik végéig, általában szoros partnervizony nélkül. E jelenség is gyengíti a házasság intézményét. Előzményei már a moder-

nitásban is megmutatkoztak – ilyen volt például az „ifjúsági kultúra” és a késleltetett felnőtté válás, de ez még párosult az életviteli önállóság hangsúlyával. Az ifjúsági kultúra egyfajta nyitottság és döntési bizonytalanság, mintegy a készenlét az új életperspektívákra, általában olyan életkorban is, amikor a biológiai vagy szociális felnőtté válás már régen bekövetkezett. Ebben a tendenciában a felgyorsult és nagy ívű személyiségfejlődés tapasztalata, valamint a változási szabadság megőrzésének vágya tükröződik. A késleltetett felnőtté válásban kötött házasságok felbomlásának aránya igen nagy. Erre a jelenségre a szokványos reakció a házasságkötés késleltetése vagy elkerülése. A posztadoleszcenciában ez a trend még a személyes önállóság használatát is magában hordja. Már a modernitásban is úgy értelmezték, hogy az ifjúsági kultúra tartós fenntartása egyfajta kifejeződése a szülők, rokonok és barátok családjában előforduló válságok negatív tapasztalatainak, s az így várható csalódások és krízisek elkerülési szándékának. Benne van a pszichoszexuális és pszichoszociális éretlenség felismerése, de a jó párkapcsolathoz szükséges intimitás hiánya is, ami viszont a narcizmus kultúrájából ered.

Elterjedt az „élmény-társadalom” fogalma is. Ez azt fejezi ki, hogy a tárgyi fogyasztásról a hangsúly a különleges élmények megszerzésének igénye felé tolódott. Ezeket az élményeket is a fogyasztói világ közvetíti szervezett kalandok, utazások, kockázat- és szenzációkereső viselkedésformák ajánlatával, árusításával, de ezt is főként a média eszközeinek révén teszi. Az ifjúkori kultúra általában kedvez ennek az igénynek.

A társadalmilag legaggasztóbb következménye mindennek a csökkenő gyermekvállalási hajlandóság, vagy annak későbbi életkorra tolódása. Ez utóbbi akár kedvező körülményeket is teremthet, hiszen a vállalás végül érettebb identitás-állapotokban következik be, és így előtérbe kerülhet, és jobban is sikerülhet a családi szocializáció. Ám a születésszám csökkenése a fejlett nyugati társadalmakban már a demográfiai válsághoz közelít. Így a társadalmak elöregednek (az átlagos életkor növekedése folytán is). Ezt az állapotot csak a bevándorlás tartja valamennyire egyensúlyban. A viszonyok olyan sebességgel és kavargásban változnak, hogy ma nagyon nehéz tisztán látni a tendenciákat. A késlekedő felnőtté válást, illetve a posztadoleszcenciát a jelenlegi tartós gazdasági hanyatlás és a magas munkanélküliség ráta, és

ezzel párhuzamosan a klasszikus pályák, hivatások átértékelődése, szinte „dekonstrukciója” (e tényezők miatt fiatal felnőttekben egyre több ember számára az egyéni vagy házassági-családi önállóság lehetetlenné tűnik.) okozza. A nők helyzetét nehezíti, hogy a párkapcsolati elköteleződés, illetve a gyermekvállalás miatt hátrányba kerülhetnek a munkaerőpiacon. De mindkét nemre jellemző a magány vagy „szingliség” érzése. A bonyodalmat fokozza az ipari társadalom szinte partatlan permisszivitása, az átrekinthetetlen értéklapluralitás, ugyanakkor a főbb életformák alapértékei közötti növekvő és gyakoribb konfliktusok megélése, az érzelmisülkséget kielégítés egyre virtuálisabbá válása.

Léteznek pozitív ellensúlyok, mint amilyen a régi „generációs szakadék” megszűnése a felnőtt generációk családjában, a nagyszülők és rokonok segítő részvétele (ez az idősödő korosztály a korábbiaknál kedvezőbb mentális és szociális helyzetből, állapotából is következik), illetve a gyerekvállalás féltérelődése a fiatal párok életében (ez még a házasságon kívül is pozitív momentum). Előnyös a voluntáris (vagyis az önként választott vagy alkotott) *közösségek* iránti fokozott igény, mert ez segíti az identitás (a szociális és kulturális

identitásélemek) fejlődését, és ez kedvez a családi létformának is. Vannak olyan megfigyelések, de inkább sejtések, hogy az érték-polifónia (és diszsonanciák) mértéke tetőpontot ér el korunkban, és várhatóan valamilyen spirituális vagy vallási, de mindenképpen világgépet, életfilozófiát érintő szellemi mozgalmak indulnak meg és jellemzik a közeljövőt. Sajnálatosan itt konstruktív és pro-szociális értékviszálások mellett fundamentálista, illetve szektás mozgalmak is megerősödhetnek.

Magyar viszonyok

A világháború és az azt követő úgynevezett szocialista átalakulás következtében az említett folyamatok kétszertesen és számos torzulással mentek végbe, de a nyugati állapotokhoz igen hasonlóan zajlottak le. A házasságot és a családort a marxizmus polgári intézménynek tartotta, ám nem igyekezett gyengíteni, részben a központi nyilvántartás és szabályozás miatt, de főként a születésszám emelése érdekében. A háború után a fő „családtervezési” eszköz az abortusz lett (ennek alig volt jelentősége a háború előtti, premodernnek nevezhető időszakban).

Hargitai Dávid

Ezt az eszközt a „Ratkó-korszakban” betiltották, s csak 1956-tól vált ismét engedélyezetté. A deviáns viselkedésformák elszaporodása után (ami a hatvanas években kezdődött, és az 1980-as években érte el fokozatosan és folyamatosan a tetőpontját), a kutatások tükrében felszínre került, hogy Magyarországon olyan mértékű társadalmi átrétegződés, átalakulás ment végbe néhány év alatt, amihez a gyorsan iparosodó nyugati országokban egy-másfél évszázadra volt szükség. Az ötvenes évek első felében a magyar lakosság mintegy 60%-a költözött a városokba, és váltott át a paraszti létformából munkás vagy alkalmazotti munkakörbe. Ez gyors kiszakadást jelentett a hagyományos közösségekből, erősítette a szekularizációt, és a nők munkába állása miatt jelentősen megterhelte a családi életet.

Az ötvenes évek Magyarországon a szegénység és a lakáshiány indokolta a születésszám korlátozását a családok részéről. A hatvanas években azonban a nyugati társadalmi motivációk kerültek előtérbe. A viszonylag előnyösebb anyagi helyzetű párok kezdtek korlátozni és késleltetni gyermekvállalásukat. Sajátos a magyar helyzetben, hogy a hormonális fogamzásgátlás elterjedése után is (talán Európa-szerte egyedülálló arányban) az abortusz maradt a születésszabályozás fő eszköze, és még napjainkban is igen elterjedt. Főként a kedvezőtlen társadalmi-anyagi körülmények között élők körében jellemző, de ha összevetjük a tizenéves korcsoportok teherbeesési magas arányszámával, ez arra mutat, hogy a szexuális kulturáltság általában nem kielégítő színvonalú. A szexuális nevelés vagy egészségfejlesztés terén a rendszerváltozás előtt is alig történt valami pozitív lépés, és gyakorlatilag azóta sem történt túlságosan jelentős fejlődés.

Az egyre gyakoribb válásokat a rendszerváltozás előtt adminisztratív eszközökkel igyekezett a kormányzat lassítani vagy megnehezíteni, de csekély eredménnyel. A válások és a férfihalandóság fokozott mértéke miatt ezért nálunk különösen magas számban élnek csonka (egyszülős) családban nevelkedő gyerekek.

A hatvanas évektől kezdve Magyarországon is egyértelműen a magasabb életszínvonal, a módosabb életstílus, a fogyasztói társadalomban való erőteljesebb részvétel igénye is a gyermekvállalás ellen ható erő lett. Ezt csak színezik vagy fokozzák az időszakos gazdasági visszaesések vagy a jelenlegi recesszió következményei. A kilencvenes évek óta

folyamatosan csökken a születésszám (kisebb ingadozásokkal). Megjelent nálunk is a posztadoleszcencia, és új jelenség a fiatalok nemzetközi migrációja tanulás vagy munkavállalás okán. Ennek következményei kiszámíthatatlanok, de a házasság és a család fennmaradása szempontjából csakis a demográfiai helyzet további romlása várható.

A magyar társadalomban is elterjedt a fogyasztói mentalitás, az „élmény-társadalom”, illetve „kockázati társadalom” beállítódása, és nem erősödött sem a vallásos, sem más, hagyományosan konzervatív értékrend a lakosság körében olyan mértékben, hogy ettől több házasság köttenne, és koherensebbé válna vagy erősödne a család és a gyermekvállalás.

A magyar társadalomban a házasságot, családot, gyermekvállalást őrző, megtartó rétegek említett hátrányos helyzete indokolná a kiterjedtebb család- és szociálpolitikai erőfeszítéseket és a segítő egészségpolitikát. Az abortuszok magas száma miatt is gyakoribb ezekben a rétegekben a koraszülés, valamint a magzat születési károsodása. Több az olyan gyermekkori betegség is, ami a szociális felzárkóztatást (legelőbb és leginkább az iskolai nevelést, oktatási eredményeket) nehezíti. Ilyen helyzetű társadalmi rétegekben még a gazdag országokban is a „szegénység kultúrája” és a hátrányok transzgenerációs átörökítése a jellemző. Ez a jelenség hazánkban különösen szembeszökő a roma kisebbségeknél. A hátrányos rétegek sodródása és sokféle, a családot és gyerekeket érintő problémája nálunk mintegy „görbe tükör” az integrált rétegek számára, s rámutat arra, amit „posztmodern” életvezetéssel el akarnak kerülni.

E gondolatmenet következtetései

A házasság és a család kérdése sajátos ellentmondásban áll a nyugati típusú fejlett ipari társadalmakban. Egyrészt a főbb problémákról értesül a művelt köztudat. A média tematizálja őket, bár rendszerint egyoldalú és elégtelen módon. Másrészt sem a politika, sem az értelmiség nem látja át megfelelően az összefüggéseket, s emiatt nem képes a kérdéseket bevonni a társadalmi diszkusziókba, akciókba. A házasság és a család szűkebb vonatkozásaiban mindez empirikusan is kutatható, de a felvillantott történelmi-társadalmi kontextusokban már nem vizsgálható a megszokott

redukcionista, pozitivistá módszertannal. Ehhez kvalitatív tanulmányokra és mindenekelőtt elméleti szintézisre lenne szükség.

A csupán nagy vonalakban felvázolt kép fogalmi csomópontjai például olyan kérdésköröket érintenek, amelyek mindegyike a rendelkezésre álló óriási szakirodalom alapján konceptuálisan kellően rendezhető és összesíthető lenne, s a megfelelő adatok és definíciók nyomán összefüggésbe lenne hozható a többi hasonló kulcsjelenséggel, illetve folyamattal. Az elemzésben fontos a történeti-makrotársadalmi háttér figyelembe vétele, illetve a szociális és kulturális változás dinamikájának leképezése (kivált az értékek és életformák, ezek mintáinak terjedését illetően, különös tekintettel a médiára és a közvetlen emberi modellhatásokra). Különböző elvontsági szinteken különböző részletességű és különböző mértékben adatolt ismeret-mátrixok alakíthatók ki ilyen módon, ezek kellően vitathatók, és megfelelően fejleszthetők. Ezek olyan fogalmi hálózatok, amelyek egy-egy konkrét probléma gyakorlati célú feltárásában is segítséget nyújthatnak, s ezek révén a társadalmi, kulturális és társaslélektani hatások fázisai és lépéscsoportjai, egymással való interakciói leírhatók és elemezhetők. Ez mindenekelőtt a fejlesztő, illetve javító, vagy a korrektív, módosítható társadalmi beavatkozások szempontjából lenne fontos. Bár szinte világszerte az a jellemző a házasság és a család problémakezelésére, hogy csak átgondolatlan és rövid távú törekvések jelennek meg, ezek hatékonysága növelhető lenne a megfelelő multi-diszciplináris, multifokális elméleti előkészítő munka révén. Az elméleti szintézis igénye tehetné célzottá és közvetlenül felhasználhatóvá a kutatásokat is. Jelenleg a klasszikus felmérő technika a divatos, holott ez csupán keresztmetszeti, és a vizsgált emberek motívumait és belső programjait illetően felszínes adatokat hozhat. Ritkák a követéses vizsgálatok. Ezeknél a mintavétel a célkitűzések komplexitásának növekedésével egyre nehezebb.

Egészében szembevetendő, hogy a nyugati világ mintha más társadalmi problémák kezelésénél tájékozatlanabban és bizonytalanul állna a házasság és a család változásaival és jellemző jelenségeivel szemben.

A társadalomlélektani szemlélet felvetéséhez visszatérve, itt említhető, hogy a társadalmi cselekvés igen gyakran túlzottan voluntarista és államigazgatási orientációjú. Születnek jó tervek

és programok, s ezek túl gyorsan mennek át intézményrendszerekre és nagyobb lakosságrétegekre. Ez különösen az iskolai programokra – reformokra, új kezdeményezésekre – vonatkozóan figyelhető meg. Ez a folyamat különösen jellemző a fél évszázad történéseire a nyugati társadalmakban általában, és Magyarországon még inkább. A korábbi változtatások felülvizsgálata általában elmarad. A tanulságok a következő újítások előkészítésében vagy bevezetésében felhasználatlanul maradnak (ha egyáltalán ismertek). A megkezdett új eljárásrendek, módszerek többnyire hamar színképpé válnak a társadalmi valóság különféle prizmaín (az iskolánál maradva, például a tanulók társadalmi helyzetéből eredő szocializáltságán, az iskolatípuson és azok szabályozási módján, a pedagógusok motivációs állapotán, a szülők és a közvetlen társas környezet jellegzetes reakciómódjain, stb.) megtörve.

A voluntarizmus kifejezés utal a „nagypolitika” elkerülhetetlen bevonódására a házasság és család ügyeibe. Minden új, nagyobb volumenű program valamely politika erőé, amelynek kezdeményezései iránt a többi politikai fél eleve bizalmatlan. Az egykori szocialista országokban szinte minden „jobbító” társadalmi lépéssel szemben erőteljes ellenállás is mutatkozik. Ha új ügyekhez a lakosság eszmei megnyerésére van szükség, az különösen nehéz a politikai ellentétek okán. A volt szocialista államokban a sok évtizedes ideológiai nevelés és befolyásolás máig élő gyanakvást vált ki minden „hivatalos” vagy kormány szintű meggyőzési kísérlettel szemben. A média belépése, részvétele tovább bonyolítja a helyzetet, a kereskedelmi érdekek, illetve a manipuláció félelme miatt. Az új média, kiváltképp a világháló egyre jelentősebb teret hódít a tudati és érzelmi hatások kifejtésében. Ennek szerepe – különösen a házassággal és családdal kapcsolatosan – még nem áttekinthető, de inkább a posztmodern trendek irányába mutat. A társadalomlélektani jellegű vizsgálatokból mind egyértelműbb, hogy a „valóság nevel”, vagyis az, amit az emberek maguk körül látnak, és ami spontán, előzetes várakozások, beállítódások nélkül mutatkozik. Ekkor is jelentős a recepciót meghatározó előzmények és kontextusok média által kiváltott érzékenyítése. Ugyanakkor nehéz meghatározni, hogy mi a „valóság”, és mi a „nevelés”. Rendszerint egy-egy új elem átadása és bevétele valósul meg, az összetett üzenetek viszont ilyen módon is ritkán hatékonyak. A tömegkommunikáció a közvetített

fikción át is formál attitűdöket és tanít viselkedésmintákat. E téren lenne szükség még számos kutatásra, bár már sok összefüggés ismeretes, például a média agressziókeltő hatásairól az erőszak ábrázolása révén, vagy éppen a divatok generálásáról. Mindenesetre a „népnevelő” vagy moralizáló jellegű központi üzenetek gyakran éppen visszafelől sülnek el, elutasítást vagy érdektelenséget váltanak ki. A média mindenképpen önálló faktor minden társadalmi akciót illetően, és várható, hogy a világháló is az lesz, különösen a web 2.0 világa, az interneten át szerveződő hálózatok, illetve a sajátos párbeszédesség nyilvánosság révén.

Fejlesztés és megújulás a házasság és a család terén

A bonyolultság és nehézségek dacára a házasság vagy a család értékének helyreállítása és erősítése elsőrendű társadalmi érdek. Bizonyos, hogy a keresztény kultúrkörben a házasság intézményének eszmeisége és közösségi rítusa, az elkötelezettséget kifejező fogadalmak és vállalások, valamint ceremóniák sora, és a hagyományos szakralitás is nagy jelentőségű. Ezeknek azonban nehéz visszaadni régi rangját. Ehhez lenne szükség a kereszténység életvezetési irányadó szerepére, s ennek leginkább a vallás és más közös értékek által összekötött közösségekben kellene megnyilvánulnia. Ez lehetne a család kötelékeinek megerősödési alapja is. A család a gyermekekkel való együttélésben bontakozik ki és alakítja át a házasság intézményét. Mind a házasság, mind a családalapítás a pár önazonosságának sajátos fejlődési állomása és átalakulása.

Mindez nehezen közelíthető meg a társadalom, illetve az állam felől. Egyelőre nem ismeretes olyan hatékony módszer, amely szoros és elkötelezett párkapcsolat irányába tudná felkészíteni a fiatalokat, elő tudná segíteni az együttélés szempontjából jó párválasztást, és hosszú távon motiválna a családi életre. Figyelemreméltó, hogy a meglévő kísérletek szinte kizárólag egyházi keretek között, tehát a keresztény értékrendet vállalók körében, és csoportos – tehát a közösséget jelképező – formában zajlanak. A felkészítések és életvezetési előkészületek hatékonyságáról még nincs elég ismeretünk. Nehéz is lenne ezt vizsgálni, hiszen ilyen kurzusokon, gyakorlatokban nem átlagos fia-

talok, hanem eleve vallásos emberek vesznek részt. Kérdés, lehet-e az intézmény eszményét, az elkötelezettség eszközeivel vállalt elhatározását hosszabb távon fenntartani a mai emberekben, akiket igen sok és intenzív újszerű hatás ér életük folyamán. A hit eleven rendszerében azonban a házasság és a család igenlése erős tud maradni. Ezt is kutatni kellene. Elvileg erre lehetőség lenne. Léteznek olyan pszichokulturális eljárások, technikák, amelyek súlyos életproblémák, lelki zavarok esetén hasonló közösségekre épülve eredményesen rendezhetik a problémákat. Ezekben az esetekben is valamilyen elhagyott élet- és értékrend visszazszerzése a tét. Ezt a kialakult kóros élethelyzet vagy személyiségállapot elutasítása, az attól való megszabadulás vágya motiválja. Ennek mintája a drogfüggők (általában szenvedélybetegek) terápia-közössége. Mivel ilyenkor a személyiség erősen károsodott, ezekben a közösségekben éppen úgy hosszabb ideig kell élni, mint egyes keleti vallási irányzatokban, amikor nyugati társadalomban élő fiatalokat hosszabb időszakra kultikus közösségekbe visznek. A terápiás közösségekben is lezajlik valamiféle megtérés, ami lehet szekuláris is, de gyakran a meglévő vallásosságra támaszkodó szakralizált élmény is. Szerfüggők esetében a Névtelen Alkoholisták elvei szerint épülő, úgynevezett anonim csoportok új, virtuális közösséget alakítanak ki közös célok érdekében, rendszeres csoporttalálkozók keretében, szükség szerinti kölcsönös, személyes támogatással, a mindennapi élet kereteiben megmaradva (tehát nem abból átmenetileg kiszakadva, mint a terápiás közösségekben). Hasonlóak az öngyógyító csoportok, amelyekben a névtelen – tehát csak a sorsközösségen alapuló – közös munka nem annyira hangsúlyos, ám az együttlét, egymás erősítése, és a problémák közös feldolgozása az alapja egy új közösségnek. Ezek a módszerek, gyakran életforma-műhelyeknek nevezett, intenzív, de a szociális személyt (tehát státust, műveltséget, élethelyzetet stb.) zárójelbe tevő technikák használatosak a házassági és családi problémák kezelésére is, az intézmény megerősítése, működési fejlesztése céljából is.

Érdeemes megemlíteni, hogy ezek különböznek a pszichoterápiás módszerektől, amelyek rendszerint az intézmény zárt keretei között maradnak, mint például a házasság (vagy a pár) és a család terápiaja, amely általában hosszabb időt igényel. Ennek is léteznek formái, ame-

lyek kiterjedhetnek a fő kapcsolati hálózatokra, például a rokonságra vagy a baráti körre is. A közösségre épülő módszerekben nem annyira a lelki feldolgozás, hanem a probléma-megoldás tanulása és gyakorlása, új viselkedésminták átvétele, valamint a kölcsönös támogatás a lényeges. Érdekes módon a terápiákban, illetve a belőlük kialakult csoportos módszerekben a házasság vagy család alapjában működőképes. Az indikáció ilyen esetben valamely családtag súlyos lelki, viselkedési problémája. Ilyenkor a házasság és a család erőforrás is lehet a sérült vagy beteg ember helyreállításában. Ez a folyamat a házasságot és a családot is fejleszti. A gondolatkör tágabb keretében említhető – főleg nyugati társadalmakban elterjedt – aktivitások között érdemes szólni a fiatalkori kapcsolati zavarok, kötődési nehézségek önszegítő csoportjairól és a tréning-kurzusok széles palettájáról, a kapcsolatfüggők önszegítéséről, de még inkább a problémás, sérült emberek partnereinek, gyermekeinek testvér- vagy rokonságcsoportjairól, melyeket önmaguk számára szerveznek (egyes országokban külön önszegítő centrumok és szervezetek óvatos, csak a működési feltételekre kiterjedő irányításával). Professzionális rehabilitáció is gyakran folyik – már inkább szervezett keretek között – a házastárs és a család bevonásával; például függő, etikai vagy életvezetési kisiklásokba bonyolódott orvosok, ügyvédek (anglikán vagy protestáns) papok stb. részére, intenzív hétvégi foglalkozások formájában. Szintén fel-tárandó terület: az ilyenfajta tevékenységek sok fajtája Magyarországon is megjelenik, ezeket és a történelmi egyházak jegyes-felkészítő, párok és házasságok, családok stb. számára indított, nyilván nem pszichotechnikai, hanem hitéleti koncepciók jegyében szervezett tevékenységét is érdemes lenne áttekinteni, új házasság- és családpolitika keretében támogatni

A jelenség azért érdemel kiemelt figyelmet, mert ebben valamiféle új tendencia fejeződik ki. A mai ember önmegvalósítási igénye a személyes autonómia felértékelésével jár együtt. Az általános beállítódás az önerejű megoldások (és az ezekhez esetleg szükséges átmeneti társulások) kultusza és az alárendelődés valós vagy akár szimbolikus formáinak kerülése. Ezért a kliens, a páciens, a hallgató vagy a képzésben részt vevő szerepek egyre kevésbé elfogadhatóak. Valószínűleg azért is terjed a világháló a posztmodern

világban, mert az autonóm problémamegoldás szükséges ismereteit külön szerepvállalás nélkül biztosítja. Az egyre terjedő társadalmi igény a konstruktív autonómiára a személyes életterben óriási változtató erő lehet a posztmodern társadalomban. Ennek ma még távlatait sem vagyunk képesek belátni. Ez a fajta törekvés az „élet tanít” elvet valósítja meg újszerű módon, a hétköznapi gyakorlat esetlegességein túllépő formában. Ma egyre gyakoribb az olyan emberek megkeresése, akik hasonló élethelyzetben vannak, tőlük veszik át a hasznosnak tűnő megoldásmódokat, együtt tesznek valamit a sorsközösség jegyében, és ha ebbe a párkapcsolat, a házasság vagy a család is bevonható, akkor automatikusan megvalósul az, ami a terápiás ellátásokban kiemelt cél, a társas rendszerek felzárkózó közös fejlődése (ezt szokták koevolúciónak is nevezni). Ez éppen azt a társadalomlélektani zavartényezőt ellensúlyozza, amit a házasság kutatói a felnőttkori személyiség- és identitásfejlődés divergenciájaként fogalmazznak meg, a sajnos gyakran előálló tény, hogy például néhány év után az eltérő irányokba fejlődő pár már két különböző személyiség, a házasság megkötésekor meglévő személyiségállapotokhoz képest.

A jövőre gondolva a házasság és a család szemszögéből ilyenfajta spontán, konvergens fejlődés serkentése látszik kiútnak, amelynek mozgalommá válásában lehetne segíteni. Ehhez egyszerűbb szolgáltató technikákat kell rendelni. Ilyenek is zajlanak a mediáció, a coaching, a párkapcsolati kommunikáció, konfliktus- és krízismegoldás fejlesztése stb. keretein belül, amelyeket a szociális marketing sajátos eszközeivel lehet támogatni. Az autonóm vagy önszegítő megoldáskeresés óriási „felhajtó ereje” a hasonló igényű emberektől átvett, szociális modellkövetés nyomán szerzett új motivációs arculat, amely könnyen, elfogadható módon kelti életre a belátást, az önkritikát, a lelki és párkapcsolati nehézségek konceptuális feldolgozását, a kommunikáció javítását, az empátia szükségszerű alkalmazását és fejlődését. Tehát olyan készségeket, amelyek a mai – elidegenedett, nárcisztikus, csak az önmegvalósításra centráló – ember számára a pszichoterápiák csak hosszú időn át képesek közvetíteni, mert a hagyományos módszerek már nem segítenek rajtuk. Ez a sokszor rejtett, búvópatakszerű posztmodern törekvés – mint sok minden a mai világunkban – ellentmondásos is lehet, például, embereket szektákba vagy új vallásokba hajt

(érdekes módon mind többen fordulnak ehhez hasonló spirituális életvitel felé házastársukkal vagy családjukkal együtt). Az is megtörténik, hogy sokan a problémamegoldásokban az okkult módszerek felé fordulnak (elképesztő mennyiségű a keleti és alternatív gyógymódok kínálata, párkapcsolatok zavaraiiban is a „látó emberek”, jósök, táltosok vagy sámánok mind gyakoribb alkalmazása). Ezek a jelenségek is mutatják, hogy a mai házasság és család segítésének egyik pillére lehetne az újszerű média-tematizáció, korszerű médiakommunikációs stratégiákkal, megfelelő „arculatokkal”, a szabad diskurzus, a vita bátorításával. E téren kísért a metaforikusan említett voluntarizmus, az egyházakban vagy a hivatalos családpolitikákban gyakran megjelenő „népművelő” vagy „térítő” szándék nem eléggé toleráns az eltérő nézetek és a viták iránt. A történelmi egyházakban kialakult „kötéltárlás” gyakorlatban a mai ember számára túl hamar, (és túlságosan apodiktikusan vagy autokratív módon) fejezik ki a hivatalos kánont. Ugyanakkor az ilyenfajta házasság- és családsegítő munkához szükség lenne valamiféle – társadalomlélektani szemléletű – új tudományosság, a kvalitatív, illetve „etnográfiai”, vagy résztvevő megfigyelői technikákkal a belépés az „élet sűrűjébe”, s ezáltal a valóság megismerése. A hagyományos szakértői szerepekben e téren nehéz jól kommunikálni, kivált a médiában. A később még tárgyalandó szempont, a véleménybefolyásoló célcsoportok elérése és meggyőzése is nagyon lényeges (e célcsoportok azután a fontos elveket automatikusan továbbadják, a hétköznapi modellátadás, innovációs terjedés autonóm folyamatain át).

A házassággal és családdal kapcsolatos fejlődési igények serkentő tényezője az új felismerés, az új spontán tanulás örömeinek élménye. A társas mintaátadásokban mindig szerepet játszik a megfigyelt viselkedésminta funkcionális öröme, amelyet alkalmi azonosulásokban másokkal észrevétlenül élünk át. Ez kelti a motivációt az utánzásra, a „vikariáló” tanulásra. Ezt az örömmozzanatot kellene kultiválni a házasság- és családerősítő programokban. Ennek készsége létezik a mai emberben, például a felfokozott személyközi érdeklődés, a saját problématudatból származó kíváncsiság révén. A csoportos vagy közösségi módszerek általában teret adnak az új készségek funkcionális örömeinek megtapasztalására. Egyébként itt is lehet támaszkodni az audiovizuális

médiában felhalmozódott hatalmas információs anyagra, és lehet célzottan felhasználni a fikció, illetve a művészet ingeranyagát pl. terápiás filmek, videodokumentumok, speciális tananyagok stb. révén, vagy a biblio-, ill. drámapedagógia vagy -terápia eszközeivel. Mindezek ma a világhálón keresztül könnyen hozzáférhetők.

A házasság és a család egyébként az írott és audiovizuális fikció alaptémája. A mai ember a jelenségformák vagy problémák ábrázolásának normatív tartalmát kevésbé veszi észre, nehezen tudatosítja, leginkább az eltérő, sajátos magatartásmódok tűnnek neki fel. Az ábrázolt valóság a csoportos megbeszélésekben lehet alkalmas tematizációs eszköz. Egy jól irányított beszélgetésben a csoport számára pozitív élményformák mutatathatók be, pl. a megküzdési (= coping) mechanizmusok vagy a lelki feszültségszabályozás vagy alkalmazkodás egyszerű módszerei.

Társadalomlélektani irányelvek egy új családpolitikához

Az utóbbi évek sokféle válsága (néhány szakember a válságkorszakkal kapcsolatban poszt-posztmodern korról beszél) mintha szétoszlatna volna a modernitás csúcán és a posztmodern korszakban megerősödött bizalmat, miszerint a civilizált társadalom „javítható”, reformálható. A nyolcvanas-kilencvenes években jelentős stratégiák és programrendszerek keletkeztek, különösen a társadalompolitika vagy testi és lelki egészség terén. Ezek a programok ma sikertelenek, de illuzórikusnak nem mondhatók, mert több ráfordítással és következetes politikai akarattal nagyobb eredményeket érhetek volna el általuk. Ennek számos módszertani tanulsága van. Az egyik a megmaradt tudományos bizalom az összehangolt és hálózatos, ill. rendszerjellegű cselekvésben, a másik pedig a kétely a nagy akciókban, például a széles társadalmi rétegekre irányuló megelőzés hatékony lehetőségében, az emberek átnevelésében, szokásaik megváltoztatásában vagy tömegméretű mozgósításában. A nagyobb programok nagy szervezetek kialakulásához vezetnek, amik bürokratizálódnak, rutinizálódnak, tudományos megalapozottságuk is bizonytalanná válik az alkalmazott társadalomtudományok túlzott empirizmusa miatt. Ez jól nyomon követhető az egészség-

promóció/egészségfejlesztés történetében. Az biztosító tanulság, hogy jó eredményeket lehet elérni, ha a fejlesztő akciók megindult vagy zajló társadalomlélektani folyamatok áramlataihoz kapcsolódnak, ha – mint már utaltunk rá – multiplikatív hatásokra építenek, vagyis olyanokra, amelyeket az emberek spontán adnak át egymásnak. Az így kialakuló változás hullámaina rá lehet bízni bizonyos befolyásolási módokat és pontokat.

Mint említettük, a mai ember autonómia igénye, öntevékeny készsége, új közösségi nyitottsága lehet az egyik új, pozitív társadalmi áramlat. A másik az új intimitásszükséglet, az intim kapcsolatok iránti új érdeklődés. Itt az új jelzőt érdemes hangsúlyozni. A modernitásig az emberek természetes közösségekben éltek, s elfogadták ezek életkereteit. A késő modern felfokozott individualitása tette szükségessé a hagyományok elvetését, és ezzel együtt az új életminták keresését, a felnőttkorba átnyúló fiatalságkultuszt, a szinte „életfogytig” tartó identitásmunkát. Ennek sok minden áldozatul esett, bizonyos szempontból a házasság és a család is. Az ifjúságkultusz, amely bizonyos fokig szerepjáték, a versengés, a teljesítményelv, a nárcizmus és a természetnél fogva önös önmegvalósítás ellene dolgozik az intimitásnak a személyes kapcsolatokon belül. A mai társadalom kapcsolati problémáinak az elégtelen intimitás fontos tényezője. Az intimitás is egyike a nem eléggé tisztázott társadalomlélektani jelenségeknek. Az intimitás érzelmi együttregzés, kölcsönös ismeret, intenzív kommunikációs készség, és persze sajátos szeretet és szerelem. Szeretet és szerelem volt a régebbi korokban is, de az intimitás különleges figyelme másokra, a másokban tükröződő új önismeret igazában korunkban vált szükségessé. Ez kiterjed minden személyes kapcsolatra is, de a párkapcsolatnál gyengébb és sajátosabb formákban, igazában a házasságban és családban válik fontossá.

Ide tartozik az az új jelenség, amely először az apák viselkedésében nyilvánult meg gyermekükkel szemben, és ami elterjesztette az apás szülés szokását, valamint az új típusú gondozási és nevelési munkamegosztást, az apák fokozott bevonódását a kisgyermek ellátásába (ezt *új apaságnak* is nevezik). Ez a jelenség házasságra ösztönző és családmegtartó erő is. Ez még ma is érik és formálódik a társadalomban, de a társadalomlélektani változások „újító” rétegeiből már

terjed a konzervatív vagy hátrányos helyzetű rétegekre is. Ezzel párhuzamosan kialakulóban van valamilyen *új anyaság* is, talán a gyermekkel kapcsolatosan is érzékelhető új intimitásigénnyel. Az anyai gondoskodás hormonálisan is biztosított, és erre az alapra az anyaság hagyománya könnyen épült rá. Amíg a születések gyakoriak voltak, és amíg az anyaság állt a női életfeladatok középpontjában, minden lány megfigyelhette a gyerek-gondozás és fejlődés különböző fázisait. Már a modernitásban is sokszor előfordult az elégtelen anyaság, a szerepkonfliktus az anyaság és a párkapcsolat, vagy az anyaság és a hivatás között. Előfordult a gyermekágyi depresszió vagy a „postnatal blues”, vagy a nálunk „gyes-neurózisként” ismerős állapot, és sok egyéb kedvezőtlen reakció. Ez is erősen belejátszik a gyermekvállalás halogatásába vagy bizonytalanságaiba. Ebben a feszültség-hálóban viszont kikristályosodott egy újfajta, mélyebben átélt, az identitásban erősebben szerveződő anyaság, amely magasabb szinten kapcsolódik az új apasághoz, és válik kapcsolati kötőerővé. Bár, mint utaltunk rá, e téren nem elegendők az ismereteink, de várhatóan társadalmi terjedési folyamat indult meg, amelyre multiplikatív hatások kapcsolhatók. Ha a népesedéspolitikai nagy nemzeti érdek, akkor talán érdemes figyelembe venni, hogy ilyen lelki ösztönzőknek nagyobb hangsúlyt kellene adni, tehát nem csak az anyaság munkaerőpiaci vagy gazdasági könnyítése, támogatása lehet jó eszköz, hanem az újfajta szülőség öröme is...

E folyamatnak látható eseményei vannak, amelyeket talán egyenként is könnyen lehet támogatni, mint ez már az egészségfejlesztési mozgalomban bebizonyosodott. Ilyen például a pár vagy a család (akár a kiterjesztett család) együttes felkészülése az új családtag érkezésére a terhesség során, az apás vagy társas szülés mellett az otthoni szülés, a kisgyermekes anyák önszorgó csoportos közössége, az első gyermeket szülő (és legtöbbször készségekben is és érzelmileg is kevésbé felkészült) anyák segítése tapasztalt, több kisgyereket nevelő anyák részéről, egyáltalán a közösségképzés a gyermek körül, a családot is bevonva az egész gyermekkor során. A *participáció* szociálpolitikai elve nyomán elterjedt a szülői aktív bevonódása az óvodai és iskolai életbe, a gyerek orvosi ellátásába vagy fejlesztő programjaiba. Ezek a szülői személyiség és a párkapcsolat differenciálódásával járnak, ezek érdeklődés és

öröm forrásai, és nagyon komoly mentálhigiénés erőforrások, lelki erősítő tényezők, amelyek a szélesebb kapcsolati hálókön át a környezetre is kiterjednek. A szülői sorsközösség szociálpolitikai pozitívum is lehet. A sorsközösség érzékenyvé tesz mások hátrányos helyzete, baja iránt, és ezáltal a szükséges támogatás nem hivatalon vagy intézményen át történik, hanem közvetlenül. Óriási a jelentősége annak, hogy a közösségek formálódó szülők és családok társadalmi érdekképviseletet is ellátnak a köztük kialakuló szolidaritás révén, de közösségi részvétel által szerzett közéleti jártasság készségei alapján is... Bizonyos, hogy ma még igen fontos a védőnői hálózat, a családsegítés, a gyámhivatal vagy a nevelési tanácsadás és a többi hasonló szakszolgálat és szociális munkaforma, de bizonyos, hogy már a mai társaslélektani fejlődési folyamatok szerint is várható ezek áthelyeződése az önkéntességre és kölcsönös támogatásra, a család feladatainak spontán közösségi segítségével.

Megjegyzendő, hogy a korai örökbe fogadás iránt növekvő társadalmi igény, illetve a fejlett nyugati társadalomban a nyitottság a színes bőrű (tehát potenciálisan stigmát viselő) vagy születéskor károsodott, beteg gyerekek adoptálása iránt ugyancsak az új intimitás és az új szülőség trendjének jele.

Az intimitás iránti fokozott igény ma sajnos a szexualitás terén nem mutatkozik meg eléggé. Ez az intimitásnak sajátos, a párkapcsolathoz kötődő, személyes és kölcsönös (koevolúciós) formája. Ennek háttere a kölcsönös szerelem. Ez az érzés a párt a teljes elfogadás, összekapcsolódás felé sodorja, s ezen át a házasság intézményének vállalására is sarkallja. A szexuális intimitás sajátos szexuális kommunikációban bontakozik ki. Ez az intimitás az, ami a pár konfliktusaiban vagy a családi élet nehézségeiben is segíti az ellentétek feldolgozását és fenntartja a bensőséges kapcsolatot. Erre nagy szükség van, és ennek fejlesztése szükséges lenne. Erről azonban talán még kevesebbet tudunk – társadalomlélektani szempontból –, mint a tisztázatlanként említett többi jelenségről. Az biztos, hogy a posztmodern társadalom túltelítettsége erotikus ingerekkel, a nemiség területén is uralkodó versengési és teljesítményelv, a nemi szerepekhez kötött, és csak az erotikus kisugárzás által minősített szépségideál nem kedvez az ilyenfajta intimitás kifejlődésének.

A szexuális kapcsolat kifáradásait és válságait ma szélsőséges ingerlési formák és helyzetek keresésével igyekeznek megoldani (pl. párcsere), illetve új serkentőszerek (Viagra, stb.) alkalmazásával. Már serdülőkor idején a szexuális külsőségek uralják a párkeresést, és ezek jelennek meg a szexuális fantáziákban is. A múlt század harmincas éveiben az amerikai szociológiában leírták a serdülők „rating and dating” komplexusát, főleg diákok körében, akik nemi szereptulajdonságaik „értéke” szerint minősítették önmagukat, és saját jelképes „értékhányadosukhoz” mért párt kerestek, s azzal próbálták járni. Ez a külső „értékkeresési” tendencia, valamint a személytelen erotikus ingerkeresés a komoly érzelmi töltetű párkapcsolatokban is gyakran megzavarja a szexuális összehangolódást és általában még a házasság során is sokáig (sok esetben évtizedekig) hat, s általában jelentős szerepet játszik a házassági válságokban, válásokban. Többnyire azonban ez a probléma rejtve marad. Ezzel kapcsolatban nem alakult ki közbeszéd, kommunikációs kultúra. A szexuális intimitásban elakadt házastársi kapcsolatban keresnek az emberek gyakran új partnert, és a válások egyik lényeges motívuma a teljesebb, intimebb partneri viszony vágya (gyakran megélése a házasságon kívüli viszonyban).

Ez összefügg a szexualitás sokféle fennmaradt tabujával, és még a társadalmi változásokat katalizáló progresszív lakosságrétegek esetében is az elfojtó, nemiségellenes beállítódással. Ez tekinthető a szocialista időszak örökségének is, de visszavezethető a hagyományos magyar paraszti kultúrára is. Szemben a nagy nyugati társadalmakkal, nálunk fejletlenebb a szexuális „folklor” és kultúra, hiányzik a szexuális diskurzusok nem obszécen „nyelvezete”. Az utóbbi évtizedekben a serdülők szexuális szabadossága megijesztette a pedagógusokat, s nálunk az iskola különösen ellenáll a szexuális nevelés mindenfajta kísérletének. Kétséges, mi az iskola reális feladata a nemi és párkapcsolati nevelésben, de bizonyos, hogy az alapvető élettani és lélektani tájékoztatás a szexussal kapcsolatosan az iskola feladata lenne, és az iskolának kellene teret biztosítania a szülői önszorgató kezdeményezéseknek. A nemiséggel kapcsolatos konzervatív (és általában hárító, tájékozatlan) értékfelfogások miatt érthető lehet a szülői ellenállás az iskolai nemi felvilágosítással szemben, amit e nézőpontból könnyű szabados-

nak tekinteni. Ám az iskolának legalább képviselnie kellene a szexuális nevelés fontosságát, és meg kellene jelölni a család részvételét benne. Jellemzően magyar nyelven például a családi szexuális nevelésnek alig van szakirodalmi, mint ahogyan az iskolai szexuális nevelésnek sincs, és ezen a téren elmaradunk a környező országok intézményi szintjétől is. Sajnálatos módon a család és a nevelés minden szintje képtelen kezelni a gyermekkori szexuális megnyilvánulások vagy a gyermekkori nemi szerepviselkedés jelenségeit, s emiatt a gyermekkor fázisaiban gyakori a szexuális és önértékelési trauma, a stigmatizáció és kirekesztés („bullying”).

Ma még megközelítően sem lehet megmondani, hogy e téren hogyan lehetne kialakítani valamilyen „szexuálpolitikát”, ami a házasság és a család érdekeit szolgálná. Tapasztalatok vannak, amelyekből bizonyos „katalitikus” ajánlások alakíthatók ki. Például a kislányok ösztönös érdeklődése a babák iránt és hajlama a gondoskodásra erősíthető lehet találkozások szervezése révén kisbabákkal, például gyermekosztályokon vagy kisbabás szülők klubjában. Már említettük, hogy a lányoknak manapság nincs alkalmuk megfigyelni és gondozás közben megismerni a kisbabákat. Emiatt eleve szorongással néznek az első saját gyerekük érkezése elé, amit az egészségfejlesztés keretében mintegy „kezelni”, megelőzni érdemes. Az alsó tagozatos kislányok találkozása a babákkal komoly „imprinting” hatásokat is kifejthet, és erősíti a lányok nemi szerepét. Ha a szexuális felvilágosításban óhatatlanul meg is jelenik a konzervatív és liberális felfogások ütközése, e vonatkozásban nem kell se a szülők, se a pedagógusok ellenállásától tartani. A kisbabák és általában a kisgyerekek a családban témakörhöz nagyon jól használhatók az audiovizuális segédanyagok is.

Nehezebb kérdés a preadoleszcens vagy a serdülőkorban a nemi nevelés módszertana. Amit az iskola általában hajlandó elmondani (és a szülők többsége is igényelné), azon a gyerekek már túl vannak, a morális elveket pedig hátrítják. Ugyanakkor a családban e téren gyakran merülnek fel problémák, a szülők (és gyakran nagyszülők, rokonok) könnyen terelhetők önségítő csoportok, szakértőkkel folytatott problémacentrikus csoportmunka felé. Figyelemre méltó a skandináv tapasztalat, az iskolai szexuális nevelés szétválasztása nemek szerint. A két nemnek különbözőek az igényei, és az

egynemű nevelési helyzetekben a másik nem tulajdonságai könnyebben megbeszélhetők. A lányok gyakran korán felkészíthetők a nemi életre a saját érzelmi szükségleteik tudatosításával, s ezek képviselésének ajánlásával a testi kapcsolatokban. A fiúk számára szexuális intimitás előformái lehetnek megismertethetőek a lányok érzelmi igényein át. A nemek szerint elkülönített kortárs csoportokban van helye a szeretet és a szerelem tematizálásának is. Ugyanakkor a tapasztalatok szerint a szexuális nevelésben a morális elvek deklarációja hatástalan (míg a társas viselkedés más vonatkozásaiban az élő moralitás a tanárok példamutatásán és az „iskolai szociális” át képviselő, megerősíthető).

Számos mozzanat, körülmény lenne még említhető, ami a társas értelmű szociálpolitikaiban jól felhasználható lenne, például azáltal is, hogy opcionálisan alkalmazható azokban az iskolákban vagy területeken, ahol erre lehetőség van. A hátrányos helyzetű vidékek és lakosságrétegek nevelési intézményeiben, védőnői, családsegítői stb. hálózataiban – a nemzetközi szakirodalom tapasztalatai szerint – szükséges és eredményes a „kemény” szexuális felvilágosítás, szembenézés a fogamzásgátlás problémáival, az asszertív önvédelemmel a felnőttek szexuális abúzus-próbálkozásával szemben. Sok országban jelentős eredményeket értek el a serdülők korai terhességének visszaszorításában, ami például Magyarországon ma is eleven probléma.

Valamiféle távlati, összetett, nem centralizált és formalizált, hanem társadalomlélektani modellekre épülő összehangolt cselekvésre lenne tehát szükség a házasság és a család erősítése érdekében. Ebben hangsúlyt kellene kapnia a társas életfolyamatok közösségi viszonyokba illesztésnek, multiplikatív hatásáramlatoknak, az áttekinthető élethelyzeti igényekhez alkalmazkodó próbálkozásoknak. Ha ma még teljes akciórendszerek nem is rajzolhatók meg kellő tudományos biztonsággal, egyes lépések már jól meghatározhatók, s megtörténhet, hogy a „kutatás” kultusza helyett a nemzetközi „jó gyakorlatok” összegyűjtése már kiadna valamiféle teljes képet, stratégiát és cselekvési tervet.

(A szerző esszé szerű tanulmányához az irodalmi utalások szakmai kötetekben és publikációiban lelhetők fel.)

Nagy Ágnes

Az anyai munkavállalás és a gyermekfejlődés összefüggései¹

– szakirodalmi áttekintés

Mióta csak megszülettem, elfoglaltam és lefogtam egy másik embernek, az anyámnak az egész életét. Mikor még kicsiny voltam, maga öltöztetett, ő fürdetett meg este, és míg el nem aludtam, ruhástul mellém dőlve a kis ágyamba suttogott, mesélt és dalolt nekem. (...) Azt hittem, hogy ő egészen és csupán ennyi – nincs rajtam kívül más élete, vagy vágya vagy joga. Énnekem nem maradt adósom soha egy jó szóval, egy karácsonyi aranydióval sem; azt hittem, követelhetem, hogy az én kedvemért ne élje az önmaga életét.
(Kafka Margit)

Komoly feladat előtt áll az, aki ezt a témát tudományos szemüvegen keresztül nézve boncolja. Beleütközik a pszichológiába, a szociológiába, a közgazdaságtanba egyaránt. A legtöbb irodalom az Egyesült Államokban íródott, a nemzetközi irodalom összevetése során pedig egyértelművé válik, hogy mivel sem a társadalmi-gazdasági helyzet, sem a kisgyermekellátó helyek, sem a pénzbeli családtámogatások nem összehasonlíthatóak, így a kutatások eredményei (melyek maguk is egymásnak ellentmondóak több helyen) nem, vagy csak komoly kompromisszumokkal adaptálhatóak a magyar környezetbe. Pongrácz 2007-es munkájában ugyan részletesen kitér a téma ideológiai hátterére, bemutatva a család és munka összehangolásával kapcsolatos hazai kutatásokat, ám jelen dolgozat kifejezetten az anya munkába állása és gyermekének fejlődése közti kapcsolatot vizsgálja. Áttekintésemben erősen támaszkodom Blaskó Zsuzsa 2008-as, Demográfiaiban megjelent szakirodalmi áttekintésére, valamint egyéb írásaira (2008, 2011).

A szakirodalom szűkössége mellett külön problémát okozott az irodalom áttekintése során, hogy szinte elenyésző azon kutatások száma,² melyek az anya munkavállalásán, illetve annak hiányán keresztül a családok, a családtagok jóllétét, kapcsolatuk minőségét, illetve a gyermek fejlődését vizsgálják. Blaskó (2008) véleménye szerint ennek oka, hogy ehhez longitudinális vizsgálatokra lenne szükség. Sajnos a külföldi kutatások sem bővelkednek ezen adatokban. A kutatások túlnyomó része az Egyesült Államokban készült, ahol a 20. század második felében drámaian megemelkedett a nők, ezen belül az anyák foglalkoztatása. Az amerikai és a hazai szóhasználatban azonban igen csak eltér a „korai munkába állás” jelentése: míg az USA-ban (tagállamonként eltérően) átlagosan 6-18 hét a szülési szabadság, hazánkban a 2 éves korig igénybe vehető gyed és a három éves korig igényelhető gyeg jelentősen hozzájárul az amúgy is tradicionális családmódel fenntartásához (Blaskó, 2008; Pongrácz, 2007). Ám sajnos a termékenységi mutatók rendre azt mutatják, hogy azokban az országokban jobbak a népesedési arányok, ahol a női rész munkaidős foglalkoztatás elterjedtebb (NGM, 2012).

A gyermeki jóllét

Fizikai fejlődés, egészség

Mára már egyértelmű, hogy a csecsemő legfőbb (és optimális esetben egyetlen) tápláléka élete első hat hónapjában az anyatej, ennek táplálási módja a szoptatás.³ A kutatások szerint jó, ha az édesanya két éves koráig szoptatja gyermekét. A kora gyermekkori halandóság összefüggéseit

vizsgálva azt találták, hogy ha az édesanya fizetett anyasági szabadságon volt, akkor csökkent csak a csecsemőhalandóság (Ruhm, 2000). A Lisszaboni Stratégia is célul tűzte ki a gyermeki jóllét kapcsán az igény szerinti szoptatást (Száráz, 2005). Mindezek tükrében a gyermek egy éves kora előtti munkavállalás csak akkor tekinthető elfogadhatónak, ha a gyermek természetes táplálása megoldható. Ha a gyermeket ellátó hely eléggé közel van az édesanya munkahelyéhez (akár azon belül, Workplace daycare, on-site⁴), és a munkaszervezés figyelembe veszi a gyermek és a szülő természetes igényeit, akkor ez kényelmesen megoldható a legtöbb munkakörben. Azaz kellő körülményekkel ez a probléma kiküszöbölhető lehet. Kutatásomban a munkahelyen vagy annak közelében kialakított gyermekfelügyeleti megoldások szempontjából ezen tényező is fontos szerepet játszott.

Viszonylag sok munkakörben van valós igény a gyermek egy éves kora előtti munkavégzésre: például mikrovállalkozók esetében (fodrász, kozmetikus, ügyvéd stb.) vagy vezető beosztásban (közép- és felsővezető). Blaskó felmérésében (2011) azt találta, hogy aránylag jelentéktelen kisebbség jelölte meg az egy év előtti időszakot kívánatosnak a munkába való visszatérésre, a legtöbben a 2, illetve a 3 évet határozták meg kívánatosnak. 20% még ennél is későbbre (akár 6 évre) tette ezt az időpontot. Tény, hogy a hazai családtámogatás szorosan összefügg ezen dátumokkal (2 éves gyed, 3 éves gyes, illetve 6-7 éves korig tartó óvoda). Az is tény, hogy az ellátórendszer rugalmatlansága⁵ alapvetően nem kedvez a munkavégzésnek, atipikus munkavégzésre pedig alig van mód, így talán nem az otthonmaradás az igazi vágy, azonban nem lévén alternatíva ez a választható realitás. Az irodalmi feldolgozásban Blaskó és Pongrácz utalásain kívül nem találni erre konkrét felmérést.

Értelmi fejlődés

Szülőktől gyakori panasz: „*Szeret a közösségben lenni, a többi gyermek között, de visszafejlődik, mert túl sokan vannak, és nem jut rá elég figyelem. A problémás gyerekek lekötik a gondozó személy energiáit*” (saját kutatás, 30 éves anya, 2,5 éves bölcsődés kislány). Vajon általánosítható a negatív vagy a pozitív hatás?

Pozitív hatások

Bass (2007) azt találta, hogy az intellektuális fejlődés és az iskolai teljesítmények tekintetében a bölcsődében, ill. a nagyszülőknél elhelyezett gyermekek jelentősen jobb eredményeket produkálnak, mint azok, akiket édesanyjuk nevelt 1 éves korukban. Ami pozitív hatást találtak, abból sok az első életév utáni munkavállaláshoz köthető: 3-4 évesen jobb a gyerekek szóincse, 7-8 éves korukban jobb a szövegértésük.

Negatív hatások

Egyes külföldi irodalmak beszámolnak negatív hatásoktól, de csak angolszász fehérbőrű gyermekeknél.⁶ Úgy találták, hogy minél nagyobb órászámában dolgozik az anya, annál erősebb az összefüggés a szövegértés és a matematika terén. Kimutatható, hogy a hatás függ a gyermekelhelyezés módjától és a család jövedelmi viszonyaitól (szegényeknél erősebb a hatás).

A következő kérdések merültek fel a vizsgált irodalmak tükrében: mi volt a fenti kutatásoknál a munkába állás oka: kényszer vagy önálló döntés? Milyen munkakörben, milyen munkarendben dolgoztak az anyák? Milyen közösségben volt a gyermek (csoportlétszám, személyi és tárgyi feltételek stb.)? Az ott dolgozóknak mennyi idejük, erejük, kapacitásuk jutott a gyermekkel való kognitív foglalkozásra?

Ezen kérdésekre kapott válaszok nélkül nehezen értelmezhetőek a különböző, sokszor egymásnak is ellentmondó kutatási eredmények. Érdekes, hogy a kutatások nem térnek ki minden említett komponensre, így az összehasonlíthatóságuk kérdéses.

Pszichoszociális fejlődés

Az anyai munkavállalással kapcsolatos aggodalmak valószínűleg Bowlby kötődéselmélete (Bowlby, 1958; 1969) alapján öltöttek testet. E szerint a gyermeknél az első életévben alakul ki a biztonságos kötődés. Az elmélet szerint ahhoz, hogy a korai kötődés kialakulhasson, megfelelő válaszokat adó, érzékeny gondozószemélyre, lehetőleg az édesanyjára van szükség.⁷ Ez a korai kötődés teszi majd ugyanis lehetővé, hogy a gyermek a későbbiekben kellően magabiztossá váljon, és személyes

kapcsolatait biztonságosan tudja kezelni. Azt ugyanakkor nem sikerült egyértelműen kimutatni, hogy ez a fajta pozitív kötődés feltétlenül sérül-e akkor, ha az anya munkát vállal a gyermek 1-3 éves kora előtt.

Valószínűleg ezt a kötődésméleletet „lovagolták meg” (egy kis aktuális ideológiával megerősítve) a hazai vezető gyerekpszichológusok az otthon gondozás mindenekelőttiségét preferálva (Blaskó, 2011). Ennek a (sokszor negatív) hatása ma is igen erősen érezhető a kisgyermekes édesanyák között – táptalajul szolgálva annak a kognitív disszonancia-feloldásnak, mely az otthonmaradás esetleges feszültségeit hivatott kezelni. Ez a hozzáállás, ha lassan is, de enyhülni látszik.⁸ Talán elérkezünk addig a vélhetően egészséges középpontig, ahol kimondódik, hogy annak jó otthon maradni, aki ezt örömmel teszi – és annak a gyermeknek jó és hasznos ez, akinek az édesanyja nem él át az ő gondozása közben szerepváltást (Ross, 1983).

Bár voltak kutatások, amelyek negatív hatást jeleztek, ugyanígy voltak, amelyek ezzel ellentétes, azaz pozitív hatást mutattak ki azon gyermekek szociális készségeiben, akiknek az édesanyja a korai években munkát vállalt. Ezek alapján a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy önmagában az édesanya munkába lépése nem ártalmas a gyermek viselkedésének alakulására. Harvey (1999) több hasonló témájú kutatás áttekintése kapcsán arra jutott, hogy sem az anya munkaerő-piaci státusza, sem munkavállalásának időzítése, sem pedig a munkavégzés folytonossága nem alakítja egyértelműen a gyermek fejlődését. Mivel kimondható, hogy általánosságban és önmagában véve az anya munkavállalásának nincsenek szisztematikus következményei, ezért a kutatók – a fenti megállapítást konszenzusként elfogadva – egyre inkább célul tűzték ki, hogy a domináns körülményeket azonosítsák. Az alábbi domináns, gyermekfejlődésre hatással lévő körülményeket fogadták el befolyásoló tényezőként:

1. a gyermek életkora az anya szülés utáni munkába állásakor,
2. a napközbeni gyermekellátási mód jellege és minősége,
3. az anya munkája,

illetve e 3 fő körülmény mellett megjelöltek 2 másikat is, melyek azonban összefüggést mutatnak az előző hárommal:

1. a család társadalmi-gazdasági státusza,
2. valamint az anyai gondozás minősége.

Felvethető még az apa jelenléte és a gyermekeire fordított idő mennyisége és minősége is⁹ (Blaskó, 2008).

Bass (2007) úgy találja, hogy a magatartászavarok és a későbbi deviáns viselkedésformák előfordulása jóval gyakoribb az egy éves korokban bölcsődébe járók között. Ez az egyetlen fellelt hazai publikált eredmény, így mindenképp további vizsgálatokat igényel.

Az anyai munkavállalás időzítése

A vonatkozó kutatások jellemzően az egy éves kor előtti, az 1-3 éves kor közötti, és a 3 éves kor feletti munkavállalási mintákat vizsgálják. Kevés a követéses vizsgálat, amely a gyermek eredményeinek hosszú távú kimenetét vizsgálja (Nomaguchi, 2006; Belsky, 1988). Howes (1990) azt találta, hogy a gyenge minőségű gyermekgondozás és annak korai (1 éves kor előtti) igénybe vétele már jelentős mértékben növelhetik az iskolás kor előtti években megjelenő problémás viselkedés valószínűségét. Ám több másik tanulmány úgy találta, hogy ezek a különbségek nem léteznek, illetve a nyolcadik osztály végére megszűnhetnek. Bár a kutatások eredményei nem vágnak egybe, Blaskó (2008) mégis megpróbált néhány általános érvényűnek mondható következtetést levonni, mint például minél korábban történik (a gyermek első életévében) a munkába állás, annál számosabbak lehetnek a káros következmények. Lényeges következtetés, hogy a viselkedési következmények egy része esetleg csak több évvel az anya munkába állását követően jelentkezik – ezeket azonban csak longitudinális vizsgálatokkal lehetne kimutatni.

Kevés olyan hazai vizsgálatot ismerünk, amely az egy éves kor utáni ellátási formák gyermekegészségre gyakorolt hatásával foglalkozik. Bassék 2007-es kutatása az egyetlen, amely foglalkozik a témával.¹⁰ Ők úgy találták, hogy a korán bölcsődébe került gyermekek gyakrabban betegek, mint a bölcsődébe nem járó társaik.¹¹

Bass kutatásaival ellentétesen Krämer (1999) azt találta, hogy a korai gyermekközösség csökkenti a későbbi allergiás hajlamot. Ez az ellentmondás is felveti a gyermekközösség módja és minősége közötti lehetséges eltéréseket, valamint a családi háttér befolyásoló tényezői voltát.

A gyermekfelügyelet módja és minősége

Régi felismerés, hogy az anya szerepét helyettesítő gyermekfelügyelet módja és minősége alapvetően kihat a gyermek fejlődésére.

Két fajta gyermekfelügyeleti formát különböztet meg a szakirodalom: formális (amikor a gyermek ellátása az otthonától távol zajlik, jellemzően intézményi keretek között) és informális (a gyermek otthonában történő felügyelet családtag vagy bébiszitter által). A leírások és a tapasztalatok alapján mindkettőnek lehetnek és vannak is előnyei és hátrányai a gyermekre és a családra nézve. Belsky (1990) úgy találta, hogy az informális ellátásban erősebb lehet a kötődés (ami pozitív hatás), de ingerszegényebb lehet a környezet (ami negatív hatást eredményezhet), a formálisban stimulálóbb a fizikai környezet, amely több interakciót tesz lehetővé, főként a kortársakkal (ami pozitív hatás), viszont megoszlik a gondozó figyelme (negatív hatás). A minőségi ellátás döntő szempontjaiként a következőket nevezte meg: csoportnagyság, gondozó-gyermek arány és a gondozók szakképzettsége. Mivel Blaskó a saját tanulmányaiban (2006, 2008, 2011) is ezt a minősítő rendszert említi, így elfogadtam alapkritériumnak ezen szempontokat. Belsky ugyanezen kutatásában (1990) kiemelkedően jó minőségű, egyetemi központokban működő bölcsődék vizsgálata kapcsán kijelentette: „ha kivételesen jó feltételeket biztosító bölcsődébe kerül egy gyermek, az biztosan nem tesz benne kárt.”¹²

Sajnos nincsenek olyan irányú releváns felmérések (sem nemzetközi, sem hazai téren), melyek választ adnak a kérdésekre, hogy milyen különbségeket tudnak nyújtani a különböző ellátó helyek:

- informális otthoni ellátás családtaggal (nagy-szülő, nem dolgozó felnőtt családtag)
- informális otthoni ellátás idegennel („bébiszitter”)
- formális, de otthonközeli kiscsoportos ellátás (családi napközi saját otthonban)
- formális, nem otthonközeli, de kiscsoportos ellátás (családi napközi más, e célra kialakított helyiségben)
- formális, intézményi, nagy csoportos ellátás (bölcsőde, óvoda).

A rossz minőségű kisgyermekellátás káros – ez kijelenthető. A magas színvonalú gyermekellátó helynek azonban léteznek pozitív hatásai. A minőségi gyermekellátó hely ismérvei az alábbiak:¹³

- megfelelő gondozó-gyermek kontaktus;
- alacsony gyermek/gondozó arány;
- gondozó személy stabilitása;
- gondozó személy megfelelő képzettsége, szupervíziója.

Fontos megjegyezni, hogy a fellelt kutatások szerint a túl nagy óraszám (ha túl sok időt tölt a gyermek egy nap a gondozóhelyen) már vélhetően negatív, a legjobb gondozó helyen is.¹⁴ Ezért is lenne célszerű az atipikus munkaformák elterjedésének elősegítése, valamint a munkahelyhez közeli kisgyermekellátó helyek kialakítása.¹⁵

1. táblázat

Minőségi gyermekellátó hely ismérvei (saját szerkesztésű, kibővített táblázat)

	Ismérv	Miért fontos?	Hogyan lehet elérni?
1.	megfelelő gondozó-gyermek kontaktus	megfelelő kötődési minta kialakulása miatt	<ul style="list-style-type: none"> • kis létszámú csoport • kevés gyermek jusson egy gondozónőre • emberi tényezők fontossága (empátia, gyermekszeretet stb.) • szakmailag legyen felkészült
2.	alacsony gyermek/gondozó arány	hogyan megfelelő lehessen a gondozó-gyermek kontaktus – ld. 1 sor	ld. 1. sor
3.	gondozó személy stabilitása	megfelelő kötődési minta kialakulása miatt	ld. 1 sor
4.	gondozó személy megfelelő képzettsége, szupervíziója.	ld. 1 sor	ld. 1 sor

Összefoglalás (anyai munkavállalás hatása a gyermekre)

Külföldi és hazai kutatások összehasonlításával Blaskó (2008) a következő megállapításokra jutott.

Az anya munkavállalása önmagában nincs negatív hatással a gyermek fejlődésére, ám vannak meghatározó tényezők:

- a gyermek életkora az anya munkába állásakor (1 éves kor alatt, 3 éves kor alatt, 3 éves kor fölött);
- anya munkavállalásának körülményei (motiváció, komplexitás, szerepfeszültség);
- gyermekgondozási forma minősége.

Az 1 éves kor előtti munkavállalás káros hatásai lehetnek:

- problémás viselkedés gyakoribb az iskoláskor előtti időszakban;
- 10 évesen alacsony mért értékek különféle érzelmi és társas viselkedések terén;
- 7-8 évesen externalizálási problémák jelentkezhetnek;
- gyakoribb a csökkent frusztráció-tolerancia;
- jellemzően nem rövid időn belül az anya munkába állását követően, hanem késleltetve, több év után jelennek meg a problémák.

Mivel a fenti negatív hatások megfelelő minőségű napközbeni ellátó hellyel bizonyos határig kompenzálhatóak, ezért meggondolandó lehet a családtámogatási formák bővítése helyett az ellátó helyek minőségének és az ellátó helyhez való hozzáférésnek a javítása. Ez nem igényelne külső forrást, csak belső átcsoportosítást.

Anyai jóllét

A legkülönbözőbb kutatási hagyományok érvelnek a mellett, hogy az anya munkavégzéssel kapcsolatos objektív és szubjektív körülményei az anya attitűdjén, jóllétén, hangulatán vagy éppen kognitív állapotán keresztül kihatással lehetnek (vannak) a gyermek jóllétére (Blaskó, 2009).

Az anya munkahelyi tapasztalatai

Kulcsfontosságú, hogy milyen hatással van a munkavégzés az anya saját jóllétére, mert ez kihat a gyermekével szemben gyakorolt viselkedésére, ez pedig kihat a gyermek fejlődésére. Kijelenthető, hogy a gyermeki jóllét tulajdonképpen az anyai jóllét függvénye (C. Molnár, 1996).

A munkavállalásnak az egyén jóllétére gyakorolt hatása jellemzően pozitív (Csíkszentmihályi, 1991). A saját kereset kedvező hatással van az önértékelésre, és azon keresztül a jóllétre. Ám a dolgozó nők kondíciói nemcsak munkavégzésük objektív körülményeiből eredően különböznek (pl. munkaidő hossza és rugalmassága, munka fizikai környezete, komplexitása stb.), hanem abból is, ahogyan saját munkájukat és önmön helyzetüket szubjektíve észlelik (Blaskó, 2009).

Ha fokozatosan lassan csökkenő arányban is, de mindenképp jelen van a nők munkahelyi szegregációja: az üvegplafon-jelenség, illetve az a tény, hogy ugyanazon munkakör betöltésekor a

férfiakénál alacsonyabb bérben részesülnek (Drjenovszky, 2009).

A „családbarát munkahely” programmal talán javítani lehet valamit – de igazi áttörést a részmunkaidő, az osztott munkakör, a távmunka elterjedése, valamint a munkahelyi gyermekellátó egységek létrehozása jelenthet.

Munka komplexitása, teljes munkaidő-részmunkaidő

Feltételezték a kutatók, hogy minél hosszabb időt van távol az anya a gyermekétől, a kontaktus hiánya miatt a gyermek ezt annál jobban megsínyli. Ám ezt senkinek sem sikerült bizonyítani, így ha óvatosan is, de talán kijelenthető, hogy – elmentésben a várakozásokkal – önmagában annak sincsen káros hatása a gyermek fejlődésére, ha az anya dolgozik, vagy akár kifejezetten sokat dolgozik. A problémák csak akkor jelentkeznek, ha az intenzív munkavállalás nagyon korán kezdődik,¹⁶ illetve ha egyéb kockázati tényezők is jelen vannak (Blaskó, 2009). A legnagyobb kockázati tényezők: a végzett munka alacsony komplexitása, a nem megfelelő minőségű napközbeni kisgyermekellátó hely.

Hogy az anya munkavégzése milyen módon hat gyermekére, az összefügg azzal, hogy mennyi szellemi ösztönzést nyújt számára az elvégzett munka, és mekkora stresszel jár annak végzése (Blaskó, 2009). Az alacsony iskolázottság magában hordozza az elvégezhető munkák közül a legkevésbé komplexek választásának lehetőségét – ez mindenképp a marginalizált csoportok további leszakadásának egyik oka.

A női munkaerőpiac rugalmatlanságát jellemzi – melyben jelentősen eltér a hazai gyakorlat a nyugat-európai mintától –, hogy az atipikus foglalkoztatási módok (részmunkaidő, távmunka, osztott munka stb.) jelenléte igen alacsony (Blaskó, 2006; Frey, 2005). A teljes munkaidős foglalkoztatás pedig nagyon sok esetben valóban összeegyeztethetetlen a családi kötelezettségekkel (ellátó helyek nyitva tartásának rugalmatlansága is fokozza ezt a helyzetet). Ezen tényezők jelenlétének hiánya (atipikus foglalkoztatás, rugalmas gyermekellátó rendszer) komoly gátja lehet a nők gyermekvállalás utáni újbóli munkába állásának.

Szerepfeszültség

Kihagyhatatlan tényező a téma tárgyalásakor a szerepfeszültség (Ross, 1983): ha az anyának szándékai, preferenciái ellenére kell dolgoznia, miközben erős meggyőződése, hogy emiatt anyai feladatait nem tudja megfelelően ellátni, feszültséghez vezet, mely stresszorként jelentkezik, ez pedig depresszióhoz vezethet. Ugyanígy szerepkonfliktust él át az az anya, aki szeretne visszamenni dolgozni, de nem tud, mert nem talál munkát, vagy nincs hova tennie a gyermekét. A munkavállalás kisebb megterheléssel jár akkor, ha összhangban van a személyes preferenciákkal.

Ross feleségeket vizsgálva 4 fajta „nőtípust” különböztet meg:

1. nem dolgozik – nem is akar;
2. dolgozik – nem akarna;
3. nem dolgozik – dolgozna (a legmagasabb szintű kimerültséget itt mérték);
4. dolgozik – akar is (a legalacsonyabb szintű kimerültséget itt mérték).

Azoknál, akiknél szerepkonfliktus lép fel, a gyermekei éretlenebbek, kevésbé figyelmesek (Ross, 1983). Fontos lehet, hogy a kutatások alapján nagyobb kárt okoz a társadalom azoknak a nőknek, akik dolgoznának, de nem tudnak, mint azoknak, akik preferenciáik ellenében kell dolgozzanak.

A szerepzavar negatívan befolyásolja az anya hangulatát, mivel könnyen kialakul a gyesneurózis (C. Molnár, 1996; Blaskó, 2008). Még több összehasonlító kutatást találunk Blaskó felmérésében (2008). Az eredmények nagyjából megegyeztek a fent leírtakkal.

Hitek és tévhitek az anyai munkavállalás hatásairól

A szakirodalmi áttekintés alapján egy táblázatban igyekszem összefoglalni a gyermekvállalással kapcsolatos hiteket és tévhiteket, melyek Magyarországon széles körben elterjedtek, ám legalábbis megkérdőjelezhetőek (és nem melleleg ellentétes előjelű bizonyítékok állnak rendelkezésünkre).

2. táblázat

A gyermekvállalással kapcsolatok hitek, tévhitek

Hiedelem	Kutatási tény	Szakirodalom ¹⁷
Hosszú anyai otthonlét, konzervatív családmodell biztosítja a magas termékenységet.	A termékenység és a női foglalkoztatás közötti összefüggés, az OECD-ben mára szignifikánsan pozitívvá vált. ¹⁸	http://www.oecd.org/document/4/0,3746,en_2649_34819_37836996_1_1_1_1,00.html ; Cseres-Gergely, 2008; Blaskó, 2008; Bálint – Köllő, 2007; Blaskó – Cseres-Gergely – Reszkető – Scharle, 2009; Gábos, 2000; Gál – Gábos – Keller, 2007; Kopp, 2006; Kopp, 2008;
A gyermek kognitív fejlődése, érzelmi biztonsága és kötődése szempontjából elengedhetetlen az anyával való folyamatos együttlét legalább 3 éves, de inkább 6 éves korig.	<ul style="list-style-type: none"> A nemzetközi szakirodalom ezt az állítást nem erősíti meg. Nagyon sok ezzel ellentétes eredmény látott viszont napvilágot (kevesebb betegség, jobb szociális készség és kognitív funkciók). Átfogó hazai kutatás az ellátórendszer fölmérésével, a hazai társadalmi viszonyok figyelembevételével nem készült. Fontos, hogy a szülőt helyettesítő ellátó helynek elég jónak¹⁹ kell lennie ahhoz, hogy elkerülhetőek legyenek a rossz ellátásból fakadó negatív hatások, és a pozitív hatások érvényesülni tudjanak. 	Blaskó, 2008 C. Molnár, 1996 Bass – Darvas – Szomor, 2007 Benedek, 2007 Herczog, 2007
Rossz munkaerő-piaci helyzetben lévő anyák gyes, gyed és gyet útján történő segítése olyan szociálpolitikai eszköz, mely a méltóság sérelme nélkül támogatja a „munkalehetőség hiányában” mindenképp „állásnélküliségre ítelt” nőket ²⁰	<ul style="list-style-type: none"> „Egy semmilyen álláskeresési követelményt nem támasztó, bevallottan munkanélküli-segélyezési funkciókat betöltő kiegészítő támogatás, amelyhez a regisztráció hiányában eleve nem is társulhatnak a piacképességet fokozó szolgáltatások, semmiképpen sem tekinthető ideális formának a munkaerő-piaci beilleszkedés támogatására.”²¹ A jelenlegi rendszer a munkaerőpiac-hoz erősen kötődő nőket hosszú távollétre ösztönzi, illetve kényszeríti – a rossz munkapiaci helyzetben lévőket pedig nem segíti abban, hogy visszatérhessenek a munkába, vagy beléphessenek a munkaerőpiacra. 	Bass – Darvas – Szomor, 2007 Bálint – Köllő, 2007 Frey, 2001 Frey, 2002
Az anyának is egyértelműen pozitív „juttatás” (ti. a pénzbeli bevételen túl) az otthonmaradás lehetősége (elfogadott vélekedés, hogy az „elég jó anya” legalább 3, de inkább 6 évig otthon van a gyermekével – és ez mindkettejüknek jó) – anyai jóllét kérdése.	<ul style="list-style-type: none"> A munka komplexitása és a fellépő stressz erős összefüggést mutatnak az anya hangulatával és gyermekével szembeni viselkedésével. Emellett igen lényeges a potenciális szerepfeszültség is: azok az anyák, akiknek a munkára és a gyermeknevelésre vonatkozó preferenciái nincsenek összhangban tényleges lehetőségeikkel, olyan lelki megterhelést szenvednek el, mely kihat a gyermeknevelési módjukra, ezen keresztül gyermekük személyiségfejlődésére is. 	Kopp, 2006 Kopp, 2008 Blaskó, 2008 Ross, 1983 C. Molnár, 1996 Z. Kavalics – Kollányi, 2006

Összességében, a szakirodalom áttekintése után kijelenthetőnek és elfogadhatónak érzem Blaskó Zsuzsa következtetéseit:

„Az anya munkába állásának káros hatásai elvileg kompenzálhatóak lennének magas színvonalú gyermekgondozó intézmények révén, vagy úgy, hogy a dolgozó anya a rendelkezésére álló időben kiemelt figyelmet fordít gyermekére, és a számára leginkább megfelelő gondozást nyújtja neki. Sajnos azonban a helyettesítésnek ezek a módozatai csak korlátozottan működtethetők. A valóságban a felsorolt kockázati tényezők gyakran összekapcsolódnak, és a jelzett kiutak éppen azok számára járhatóak a legkevésbé, akiknek a legnagyobb szükségük lenne rájuk. A rosszul fizetett munka rendszerint alacsony komplexitású, és az érintettek sokszor komoly stresszt élnek át. Ugyanakkor az alacsony jövedelmű családok számára a kellő színvonalú gyermekgondozó intézmények nem igazán elérhetőek és/vagy megfizethetőek. ... Ráadásul éppen az alacsony jövedelmű, jellemzően alacsony iskolázottságú anyák azok, akikről nem mindig várható el, hogy szabadidejükben megfelelő színvonalon foglalkozzanak gyermekükkel.”

Irodalom

- Bálint M. – Köllő J.: Gyermeknevelési támogatások, in: Fazekas K. – Cseres-Gergely Zs. – Scharle Á. (szerk.): Munkaerőpiaci tükrő, MTA-KTI, Budapest, 2007
- Bass L. – Darvas Á. – Szomor É. (szerk.): Gyermeknevelési szabadságok és gyerekintézmények. Mi a jó a gyerekeknek, mit szeretnének a szülők? Biztos Kezdet Program, Budapest, 2007 www.gyerekesely.hu
- Belsky J.: The „effects” of infant day care reconsidered. *Early Childhood Research Quarterly*, 3. 235–272., 1988
- Belsky J.: Parental and Nonparental Child Care and Children's Sotioemotional Development: A Decade in Review. *Journal in Marriage and the Family*, 52. 4. 885–903., 1990
- Blaskó Zs. – Cseres-Gergely ZS. – Reszkető P. – Scharle Á. – Váradi B.: Az 1-3 éves gyermekek napközbeni ellátásának bővítése: költségvetési ráfordítás és várható társadalmi hatások, Budapest Institute, Budapest, 2009
- Blaskó Zs.: Does early maternal employment affect non-cognitive children outcomes? – A literature review, Budapest Working Papers On The Labour Market, BWP – 2008/5, Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences, Department of Human Resources, Corvinus University of Budapest
- Blaskó Zs.: Az anya korai munkavállalásának hatásai a gyermek pszichés fejlődésére. Szakirodalmi áttekintés, in: Demográfia 2008, 51. évf. 2-3. szám, 259–281.
- Blaskó Zs.: „Hároméves kor alatt mindenképpen megsínyli?” Interjú kutatás kisgyermekes anyák körében. In: Nagy I. – Pongrácz T. (szerk.): Szerepváltozások, TÁRKI, Budapest, 2011, 156–170.
- Bowly, J.: The nature of the child's tie to his mother. *Internationale Journal of Psycho-Analysis*, 39, 1958, 350–373.
- C. Molnár E.: Az anyaság pszichológiája, Akadémia Kiadó, 1996
- Cseres-Gergely Zs.: Foglalkoztatottság Magyarországon: a GYES/GYED és a nyugdíjrendszer hatása, Termelékenység és gazdasági növekedés, munkaerő-piaci kihívások, MNB-PM Konferencia, 2008
- Csikszentmihályi M.: Flow. Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997 (Mihaly Csikszentmihalyi: Flow. The Psychology of Optimal Experience, Harper Perennial, 1991)
- Drjenovszky Zs.: A nők távolmaradása a munkaerőpiacról a gyermekvállalást követően, PhD-értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2009
- Frey M.: A nők munkapiaci helyzete, KSH, Budapest, 2001
- Frey M.: A gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevő és a családi okból inaktív személyek foglalkoztatásának lehetőségei és akadályai. Összefoglaló a HO9918-13 Phare Program keretében végzett statisztikai kutatás záró tanulmányából, Budapest, 2002
- Frey M.: A jogszabályi és intézményi környezet változásai. In: Fazekas K. – Kaoltay J. (szerk.): Munkaerő-piaci Tükrő 2005. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, OFA, Budapest, 2005
- Fülöp M.: 2007. Az egyén versenyképességének lehetőségei. In: Új Pedagógiai Szemle 2007/1; <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2007-01-ko-Fulop-Egyen>
- Gábos A.: Családtámogatási rendszer és a családok helyzete, in: Kolosi T. – Tóth I. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2000., Táarki, Budapest, 2000
- Gál R. – Gábos A. – Keller T.: A gyermeknevelés költsége és a társadalmi kompenzáció, Táarki, Budapest, 2007
- Harvey E.: Short-term and long-term effects of parental employment on children of the National Longitudinal Survey of the Youth. *Developmental Psychology*, 35. 445–459., 1999
- Howes C.: Can the age of entry and the quality of infant child care predict adjustment in kindergarten? *Developmental Psychology*, 26. 292–303., 1990
- Kopp M. – Györfly Zs. – Ádám Sz.: Az iskolázott nők hátrányos megkülönböztetése, az esélyerősítés lehetőségei. Magyar lelkiállapot, Budapest, 2008

Kopp M. (szerk.): Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban, Semmelweis Kiadó, Budapest, 2008

Kopp M. – Skrabski Á.: Gyermekvállalás és életminőség, in: Kopp M. – Kovács M. (szerk.), A Magyar népesség életminősége az ezredfordulón, Semmelweis Kiadó, Budapest, 2006, 253–262. old.

Krämer, U.: Airway diseases and allergies in East and West German children during the first 5 years after reunification: time trends and the impact of sulphur dioxide and total suspended particles, International Journal of Epidemiology, 1999

Nomaguchi K.: Maternal Employment, Nonparental Care, Mother-Child Interactions, and Child Outcomes During Preschool Years. Journal of Marriage and Family, 68. 5. 1341–13669., 2006

Pongrácz T.: A család és a munka szerepe a nők életében, Szerepváltozások, TÁRKI, 2007

Ross, C. E. – Mirowsky, J. – Huber, J.: „Dividing work, sharing work, and in-between: Marriage patterns and depression. American Sociological Review 48: 809–823., 1983

Ruhm J. Ch.: Parental leave and child health, Journal of health Economics, 2000

Száraz, K.: A Lisszaboni Stratégia és a társadalmi kirekesztődés elleni harc, Társadalom és Gazdaság, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005, 271–285.

Z. Kavalics – Kollányi: Humán tőke és versenyképesség, www.magyarorszag2015.hu/tanulmanyok, http://www.socio.mta.hu/dynamic/Feher_konyv.pdf, 2006

Munkanyagok, kéziratok

Blaskó Zs. (kézirat): Meddig maradjon otthon az anya? – a gyermekfejlődés szempontjai. Kutatási tapasztalatok és társadalompolitikai következtetések

NGM: Új baby boom. A középosztály gyermekvállalási forradalma, Nemzetgazdasági Minisztérium, Családbarát Magyarországért Munkacsoport, 2012

Jegyzetek

- 1 Blaskó Zs. kézírata alapján
- 2 Magyar adatokkal gyakorlatilag nem is találtam, csak Benedek Dóra 2007-es tanulmánya és Bass Lászlóék szintén 2007-es kutatása sorolható ide forrásként, bár utóbbi inkább a Biztos Kezdet Program kapcsán a mélyszegénységben élő hátrányos helyzetű gyermekek marginalizációját vizsgálja. Jelen dolgozatomban egyedülálló volta miatt többször is utalok rá (nem lévén másik hasonló magyar kutatás).
- 3 <http://www.medlist.com/HIPPOCRATES/II/6/397.htm>
- 4 <http://www.childcare.net/workplace-daycare.shtml>
- 5 Nagy létszámú csoportos ellátás, így gyakori fertőzőes betegségek, valamint a dolgozó szülők számára gyakran szinte megoldhatatlan mennyiségű szünet: őszi, téli, tavaszi és nyári.
- 6 Ld. Blaskó-kézirat
- 7 Megjegyzem, Bowly az 1969-es tanulmánykötetében az anyával és/vagy az elsődleges gondozóval való kötődést vizsgálta. Ebben a kötetben már axiómaként kezelte a kötődés tényét, a vizsgálatokban (Idegen Helyzet Teszt – Strange Situation Test) a kötődésekben megjelenő egyéni eltéréseket vizsgálta, azt figyelte meg, hogy a kötődés mennyire biztonságos. Az így kialakított fő kategóriák: biztonságos, bizonytalan/rezisztens, bizonytalan/elkerülő. Ezeket az 1978-ban kiadott második kötetében (Separation) a szeparációra adott szervezett, koherens viselkedési startégiának tekintette.
- 8 „Korábban úgy vélték, hogy a gyerekek az a legjobb, ha hároméves koráig otthon van vele az anyja. Manapság ezt két-két és fél éves korra teszik, de csak akkor, ha az anya nem érzi magát bezárva. Az ugyanis a legrosszabb a gyerekeknek.” (Blaskó, 2011)
- 9 Meglepő, hogy a kutatások nem a családokat, hanem csak az anya-gyermek kapcsolatot vizsgálják – mintha az anya és/vagy a gyermek elkülöníthető lenne a családtól és az apától. Az apa hiánya és/vagy gyakori, hosszú idejű távolléte véleményem szerint külön vizsgálandó tényező, nem pedig egy kontroll-feladat.
- 10 Bass (2007) megállapítása, miszerint a bölcsődében több betegséget kapnak el a gyermekek, mint otthon, több újabb kutatás alapjait veti föl: Vajon későbbi közösségbe kerüléssel megerősödik-e az immunrendszer annyira, hogy csökkenjen a fertőzőes betegségek kockázata? Az elkapott betegségek gyakorisága és lefolyása mennyire függ össze azzal, hogy az anya nyugodt szívvel, vagy szorongva hagyta ott a gyermekét a bölcsődében? Az elkapott betegségek lefolyása könnyebb, gyorsabb-e, mint az otthon megbetegedett gyermekekénél? Van-e összefüggés a gondozóhely minősége (egy gondozóra jutó gyermekszám, egy gyermekre jutó játszófelület, csoportméret, napi levegőztetés, ételmezés minősége, stb.) és a betegségek száma, súlyossága és lefolyása között? A külföldi kutatásokkal való összevethetőség érdekében mindenképp definiálni kell a gyermekközösséget, gyermekintézményt magát.
- 11 Érdekes lenne megvizsgálni a bölcsőde minőségét (csoportlétszám, gondozónők száma és minősége), valamint az anya munkájának komplexitását, a munkában való motiváltságát, és a család háttéradatait (gazdasági és kulturális szocializáció).
- 12 Idézve: Blaskó, 2008a
- 13 Forrás: Blaskó Zs. (kézirat). Meddig maradjon otthon az anya? – a gyermekfejlődés szempontjai. Kutatási tapasztalatok és társadalompolitikai következtetések

- 14 Blaskó (2009): „Összefoglalóan megállapítható, hogy léteznek olyan fejlesztési irányok, melyek révén a gyermekgondozó intézmények és egyéb szolgáltatások növelhetik a kisgyermekek jólétére gyakorolt pozitív hatásukat – bár az korántsem világos, hogy ezáltal elérhetik vagy akár túlszárnyalhatják-e az anyai gondozás által nyújtott előnyöket. Megfelelően képzett gondozók, viszonylag kis létszámú csoportok, alacsony gyermek-gondozó arány és szupervíziós segítség a gondozóknak: a nagymintás adatfelvételek alapján ezek mutatják a törekvések kívánatos irányát. Világos ugyanakkor, hogy az alacsony színvonalú gondozás káros hatása lehet, különösen, ha egyéb kockázati tényezőkkel párosul. Az összefüggések számos részlete azonban egyelőre tisztázatlan. Sajnálatos módon ugyanis azok a vizsgálatok, melyek kellően részletes információkkal szolgálnak a gondozó intézményekről, nem tartalmaznak elég információt a gyermekek családi környezetéről, és ugyanez a probléma áll fenn fordított előjellel is.”
- 15 A jelenlegi hazai szabályozás a lakóhelyhez közeli ellátást preferálja, ami sokszor felesleges órákkal növeli a szülőtől távol töltött időt.
- 16 Megjegyzem a kultúrközi különbségek kapcsán, a „nagyon korán” az USA-ban a gyermek 6-8 hetes korában kezdett teljes állású munkavégzést jelent, míg nálunk az 1 éves kor alatti munkavégzés is már „nagyon korán”-nak minősül.
- 17 A legátfogóbb szakirodalmi áttekintést Blaskó nyújtja (2008). Mivel a fenti témák nem direkt, csak indirekt vizsgálati elemek kutatásomban, így minden, fenti szakirodalmi áttekintésben elemzett szakirodalmat nem sorolok itt fel.
- 18 Bass és társai (2007): „Ez természetesen nem jelent pozitív oksági összefüggést, azt azonban igen, hogy harmadik tényezők képesek egyidejűleg növelni vagy csökkenteni a termékenységet és a női foglalkoztatást, és világosan jelzi, hogy az alacsony női foglalkoztatás nem tekinthető a magas termékenység szükséges feltételének.”
- 19 A minőségi gyermekellátó hely ismérvei az alábbiak: megfelelő gondozó-gyermekkontaktus, alacsony gyermek/gondozó arány, gondozó személy stabilitása, gondozó személy megfelelő képzettsége, szupervíziója. (Blaskó, 2008)
- 20 Forrás: Bass és társai, 2007
- 21 Forrás: Bass és társai, 2007
- 22 Forrás: Blaskó, 2008

Hagitrá Dávid

Bauer Béla – Pillók Péter

A MOZAIK2011 kutatás legfontosabb eredményei regionális bontásban

A Mozaik kutatás céljai és módszerei

A MOZAIK2011 – *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében* című kutatás célja, hogy átfogó képet és friss eredményeket adjon a határon túli magyar fiatalok anyagi és kulturális erőforrásairól, életmódjáról és értékrendszeréről.

További fontos cél, hogy az egyes régiókról – a vizsgálati dimenziók és folyamatok mentén – összehasonlító adatokkal rendelkezünk mind az egyes országok, mind Magyarország, mind az Európai Unió országainak vonatkozásában, illetve a MOZAIK2001 adatainak tükrében.

Fontosnak tartjuk, hogy a szomszédos országok magyarlakta régióit (tömbmagyarság, szórvány magyarság) érintő hosszú távú oktatáspolitikai, külpolitikai kezdeményezések várható hatásairól és megítéléséről, valamint az egyes országok Európai Unió integrációjáról, a területen élő magyarság EU-hoz és az anyaországhoz való viszonyáról minél pontosabb információval rendelkezünk. A MOZAIK2011 kutatás mind módszertani (empirikus szociológia), mind tartalmi (vizsgálati dimenziók), mind pedig szakmai együttműködés

(magyarországi és határon túli kutatóműhelyek együttműködése) szempontjából szerves folytatását képezi a maga nemében teljesen unikális MOZAIK2001 elnevezésű kutatásnak.

A MOZAIK2011 kutatásból ez idáig a kvalitatív – fókuszcsoportos – szakasz valósult meg.

A kutatás a Magyarországot körülölelő összes állam magyar identitású, illetve nemzetiségű fiataljait vizsgálta, így kiterjedt azokra a szomszédos országokra is, ahol jóval kisebb arányban élnek magyar fiatalok. Ezekben az országokban két csoportot, a többi országban pedig egyenként négy csoportot (Romániában 6 csoportot) szerveztünk és vezettünk. 2011 tavaszán az 1. táblázatban látható országokban és területeken készítettünk fókuszcsoportokat. (1. táblázat)

A fókuszcsoportok során a következő témaköröket érintettük részletesen:

- identitás (állampolgárság)
- család (házasság, gyermek, vegyes házasságok)
- oktatás, kultúra, nyelvhasználat
- munkavégzés.

1. táblázat

A Mozaik2011 kutatás országai és régiói

Ország	Régió	Fókuszcsoportok száma	Beszélgetések időpontja
Horvátország	Baranya	2	2011. 05. 05.
Szlovénia	Muravidék	2	2011. 05. 07.
Ausztria	Őrvidék (Burgenland)	2	2011. 05.13.
Szlovákia	Felvidék	4	2011. 06. 03–05.
Ukrajna	Kárpátalja	4	2011. 06. 24–25.
Románia	Erdély, Székelyföld, Csángóföld	6	2011. 06.15–19.
Szerbia	Vajdaság	4	2011. 06.11–13.

1. ábra

A Mozaik2011 kutatás fókuszcsoportjainak helyszínei

Mindegyik régióban lehetőség nyílt továbbá arra, hogy csak a régióra vonatkozó témaköröket kérdezzünk a fiataloktól. A fókuszcsoportokat az Intézet által delegált kutató vezette, helyi szakemberek segítségével. A helyi szervezőkkel együttműködve arra törekedtünk, hogy a fókuszcsoportos beszélgetéseken tanuló, dolgozó, önálló és családos fiatalok egyaránt képviselve legyenek, de toborzási szempont volt az életkor, a válaszoló neme, valamint ahol erre lehetőség nyílt, ott figyelembe vettük a településtípust, valamint azt, hogy szórvány vagy nem szórvány területen helyezkedik el a település. Ezen összetett szempontrendszer alapján kerestük meg a partnerszervezetek segítségével a megfelelő helyszíneket régióként, így összesen 20 településen készítettünk interjúkat. (1. ábra)

Az egyes régiókban más és más együttműködő szervezettel dolgoztunk együtt: a Felvidéken a Fórum Kisebbségkutató Intézettel, Kárpátalján a Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetséggel, Erdélyben és Székelyföldön a Magyar Ifjúsági Tanáccsal, Vajdaságban a Vajdasági Magyar Diákszövetséggel, Horvátországban a HunCro Médiaközponttal,

Muravidéken a EUROMUR-ral, Órvidéken a Burgenlandi Magyarok Népfőiskolájával.

A kutatás legfontosabb megállapításait először országonként, illetve régióként mutatjuk be, majd egy későbbi számban az egyes kiemelt témák mentén (munkaerő-piaci helyzet, identitásuk, politikai nézetek, nyelvi és internetes közösségeik) ismertetjük a legfontosabb tapasztalatokat.

Magyar fiatalok a határon túli régiókban

Az alábbiakban a MOZAIK2011 kutatás kvalitatív szakaszának legfontosabb megállapításait, eredményeit foglaljuk össze kétféle megközelítésben. Egyrészt regionális megközelítést alkalmazunk, ahol az egyes régiók legjellemzőbbnek tartott sajátosságait mutatjuk be. Másrészt néhány fontosabb témakört mutatunk be, annak illusztrálásaként, hogy a különböző régiókban, azonos témáról, problémáról miként gondolkodnak, vélekednek a megkérdezettek. A tanulmány első részében a régiók sajátosságait mutatjuk be.

Kárpátalja – Ukrajna

A kárpátaljai magyarok kettős előítéletességet tapasztalnak: az ukránok előítéletességét elsősorban a magyar nyelv használatának („titkos nyelv” és féltékenység a nyelvtudás miatt) és a kulturális különbségeknek tulajdonítják, míg a magyarországi magyarokét a tudatlanságnak. Talán ez is szerepet játszik abban, hogy a helyi magyar közösséget összetartóbbnak és identitására büszkébbnek látják, mint a magyarországit. Magyarságukat sokan egy szép és nehéz (illetve nehézsége miatt szép) adottságnak, feladatnak élik meg – az asszimilációra nyitottabbak ezzel szemben a nyelvtudást tekintik legnagyobb előnyüknek. A nyelvi kompetencia alapvetően formálja a kétnyelvű magyarok tudatát – a gyengébb magyar identitással rendelkező fiatalok is alapvető fontosságúnak látják nyelvtudásuk átörökítését gyermekeikre.

A kárpátaljai magyarok esetén különösen érdekes az online közösségi oldalak használata, hiszen az online kommunikáció során használt nyelvet és azok körét, akikkel kapcsolatot tartanak, akár három oldal párhuzamos használata is meghatározhatja. Az ukrán/ orosz identitás és/vagy baráti kör indikátora a Vkontakte (orosz közösségi oldal) aktív használata, a magyar baráti kör fenntartására az Iwiw a tipikus platform (bár az aktív használatban itthon is tapasztalható eltolódás a Facebook irányába Kárpátalján is erősen megjelent), míg a Facebookon történő kommunikáció domináns nyelve vagy az elsődleges identitás, vagy a nemzetközi kapcsolatok fenntartását elősegítő angol.

Erdély – Románia

E régió tekintetében érdemes külön kezelni a tömbben, jelentős arányban, illetve a szórványban élők nézeteit, véleményeit.

A Székelyföldön (tehát a tömbben) élők általában véve „intenzívebben” élik/élhetik meg magyarságukat (a mindennapi nyelvhasználat, a nyelvhasználati jogok terén stb.). Ennélfogva tapasztalható egyfajta ellentét is a magukat székelynek tartó székelyföldi fiatalok és a régió más területein élő fiatalok között. A székelyekhez, a székelységhez olyan sztereotípiák kapcsolódnak, mint például: „másaknak”, „agresszívebbeknek”, „vidámabbaknak”, továbbá „magyarkodóbbnak” tartják őket, úgy gondolják, hogy túlzásba viszik az identitás megélését.

Ehhez képest a szórványban élők számára ez bizonyos esetben hátrányt jelent a mindennapokban a többségi nemzettel való kapcsolatuk során.

Az erdélyi magyar fiatalok általában véve nehezebbnek tartják helyzetüket a többségiekéhez képest (ahogy a magyarországi magyarokhoz képest is), például a tanulás terén, továbbá a mindennapokban: bevásárlás, hivatali ügyintézés stb. során. (A tömbmagyarságra ugyanis a magyar nyelvhasználat jellemző, ritka az a szituáció, ahol román nyelvhasználatra van szükség.)

A szórványban a román nyelv használata nem jelent problémát, mivel az ott élő fiatalok a mindennapi kommunikáció során a román nyelvet akár anyanyelvi szinten el tudják sajátítani. Ahol jelentősebb kisebbség él, de nem tömbben, ott a román nyelvtudás gyakran gondot jelent a mindennapokban: a fiatalok rendszerint magyar nyelven tanulnak, és az iskolai nyelvoktatás gyengeségei miatt komoly hiányosságaik vannak a román nyelv ismerete terén, amit nehéz leküzdeni (pl. munkavállalás esetén gondot jelent). A teljesség kedvéért azért meg kell jegyezni, hogy a Székelyföldön élők szerint a helyi munkavállalás során ez nem jelent problémát. Összességében azért ha egy fiatal jó román nyelvtudással rendelkezik, a magyar nyelv ismerete értéként jelenik meg a munkaerőpiacon.

A többségi társadalomhoz fűződő viszony nem konfliktusmentes. A tömbben élők esetében minimális az érintkezés, ott a románok jelentik a kisebbséget, akik többnyire értenek/tudnak/beszélnek magyarul. A románok elutasítása a tömbön kívül is érzékelhető, azonban inkább elhatárolódásról, „csendes” egymás mellett élésről beszélhetünk. A szórványban a románokkal való együttélés kevésbé problematikus, mondhatni „természetes állapot”, bár román részről észlelhetők provokációk és agresszív megnyilvánulások. A nyelvismeret, illetve a kulturális különbségek komoly határt szabnak. Nyelvtudás esetén könnyebb a helyzet, a fiatalok közül többen nyitottan kezelik a kérdést, de a családok összeegyeztethetősége nem egyszerű, gyerekvállalás esetén az egyik vagy másik nyelv megtanításáról úgy vélekednek, hogy a gyereket kétnyelvűnek kell nevelni (miközben a szülők közül vélhetően az egyik nem kétnyelvű).

Székelyföldön sajátos viszonyulás tapasztalható: ott elvárt, hogy a román élettárs tanuljon meg magyarul, ám a vegyes házasság elutasítása erőteljesebb. A vegyes házasság a szórványban sokkal természetesebb, magától értetődőbb.

Az internetes kommunikáció alapvetően magyarul történik, a felhasználói felület változó; az operációs rendszer is változó, leginkább angol, a román/magyar nem szokványos, elsősorban a romániai számítástechnikai „hagyományok” miatt.

A fiatalokra a külföldi rövid/középtávú munkavállalásra való nyitottság jellemző, Románián belül kevésbé terveznek munkalehetőséget mobilizálni.

Örvidék – Ausztria

A „magyarnak versus osztráknak vallja-e magát” kérdésre kapott válaszok mintázata nem egyértelmű, kissé a „más színben tünteti fel magát” sugallta – burkolt – válaszok érkeztek. Ezek alapján nehezen állapítható meg, hogy a vizsgálatban részt vett fiatalok valójában magyarnak vagy osztráknak gondolják-e magukat alapvetően. A kettős állampolgárság kérdéskörnél kristályosodott ki, hogy a többség valójában osztráknak tartja magát. A magyarság – érzés szintjén – tetten érhető és büszkéik is rá, de a magyar nyelvet inkább idegen nyelvként ismerik.

Csak néhány fókuszcsoport-résztevő vallotta egyértelműen magyarnak magát. Esetükben irodalmi szintű magyar nyelvtudásról beszélhetünk. A résztvevők jellemzően gazdasági aspektusból közéletlik meg a magyar nyelv ismeretét (munkavállalásnál előny/hátrány, több nyelv ismerete hasznos).

Állításuk szerint szüleikkel jellemzően magyarul beszélgetnek, illetve a barátaikkal is, abban az esetben, ha magyarok. Érdekes volt azonban, hogy a csoportbeszélgetés lezárultával azonnal németre váltottak, és egymással németül kezdtek el társalogni. Elsődlegesen németül írnak és olvasnak, németül használják a közösségi oldalakat, és ezen a nyelven néznek filmeket.

A magyarokkal szembeni előítéletességet spontán módon nem említették a beszélgetés során, de miután az egyik interjúalany megemlítette, hogy a magyarokat nem mindig látják „szívesen”, „megtört a jég” és elindult egy diskurzus, amely során többféle álláspont is előkerült. Volt, aki szerint csak az idősek körében létezik előítéletesség, volt, aki úgy gondolta, hogy ez mindig jelen van, s általában az idegenekkel szemben máshogy viselkednek az osztrákok, s akadt olyan hozzászóló is, aki szerint az osztrákok idegenekkel szembeni előítéletessége differenciált, befolyásolja a nemze-

tiség milyensége, vagyis pl. egy afrikaira inkább idegenként tekintenek, mint pl. egy magyarra. Néhány esetben ellentmondást is tapasztaltunk, pl. a diskurzus elején arról beszéltek, hogy a burgenlandi magyarok büszkéik magyarságukra, majd a vége felé kiderült, hogy bizonyos helyzetekben találkoznak olyan magyarral, aki nem akar magyarul beszélni, mert szégyelli nemzetiségét.

A második csoport résztvevői egyértelműen azt állították, hogy osztráknak tartják magukat, azonban a beszélgetés során néha azt hangoztatták, hogy bár ők osztrákok, magyarnak érzik magukat. A beszélgetés során nagyon nehezen lehetett érteni az elhangzottakat, rendkívül rosszul beszélték a magyar nyelvet, csupán ketten beszéltek közülük jól magyarul, de ők sem irodalmi nyelven. A nyelvi korlátok miatt nagyon nehezen értették a moderátort, illetve nehezen fejezték ki magukat. Jellemzően gimnazisták alkották a csoportot, s kicsit úgy tűnt, hogy a moderátor által feltett kérdéseken még nem gondolkodtak, ugyanis ők egyértelműen osztrákok, s identitásukat nem „zavarja meg” az, hogy vannak magyar szálak a családjukban, illetve, hogy idegen nyelvi szinten beszélnek a nyelvet.

Dél-Baranya – Horvátország

Mindkét csoportban azt tapasztaltuk, hogy a résztvevők magyarnak gondolják magukat, születésüktől fogva magyarnak nevelték őket a szüleik, ami elsősorban a nyelvhasználatban, a kultúra és a tradíciók ismeretében nyilvánul meg.

Arra a kérdésre, hogy mi akadályozza a magyarság fennmaradását térségükben, az alábbiakat említették a résztvevők.

- A szülők nem foglalkoznak azzal, hogy magyarnak neveljék a gyermekeiket, akkor sem feltétlenül, ha mindkét szülő magyar. Mindkét csoport szerint a család és a szülők a legégetőbb probléma, amin lehet változtatni: a nemzeti érzést, a gondolkodásmódot kellene átalakítani.
- Szülői félelem, hogy ha magyarul tanul a gyerek, akkor elmegy Magyarországra tanulni, s talán nem is jön vissza.
- Vegyes házasság esetén különösen nagy a veszélye annak, hogy asszimilálódnak.
- Könnyű az integráció, azaz Horvátországban egyszerűbb horvátnak lenni, mint magyarként küzdeni.

A magyar nyelv hátrány, ugyanis Horvátországban nem lehet úgy élni, hogy nem beszél valaki jól horvátul. A nyelvismeretnek ebben az értelemben praktikus oka van (könnyebben érvényesülsz, könnyebben jutsz előre), egyébként magyarul gondolkodnak, olvasnak stb.

Vajdaság – Szerbia

A fiataloknál alapélmény a délszláv háború, és annak egyik következménye: a magyarok elvándorlása és a szerbek betelepítése. Más a viszony a helyi szerbekkel, akik megszokták, hogy egy többnemzetiségű közegben élnek, más a betelepítettekkel, akik sokszor agresszívan reagálnak arra, hogy magyarok is élnek a környezetükben.

Magyarnak lenni sokak számára a félelemmel, a fenyegetettség érzésével egyenlő. Minden csoportban beszámoltak magyarok ellen irányuló fizikai agresszióról.

Mai vajdasági magyar fiatalokra jellemző, új jelenség, hogy a fenyegetettség-érzés feloldását nem a kitartásban, az összefogásban, saját identitásuk felmutatásában látják (bár ez továbbra is létezik), hanem az alkalmazkodásban. Az alkalmazkodás azt jelenti, hogy ne provokáljuk a szerbeket azzal, hogy magyar zenét hallgatunk, magyarul beszélünk. Szélsőséges formában ez egyetértést jelent azzal, hogy a magyarság tűnjön el Szerbiából. Akadt, aki arra a kérdésre, hogy „szerinted 50 év múlva lesznek-e itt magyarok”, azt válaszolta: „*Remélem, nem, mert akkor már nem lesz ok bántani bennünket.*”

Magyarnak lenni sokak számára önbizalom, különbözni merés kérdése – és önérték. Mások számára magyarnak lenni nem „menő”. A vegyes házasságokról sok rémtörténet hangzott el, lényegük, hogy egy magyar asszonynak mindenben alá kell vetnie magát a szerb férj akaratának. Ezzel együtt sokan mondták, hogy ők hajlandók lennének vegyes házasságba belemenni, mert biztonságot jelent. „*Ha baj van, egy szerb meg tud védeni.*”

A konfliktus nem állami-intézményi, hanem személyközi szinten jelentkezik. Az oktatásban, az egészségügyben, a közigazgatásban, amennyiben erre igény van, lehet használni a magyar nyelvet. Ez sok magyar fiatal számára munkaerő-piaci előnyt jelent a szerb fiatalokkal szemben a közszférában.

A magyar nyelvhasználattal összekapcsolódik egy gyermekkortól megtanult keresési-felismerési folyamat, azaz hogy keresem és megismerem azokat a helyeket, ahol magyarul lehet beszélni, filmet nézni, bulizni stb. – energiabefektetés nélkül ugyanis a mindenütt jelen lévő szerb nyelvű nyelvhasználati tereket találok meg.

A kettős állampolgárság megítélése körükben egyöntetűen pozitív.

Felvidék – Szlovákia

Magyarnak lenni Magyarországon és Szlovákiában nem azonos, erre számos példát soroltak fel a vizsgálat résztvevői. Míg a legtöbb vélemény szerint velünk született érzés magyarnak lenni, magyarnak maradni azonban már nem. Ez megkülönbözteti a szlovákiai magyart a magyarországi magyartól. Az anyaországi magyarok határon túli magyarok létéről kapcsolatos tájékoztatanságából fakadóan sok negatív élmény érte az interjúk résztvevőit. Ezek az esetek főként a magyarországi magyarok tudáshiányából fakadnak, ellenben a Szlovákiában megtörtént esetekkel, ahol konkrét sérelmek érték az interjúalanyokat magyar mivoltuk miatt a szlovákok részéről.

Az államnyelv ismeretének szükségességét senki nem vonja kétségbe; a legtöbb interjúalany saját megítélése szerint jól beszél szlovákul. Egy 2009-ben készített felmérés szerint, amely a középiskolában végzős diákok körében készült, a megkérdezettek 91 százaléka válaszolta azt, hogy beszél szlovákul. A szlovák nyelvismeret hiánya a szlovákiai magyar fiatalok körében láthatóan nem jellemző.

Különbség tapasztalható a középiskolások és az egyetemisták, illetve munkavállalók korcsoportja között abban, hogy milyen szinten, szintén használják a szlovák nyelvet. A magyar nyelvű középiskolát végző fiatalok többnyire magyar nyelven olvasnak és interneteznek, baráti körük is főként magyar nemzetiségű kortársaikból áll. A megnyilatkozások szerint a magyar mellett az angol nyelv használata is gyakori az említett színtereken. A már hivatkozott 2009-es szlovákiai magyar ifjúságkutatásból az derült ki, hogy a válaszadók egynegyede tartotta jónak idegennyelv-tudását, kétharmaduk alapszintűnek, illetve átlagosnak. Szlovák nyelvtudásuk szintje alatt szerepelt más idegennyelv-ismeretük szintje.

Az egyetemisták, illetve munkavállalók gyakrabban használják a szlovák nyelvet, lévén munkahelyi környezetük is adott esetben szlovák nyelvű. A Szlovákiában tanuló egyetemisták pedig a tananyagot szlovák vagy cseh nyelven tanulják, és baráti körükben is előfordulnak szlovák nemzetiségű fiatalok.

Az állampolgárságról szóló beszélgetések középpontjában a kettős állampolgárság szlovákiai fogadtatása állt. A két csoport kevésbé tűnt érdeklődőnek a témában, vélhetően tájékozatlanságuk miatt. Az egyik csoportban el is hangzott, hogy ők fiatal koruk miatt nem érdeklődnek különösebben a téma iránt. A 2009-es szlovákiai magyar ifjúságkutatás is a szlovákiai magyar első választók napi politikában való tájékozatlanságát bizonyította.

Összességében a résztvevők pozitívan, gesztusként értékelik a magyar állampolgárság felvételének lehetőségét a szlovákiai magyarok részére. Azonban gyakorlati megvalósítása egyelőre nem releváns, hiszen egzisztenciális kockázatokkal jár.

Érdekesség, hogy a szlovákiai magyar kisebbségi társadalom körében az asszimiláció egyik fő oka a vegyes házasság, de az interjúkban ez egyáltalán nem jelenik meg, mint tényező. (Gyurgyik, 2004.) A vegyes házasságról vallott nézetek két fő csoportba oszthatóak. Az elsőbe azok tartoznak, akik teljes mértékben elzárkóznak a más nemzetiségű pár választásától. Ők azok, akik a nyelvi és a kulturális különbségeket nem fogadnák el saját családi életükben. A második csoportba azok tartoznak, akik természetes jelenségnek tekintik adott esetben a szlovák nyelvű házastársat. Ők érzelmi alapon közelítik meg a témát.

Asszimilációs tényezőként a szlovák nyelvű iskolaválasztás jelenik meg elsősorban. A fókuszcsoportos interjúk résztvevői körében elenyésző volt azok száma, akik szlovák nyelvű óvodába vagy alapiskolába jártak, s hasonlóan kevesen nyilatkoztak úgy, hogy gyermekeiket szlovák nyelvű óvodába vagy iskolába íratnák. A magyar identitás megmaradásának feltétele a magyar nyelven történő iskoláztatás az óvodától a középiskola befejezéséig. A szlovákiai magyar felsőoktatás kevés lehetőséget kínál az anyanyelven való továbbtanulásra. Az egyetemválasztás kapcsán a szülőföldön maradás szempontjából a csehországi vagy a szlovákiai egyetemeket preferálják, lévén a magyarországi egyetemen történő továbbtanulás eredménye a legtöbb esetben az egyetem elvégzését követően az áttelepülés.

A munkanélküliség a két közép-szlovákiai régióban országos szinten nagyon magas, vagyis a munkavállalás szempontjából migrációra vannak kényszerítve az ott élők. Ebből következik, hogy kényszerként élék meg a migrációt, ugyanis elsődleges céljuk a szülőföldjükön való boldogulás. Miután az Európai Unió országaiban is lehetővé vált a szabad munkavállalás, a szlovákiai magyarok számára egyre kevésbé alternatíva a magyarországi munkavállalás, főként az alacsony bérezés miatt.

Irodalom

Kiss Tamás – Barna Gergő (szerk.) (2011): Erdélyi magyar fiatalok. NKI-Kriterion, Kolozsvár

Gyurgyik László (2004): Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében. Kalligram, Pozsony

Kiss Tamás (2010): Adminisztratív tekintet. NKI-Kriterion, Kolozsvár

Síklaki István (2006): Vélemények mélyén Kossuth Könyvkiadó, Budapest

Vicssek Lilla (2004): Fókuszcsoport. Osiris, Budapest

Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László – Nemeskéri István (szerk.) (2002): MOZAIK2001 Gyorsjelentés. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest

Udvari Andrea

Tevékeny élet időskorban is

2012 a tevékeny időskor
és a nemzedékek közötti szolidaritás éve

II. rész

Jelen cikk, a tevékeny (aktív) időskor és a nemzedékek közötti szolidaritás magyarországi programjának rövid bemutatására fókuszál. Az írást terjedelmi okok miatt két részben adjuk közre. Az előző Kapocs számban megjelent első rész az aktív idősödés, a nemzedékek közötti szolidaritás, valamint a demográfiai idősödés egyre kiterjedtebbé válásával összefüggő újszerű kérdéseket és újfajta válaszokat, megoldásokat célozta meg. A második rész az aktív állampolgárság kérdéskörét fejt ki bővebben, valamint az élethosszig tartó tanulás folyamatát mutatja be az életút-perspektíva mentén, az egyes korcsoportok/életszakaszok tekintetében.

Azok számára, akik már nem képesek dolgozni a nyugdíjkorhatár elérése után, az aktív idősödés aktív állampolgárságot kell hogy jelentsen – erről fogok írni a cikknek ebben a részében. Idős korban nagyon szoros a kapcsolat az egészségi állapot és az életminőség között. Az összes tényező közül, amelyek meghatározza az idősök élethelyzetét, az egészségi állapotnak van a legerősebb hatása a szubjektív jólétre (Larson, 1978), ezért minden olyan intézkedés, amely növeli az egészségesen és rokkantságmentesen várható élettartamot, segíteni fogja az aktív állampolgárságot és minőséget ad az emberi életnek. Az aktív idősödés koncepciójában, amely (mint korábban láttuk) elsősorban a foglalkoztatáspolitikából fakad, nemcsak arra nyílik lehetőség, hogy általa a szociális védelmi kiadásokat csökkentsük, és minőséget adjunk az emberi életnek idős korban is, hanem ahhoz is hozzájárul, hogy megoldást találjunk azokra a társadalmi étellel kapcsolatos követelményekre, amelyeket egy idősödő társadalom állít elénk.

Az időskorra való felkészülésnek nálunk nincsenek hagyományai. A nyugdíjba vonulás

után megmaradó több szabad idő depresszív tünetegyüttest generál. A megbirkózási stratégiák megismerésével, mind szélesebb ismeretterjesztő programok keretében kell segítséget adni az időskori problémák megoldására. Ennek formája a támogató kisebb közösségek létrehozása lenne, mely egyben véd az elmagányosodástól, a fölöslegesség érzésétől is. Ebben nagyon nagy szerepet kapnak a különböző civil és karitatív szervezetek, illetve az időseket aktívabb életre készítető programok, melyek egyben alkalmasak a szemléletváltásra a nemzedéki kapcsolattartásban:

- rendszeres beszélgetések az időseket érintő témákról;
- fiatalokkal való találkozások, közösségi kapcsolatok kialakítása;
- olyan programokba való bevonás, amelyek a csoportkohéziót erősítik;
- színházi előadások látogatása, illetve kirándulások szervezése;
- klubfoglalkozások, társas programok, képzőművészeti körök szervezése;
- igény szerint mentálhigiénés gondozás, valamint lelki segélyszolgálat biztosítása.

Létezik egy általánosan elfogadott, sztereotip feltételezés, miszerint időskorban a norma az inaktivitás. Valójában a tények azt mutatják, hogy az idősök relatíve aktívak. Ez persze csökken a korról, és a 80 évesek és az a fölöttiek között van egy kisebbség, amelyik teljesen el van zárva a külvilágtól, ki van rekesztve a társadalomból. Ezért a stratégiának foglalkoznia kell azokkal is, akik már megtapasztalták az izolációt, illetve akiket veszélyeztet az elmagányosodás, amely az időskori depresszió egyik kulcstényezője. A depresszió a fő oka a

megbetegedéseknek, a rossz életminőségnek, és ez sokkal több idős embert érint, mint pl. a demencia (Heikkinen, 1995; Keogh, 1996). A gerontológia, geriátria művelői folyamatosan keresik a megoldásokat, melyekkel az idősek helyzete, életminősége javítható. Az idős nemzedék társadalmi érték, az aktív korban megszerzett tudásra, tapasztalatra igényt kell tartania a társadalomnak. Az aktív életvitel biztosítása idős korban is fontos, az aktivitással kivédhető a feleslegesség válás érzése. Komoly egészségnevelési tevékenységet igényel, hogy az idősödő emberek keressék és megtalálják a személyiségüket kiteljesítő, önértéket fokozó elfoglaltságokat, lehetőségük legyen a nagy élettapasztalat átadására. Napjainkban a gondokkal küzdő időseknek nagyobb a társadalmi nyilvánossága, amely az idősekről alkotott kedvezőtlen közgondolkodás táplálója. Megvalósítandó cél az idősek társadalmi, politikai aktivitása, értékteremtő és értéknövelő funkciójának erősítése.

Az EU tagállamaiban az utóbbi években átfogó akciók indultak annak érdekében, hogy növeljék az idős állampolgárok részvételét a helyi, regionális és országos szintű döntéshozói folyamatokban. A legtöbb országban idősekből álló tanácsadó csoportokat, testületeket hoztak létre (Walker és Naegle, 1999). Néhány államban (Dánia, Svédország) ezeknek a szervezeteknek jogszabályban rögzített felelősségük van, és valós hatást gyakorolnak a döntésekre, máshol csak látszólagos a működésük, és nem reprezentálják az idős populációt. Mindazonáltal ezek a szervezetek katalizátor szerepet tölthetnének be az idős emberek politikai részvételében, illetve az aktív idősödés stratégiája révén meg tudnának erősödni.

Az idős emberek sok civil szervezetben önkéntesként kulcsszerepet játszanak. Például az Egyesült Királyságban a Nyugdíjas és Idős Önkéntes Programba (Retired and Senior Volunteer Programme = RSVP) 6000 önkéntest sikerült bevonni olyan különböző tevékenységek révén, mint pl. kertészkedés, háziorvosnak való segítség, gyerekek olvasásának hallgatása az iskolákban. Fontos tehát, hogy olyan intézkedéseket kell hoznunk, amelyek támogatják az időskori önkéntes tevékenységeket: a cél egyrészt az, hogy általánosságban felértékelődjön az önkéntesség, másrészt hogy inspirálják az idősek részvételét. Erre irányulóan szintén történtek jó kezdeményezések mind uniós, mind hazai szinten, melyek az alábbiak.

Önkéntesség

A 2011-es európai év munkájához kapcsolódva elkészült a Nemzeti Önkéntességi Stratégia, amelynek egyik célcsoportja az idősek. A stratégia keretében adatgyűjtésre és elemzésekre kerül sor az egyes csoportok, így az idősek vonatkozásában is, ami elősegítheti a megfelelő ösztönző intézkedések tervezését és a meglévő akadályok elhárítását. Az idősebb korosztály egyrészt nagy szakmai tapasztalatokkal rendelkezik, másrészt sokan keresik az aktív elfoglaltság és szabadidő-eltöltés lehetőségeit, így az önkéntességben fontos szerepet játszhatnak. A kulturális intézmények és a nagyközönség számára elérhető épített örökség szakmai irányítással történő bemutatása és fenntartása (pl. történelmi kert fenntartása, rekonstrukciója, egy-egy örökséghelyszín vagy helyi értékek megőrzése, helytörténelmi gyűjtemények létrehozása-gondozása, helytörténelmi körök működtetése) vagy kulturális rendezvények megvalósítása potenciális lehetőségeket rejt az idősebb korosztályok bekapcsolására az önkéntesség jegyében. Önkéntes tevékenység keretében az idősek tudásuk és tapasztalataik révén nagy segítséget nyújthatnak a civil szervezetek működéséhez is.

Oktatásirányítás, infokommunikációs fejlődés, közművelődés

Egyik ilyen kezdeményezés a TÁMOP 3.2.1-11/A1 Közoktatási intézmények szerepbővítése, újszerű intézményi együttműködések kialakítása (tanulást segítő támogató formák bevezetése) pályázat – Szociális és állampolgári kompetencia pályázat, TÁRS Program, amely szorosan kapcsolódik a tevékeny idős kor és a nemzedékek közti szolidaritás európai évének magyarországi programjához. Ez a program azt célozza, hogy a fiatalok nevelésében jelenjen meg az idősek tisztelete, szeretete, valamint az, hogy a fogyatékkal élőkkel is emberségesen kell bánni.¹

Az állampolgári kompetencia olyan képességeket is igényel, mint a közügyekben való hatékony együttműködés, a helyi és a tágabb közösségeket érintő problémák iránt mutatott érdeklődés, valamint a megoldásuk során tanúsított szolidaritás. A szociális és állampolgári kompetencia pályázat célja, hogy a felnövekvő nemzedékek körében szemléletváltás következzen be a szűkebb és tágabb környezetükhöz, a rászorulókhöz és a közjóhoz

fűződő viszonyuk tekintetében. A fiatalok saját élményű tanuláson keresztül kapnak lehetőséget az aktív állampolgári létre való felkészülésre.

Az Önkéntesség Európai Évéhez kapcsolódóan 2011-ben a Nemzeti Erőforrás Minisztérium Oktatásért Felelős Államtitkársága – a Nemzeti Együttműködés Nyilatkozata szellemében – pilot jelleggel pályázatot írt ki a középfokú nevelési-oktatási intézményeknek (TÁRS Program), amelynek keretében 148 győztes pályázó valósíthatta meg közösségi szolgálatát 30 órás időkeretben más szociális, oktatási, illetve egészségügyi intézményekkel együttműködve. Jelen pályázat ennek a pilot projektnek a folytatása. Célja, hogy a tevékenységben részt vevő korosztály tagjai (15-23 évesek) a közösségi szolgálat révén tapasztalatot nyerjenek az önkéntes tevékenységről, ezzel tapasztalati úton tanuljanak, s ez segítse őket pályaeorientációjuk tekintetében is. A program lehetőséget teremt arra is, hogy a partner szervezetek, fenntartók ismeretet szerezzenek az önkéntesség ezen formájáról, hasznosságáról, jó gyakorlatairól.

A kiírásra kerülő TÁMOP program alkalmas a generációk közti kölcsönösségen alapuló kapcsolat fejlesztésére, kialakítására, összhangban a kampányév célkitűzéseivel. A program keretében a diákok szociális intézményekben, családi körben tudják aktivizálni az idős embereket.

A közművelődés, a muzeális intézmények, a könyvtárak és a kulturális intézmények lehetőségei, valamint az épített örökség szerepe a tevékeny idős kor és a nemzedékek közötti szolidaritás növelésének érdekében

A közművelődési intézmények tevékenységének egyaránt kiemelt célcsoportja az idős és a fiatal korosztály. A közművelődés az amatőr művészeti tevékenységek és a hagyományörző csoportok szervezésével az idős és a fiatal emberek tömegei számára teszi lehetővé az önkifejezés különböző módjainak megismerését, fejlesztését, a kultúrában, művészetekben való aktív részvételt, az alkotást, teremtést. Mindkét korosztály számára a közösségben való alkotásnak nem csupán az alkotómunka vagy a mű a produktuma. A művészi kiteljesedés mellett építi a személyiséget, a folyamatos kooperáció emeli az egyének toleranciaszintjét, konfliktuskezelő-képességét, az egymásra való figyelmet, az empátiát, erősíti a megtartó közösségi hálót és a produkció/alkotás létrehozása közben észrevétlenül is megvalósul a generációk közötti tudástranszfer.

A muzeális intézmények és a könyvtárak egyik kiemelt célközönsége az idősek. Ingyenesen vehetik igénybe a könyvtári alapszolgáltatásokat, a 70 éven felülieknek beiratkozási díjat sem kell fizetniük. A 62 év feletti 50%-os kedvezményrel látogathatják a muzeális intézmények állandó és időszakos kiállításait, a 70 év feletti pedig ingyenesen. A Múzeumi Majálison, a Múzeumok Éjszakája rendezvénysorozatban kifejezetten az időskorúak, nagyszülők számára kialakított programok is vannak.

Az időskorúak tanulási lehetőségeinek megteremtése is sokoldalúan történik. Központi helyet foglal el ebben a digitális írni-olvasni tudás képességeinek elsajátítása, a könyvtárak jó része egyben eMagyarország-pont is. Az országban 20 helyszínen, közösségi központokban egész évben folyamatosan zajlanak a „Kattints rá, Nagyi!” programok.

A közművelődési statisztika adatai ugyan némileg összemossák az idős korosztályt érintő sokféle, színes tevékenységi kört és közösséget, de a művészeti csoportok, nyugdíjas klubok, tanfolyamok résztvevőinek számában így is megjelenik az aktivitás emelkedésének tendenciája. A nyugdíjas kluboknak 2009-ben több mint 257 ezer tagja volt. A művészeti csoportok tagjai közül mintegy 27 ezer fő 60 éves vagy idősebb, a tanfolyamok esetében pedig ez a szám közel 16 ezer. A statisztikák azt is mutatják, hogy az idős emberek számára jól szolgálat a közművelődés: a kistélepülések felén (49%) működnek nyugdíjas klubok, de a főleg időseket tömörítő hagyományörző és népművészeti amatőr csoportok is hasonló arányban (47%) találhatóak.

Vidékfejlesztés

2009-ben került meghirdetésre az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program III. tengelye horizontális programjai keretében az a jogcím, amelynek célja olyan többfunkciós terek – az Integrált Közösségi Szolgáltató Terek (IKSZT) – létrehozása, amelyek a helyi igényeken, szükségleteken alapuló komplex szolgáltatásokat biztosítják az egyébként szolgáltatáshiányos településeken. A támogatott program része, hogy az üzemeltető (támogatott) az üzemeltetési kötelezettség ideje alatt korlátozás- és térítésmentesen közösségi, közművelődési programokat biztosít. Ennek keretében lehetősége van arra, hogy speciálisan idősek számára közösségi és szabadidős programokat szervezzen, valósítsa meg. A 635 nyertes IKSZT

címirtokos vállalásai alapján valósítja meg éves programját. A programokon túl további kötelezettsége az IKSZT címirtokosnak a közösségi internet hozzáférés biztosítása, amely az idősek számára is lehetőséget ad annak igénybevételére.

Az idősek információs társadalomba történő bevonásának kiemelt eszköze az eMagyarország program, melynek célja az internetelés kiterjesztése az ország teljes területén, főként a kevésbé vagy egyáltalán nem ellátott területekre (hátrányos helyzetű települések) fókuszálva. Akiknek otthonában technikai, motivációs vagy anyagi okokból nincs szélessávú internet-hozzáférésük, ott a pontok kiépítése, fenntartása biztosíthatja ezt. Cél, hogy minél szélesebb körben lehetővé váljon így pl. az e-köszolgáltatások használata vagy az ott dolgozó szakemberek, az e-tanácsadók segítségével. Jelenleg 1791 regisztrált eMagyarország pont működik.

További célok, tervek

Nagyon fontos feladat a továbbiakban a társadalom különböző partnereinek bevonása. Szoros együttműködésre van szükség az Idősügyi Tanáccsal, a különböző idősügyi szervezetekkel, a szociális szolgáltatókkal, egészségügyi partnerekkel, valamint az iskolákkal, hiszen a hazai időspolitika célkitűzései hosszú távúak, a jelenre és a jövőre is fókuszálnak. Legfőbb céljai között szerepel:

- a születéskor várható élettartam növekedésének elősegítése;
- az egészségben eltöltött évek számának növelése;
- az aktív élet fenntartása;
- az időskori jövedelembiztonság megteremtése;
- a társadalmi integráció erősítése, a különböző szolgáltatások (egészségügyi, szociális, oktatási, kulturális stb.) összehangolása az idősödők és idősek szükségleteinek és érdekeinek figyelembevételével;
- az idősek digitális írástudatlanságának csökkentése és élethosszig tartó tanulásának támogatása a digitális tananyagok hozzáférhetőségének biztosításával;
- az aktív idősödés feltételeinek erősítése, amely nem csupán a fizikai aktivitást, a munkakerőpiacon maradást jelenti, hanem a társadalmi, kulturális, civil életben való aktív részvételt is;
- az idősödési folyamat „menedzsmen tjének” elterjesztése már fiatalokban;

- a társadalmi szemléletváltás az idősödésnek mind a gazdasági, mind a társadalmi megítélését és megélését illetően.

Az életkor meghosszabbodásából adódó következmények Magyarországon nem problémaként, hanem kihívásként definiálódnak. Az életkor előrehaladása nem a veszteségek halmozódását jelenti, hanem esélyeket az alkalmazkodásra, változásra, esélyeket új örömforrások megtalálására. Cél, hogy olyan individuális és társadalmi részvételi aktivitásnövekedést lehessen elérni, amely széleskörű lehetőséget kínál munkára, közösségi cselekvésekre és a kreativitás kibontakoztatására, ezzel is segítve az idősekről alkotott szemlélet pozitív változását.² Éppen ebből a megfontolásból született meg az Idősügyi Nemzeti Stratégia, mely az aktív idősödés elveivel összhangban készült el és került elfogadásra 2009-ben a 81/2009. (X.6) OGY-határozat alapján. Ezt maga a dokumentum is leszögezi, külön kitérve a WHO 2001-ben publikált, az idősügyi politikát meghatározó alapidokumentumára, melynek címe az Aktív Idősödés (Active Ageing – Policy Framework). Ez utóbbi dokumentum azért jelentett igazi áttörést, mert először gondolkodik az idős emberről a maga emberi teljességében, figyel az emberi élet kiteljesedésére, és nem szűkíti le szociális és egészségügyi vonatkozásokra. Az Idősügyi Nemzeti Stratégiában elsődleges célcsoportot képeznek a mai idősebb generáció tagjai. Rá kell azonban mutatni, hogy az aktív időskor lényege éppen a generációk közötti szerves kapcsolatban és kölcsönös támogatásban rejlik. Így a középkorú és a fiatalabb generációk számára sem közömbös az idősek aktivitása, életminősége, a saját majdani időskoruk lehetőségei. Ennek kapcsán is született jó pár kezdeményezés, melyek röviden összefoglalva a következők.

„Vegyén részt Ön is!” konferencia

Az Európai Unió annak érdekében, hogy az európai év egységes üzenetét el tudja juttatni a megvalósításban részt vevő államok polgáraihoz, egységes programjavaslat alapján minden résztvevő államban konferencia szervezését támogatja. Az esemény egyben az év nyitókonferenciája volt, amelyre 2012. március 5-én került sor a Nemzeti Erőforrás Minisztérium épületében, kb. 100 fő részvételével.

Kor-Társ Idősügyi Program pályázat

A pályázati program lehetőséget teremtett az idősödők és idősek széles köréből érkező programigények támogatására, hozzájárulva az idősügyi cselekvési terv célkitűzéseinek hatékonyabb teljesüléséhez. E célok elérése érdekében a pályázati program támogatta kulturális, oktatási, egészségügyi és sportprogramok megvalósítását. A programok keretében szakmai előadások, író-olvasó találkozók, konferenciák, előadóestek, kiadványok, utazások, közösségi programok, hagyományőrző programok, szabadidős és sportesemények, valamint tanfolyamok egyaránt megvalósulhattak, akárcsak kész programsorozatok.

„Életút” pályázat

Az önéletrírói program keretében az alkotó kedvű, 60 év feletti idősek bemutathatták személyes múltjuk fontosabb eseményeit, életútjukat, hogyan éltek meg egy-egy számukra emlékezetes (történelmi) pillanatot. A pályázat unoka vagy fiatal ismerős (pl. szomszédságban lakó gyermek, fiatal) segítségével, interjú formájában is elkészíthető volt.

Nemzedékek Napja (április 28.)

A családpolitika fókuszában az aktív idősödés témakörében elsősorban a nemzedékek közötti szolidaritás, együttműködés állt. A családok megerősítése és a népesedési helyzet javítása érdekében – sok más tényező mellett – nagy szükség van azoknak a családi hálóknak az újraszövésére, amelyek biztosítják, hogy a gyermekes családok össze tudják egyeztetni a munkavállalást a gyermekneveléssel, építhessenek az idősebb generáció tapasztalataira, és a nagyszülők idősebb generációja számára is lehetővé teszik a családon belüli gondozást. A nap megünneplésére nagyszabású szabadterei rendezvény keretében került sor a Millenáris Parkban. Ez a kezdeményezés előnyt jelentett a Családbarát közgondolkodás pályázatok³ esetén is, hiszen a kiírás szerint kiemelten támogatták azokat, akik a Generációk Közötti Szolidaritás Napja kapcsán megvalósuló programokat szerveztek.

Nemzedékek az iskolában program

Ennek a programnak az eredeti célja, hogy időskorúak fakultatívan beülhessenek az egyetemi előadásokra ingyen. Németországban, Svédországban, Dániában már nagy hagyománya van ennek a kezdeményezésnek, főleg társadalom- és bölcsészettudományi területeken. Hazánkban az április 23-i héten 50 év feletti állami vezetők látogattak el iskolákba, órát tartva a diákok számára. A szervezést az EMMI és az érintett iskolák közösen végezték. A program a nemzedékek közötti együttműködésre, szolidaritásra hívta fel a fiatalabb korcsoportok figyelmét, rávilágított az egymástól való kölcsönös tanulás fontosságára, az idősebbek értékeire. Hosszabb távon remélhetőleg erősíti majd azt a kormányzati elköteleződést is, hogy az idősebb és fiatalabb nemzedékeket a jövőben senki se fordíthassa szembe egymással.

Ezek a kezdeményezések arra hívják fel a figyelmet, hogy erősítsük legfontosabb értékeinket, valamint az életút által összefonódó, egymás segítségére lévő két korcsoportot kapcsoljuk össze mind hazánkban, mind az egész Unión belül. A cél tehát az, hogy az idősebb nők és férfiak tevékenysége fokozódjon az élet minden területén, így a képzésben, önképzésben is, és ezáltal jobb eséllyel lehessenek jelen a munkaerőpiacon, a segítségnyújtásban, vagy az önkéntességben egyaránt, és ezáltal éljenek teljes életet. Az egészségben és méltóságban átélt idősödés követendő érték legyen a fiatalok számára is, és a méltóság kijárjon mindazoknak, akik ezt kiérdemlik, mind a családi életben, mind a társadalomban.

Összegzés

Fontos, hogy a tevékeny idős kor stratégiája a teljes életútra fókuszálva legyen komplex, rugalmas, megelőző és befogadó. Ezen túl képviselnie kell a jogok és kötelezettségek egyensúlyát. Ez multidimenziós megközelítést jelent, azaz a stratégia egyéni és társadalmi szinten működik, de integrált módon. Az egyének feladata, hogy egész életük során képezzék magukat, törődjenek az egészségükkel és jóllétükkel. Ami a társadalmat illeti: a kihívás a közpolitika számára a kapcsolatok felismerése, és az összes releváns közpolitikai aréna bevonása, úgy mint: foglalkoztatás, egészségügy, szociális ellátás, társadalmi befogadás, közlekedés, oktatás stb. Ezeknek a területeknek össze kell kapcsolódnuk, és kölcsönösen támogatniuk kell

egymást. Egy ilyen stratégiának is meg van a maga veszélye, amennyiben kényszerítő erejűvé válhat (Moddy, 1993), de ez könnyen elkerülhető, ha a közpolitika segítő-közvetítő szerepet vesz fel, és érzékenyen reagál a kor szerinti, nemi, faji, kulturális és egyéb különbségekre. A tevékeny idős kor stratégiájának valójában kortalannak (ageless) kell lennie, abban az értelemben, hogy le kell fednie a teljes életutat. Természetesen nem tagadhatjuk le az idősödés tényeit, de az aktív idősödés stratégiája nemcsak az idős emberekkel, hanem azzal is foglalkozik, ahogyan, amilyen módon mindannyian idősekké válunk. Mindehhez az alábbiakra van szükség:

- Meg kell akadályozni a kor alapú diszkrimináció terjedését, amely beszívárog a munkaerőpiacra és a társadalom más meghatározó szféráiba.
- Az életkorbeli gátat fel kell számolni minden területen, hogy az emberek maguk dönthessék el, mennyire érzik magukat kompetensnek.
- Fejleszteni kell az aktív életkortervezést (age management) a munkaerőpiacon, azzal a céllal, hogy megelőzzük az életkor gátló tényezővé válását.
- Meg kell őrizni az idős dolgozók kapcsolatát a munkaerőpiacra, hogy ne veszítsék el a munkaképességüket.
- Ösztönözni kell a rugalmas nyugdíjba vonulást, hogy eltűnjön a merev határ a munkavállalás és a nyugdíjba vonulás ideje között.
- Támogatni kell az aktív közösségi életet, a bekapcsolódást a közösségi részvételbe, az aktív állampolgári létet; pl. erősíteni lehet az önkéntességet oly módon, hogy az idősek bátorítást kapjanak, és képesek legyenek a képességeiket és tudásukat latba vetni a szélesebb közösség segítése érdekében.
- Segíteni kell a közegészségügyet az élet minden aspektusában és minden korcsoportban, különösen az aktivitás megtartásában, amely a fizikai és mentális egészség forrása.
- Javítani kell az elesettek hozzáférését a szociális támogatásokhoz, hogy képesek legyenek irányítani az életüket, és a családjuk ne legyen túlterhelve.
- Biztosítani kell, hogy a szociális ellátás minőségi ellátás legyen, és ne korlátozódjon a pénzbeli minimumtámogatásra.

Miután bemutattam az alapelveket és a kulturális változás szükségességét, fontos tudnunk, hogyan is néz ki a tevékeny idősödés a gyakorlatban. Ezt egy életút-perspektíva mentén szeretném felvázolni, amely az alábbiak szerint épül fel a különböző korcsoportok/életszakaszok tekintetében.

Az első korcsoportra vonatkozó legfontosabb teendők:

- Kölcsönösen erősíteni kell a teljes életúton át tartó egyéni és kollektív felelősséget, azaz a fiatalokat fel kell készíteni egy hosszabb, sokkal aktívabb és jobb minőségű életre.
- Tudatosítani kell bennük és szüleikben egyaránt az egészséges életmód, az élethosszig tartó tanulás és a koralapú önmenedzselés fontosságát.
- A gyerekeknek és a fiataloknak ismerniük kell az idősödés folyamatát, és az életmód hatását a későbbi életminőségükre.
- Fel kell hogy ismerjék az életkor alapú diszkriminációt, és tudniuk kell megszüntetésének módjait, valamint erősíteni kell az integrációs szolidaritást, és pozitív képet kell kialakítani bennük az idősekről.

A második korcsoportra vonatkozó legfontosabb teendők:

- Le kell küzdeni az életkor gátló szerepét a foglalkoztatásban, támogatni kell az egész életen át tartó tanulást, a folyamatos képzést, a képességek megőrzését, az idősek reintegrációját, biztosítani kell a fokozatos nyugdíjba vonulást, és azt, hogy a szociális védelem ösztönözze az aktivitást.
- Az antidiszkriminációs szabályozásra azért van szükség, hogy egy olyan környezet alakuljon ki, amelyben az alkalmazás kritériuma a kompetencia, nem pedig az életkor.
- Az egészségügyi aktivitás azért fontos elem, hogy ösztönözze a pozitív egészségkultúrát.

A harmadik életszakasz (a teljes vagy részidős nyugdíjba vonulás) legfontosabb teendői:

- Elsősorban biztosítani kell a szabad választás lehetőségét a különböző aktivitási formák között (fizetett munka, önkéntes munka, közösségi részvétel, családi aktivitás, pihenés), vagy ezeknek a keveredését attól függően, hogy az érintetteknek mi felel meg leginkább.
- Az egészséges életmód kialakításában nagy hangsúlyt kell fektetni a megfelelő táplálkozásra. Azokra a programokra kell különösen fókuszálni, amelyek motiválják és segítik az idős embereket abban, hogy a helyi közösségi életbe, sőt akár a helyi, akár az országos döntéshozói folyamatokba is tevékenyen bekapcsolódjanak.

A negyedik korcsoport legfontosabb teendői:

- Ebben az életszakaszban fő cél a maximális részvétel és az autonómia megőrzése kell hogy legyen. Ebben az esetben a közpolitika kulcszerepe – az egészségügyben, szociális ellátásban, nyugdíjban és lakhatásban – az önbizalom és önmeghatározás segítése.

- A közösségi gondozásban ez azt jelenti, hogy el kell mozdulni a passzív ellátásoktól, azaz az egészségügy és a szociális ellátás közti korlátokat le kell bontani, és egységesíteni kell őket, azaz egybe-forrnt szolgáltatássá kell válniuk.
- A technológia szerepe is nagyon fontos szerepet játszik a biztonság garantálásától a hozzátartozókkal való kapcsolattartáson át az ellátások hatékonyságának biztosításáig.
- A biztonságot elsősorban az államnak kell garantálnia, de ez nem jelenti azt, hogy az ellátás szükségszerűen csak állami, hiszen a szociális gazdaságot, beleértve az önkéntes szervezeteket is, ösztönözni kell arra, hogy fejlessze a partnerséget az állami szolgáltatókkal – és mindez fordítva is igen fontos. (A. Walker, 2009)

Mindent összevetve konklúzióként megállapítható, hogy a tevékeny idősor stratégiája mindenki számára egyaránt jó, azaz bármely korcsoportban/életszakaszban lévő állampolgár esetében maximalizálja az életminőséget, hiszen a legtöbbet hozza ki a humán tőkéjükből, kiterjeszti a közösségi részvételt és szolidaritást, megszünteti az intergenerációs konfliktust, és egy sokkal befogadóbb társadalmat hoz létre. Emellett a stratégia figyelembe veszi a gazdaság érdekeit is, és választ ad a demográfiai időszedésből fakadó gazdaság előtt álló kihívásokra. A tevékeny idősor stratégiája révén javul az életminőség, és gazdaságilag is fenntarthatóvá válik. A gazdaságnak is az a jó, ha morálisan cselekszik, valamint közpolitikai fókuszát az idősekről, mint elszigetelt csoportról valamennyi korcsoportra helyezi át. Mindannyian érdekeltek vagyunk ebben a folyamatban, a saját életünk minőségének javításában. Ezért ez a stratégia a társadalom minden korcsoportját érintő eszménykép – hiszen mindannyian ugyanannak a „projektnek” vagyunk a résztvevői.

Irodalomjegyzék

Age Concern (1999): Turning your back on us. London

Alan Walker (2009): Az aktív időszedés stratégiája – Kapocs VIII. évf. 1. szám (40)

Az aktív és méltó idősor programja Budapest XIII. kerületében 2011–2014, Budapest Főváros XIII. kerületi Önkormányzat

Barnes, M. – Walker, A. (1996): „Consumerism versus empowerment: A principled approach to the involvement of older service users”. In: Policy and Politics, Vol.24, No.4.

Bass, S. – Caro, F. – Chen, Y-P. (eds). (1993): Achieving a productive aging society. Westport, CT, Auburn House

Blaikie, A. (1999): Aging and popular culture. Cambridge, OUP.

Budapest Főváros XIII. kerületi Önkormányzat Szociális Szolgáltató Központ Szakmai Programja. Jóváhagyta: Budapest Főváros XIII. Kerületi Önkormányzat Képviselő-testület Szociális Egészségügyi és Művelődési Bizottság 128/2011. (05.10.) SZEMB számú határozatával.

Butler, R. – Oberlink, M. – Schecter, M. (eds), (1990): The promise of productive aging. New York, Springer

Bytheway, B. (1995): Agism. Buckingham, OUP
Cabinet Office (2000): Winning the generation game. London, The Stationery Office

Cumming, E. – Henry, W. (1961): Growing old: The process of disengagement. New York, Basic Books

Csillag Gabriella – Németh Judit (szerk.): Munkahelyi esélyegyenlőség – fogalomtár http://www.mtdtanacsado.hu/userfiles/file/definiciok_bkf_200811.pdf

Delsen, L. – Reday-Mulvey, G. (eds). (1996): Gradual retirement in the OECD countries. Aldershot, Dartmouth

Dr. Majercsik Eszter: Életminőség és közérzet az élet alkonyán – Családorvosok lapja 2008/7. szám

Egyenlő Bánásmód és Esélyegyenlőség a foglalkoztatáspolitikában (szerk. Dr. Kövér Ágnes) (2012) ELTE TáTK, Budapest
European Commission, European Technology Assessment Network (ETAN)

- (1999) Towards a Europe of all ages. Brussels, EC

- 2000) Social Report. Brussels, European Commission, Directorate-General for Employment and Social Affairs, DGV

Gyarmati Andrea (2009): Aktív idősor – új paradigma a II. világháború utáni európai szociálpolitikában – Kapocs VIII. évf. 1. szám (40)

Havighurst, R. (1954) „Flexibility and the social roles of the retired”. In: American Journal of Sociology, Vol. 59, No. 2.
- (1963) „Successful aging”. In: R. Williams, C. Tibbits and

W. Donahue (eds), Process of aging, Vol.1. New York, Atherton

Havighurst, R. – Albrecht, R. (1953): Older people. London, Longmans

Heikkinen, R. (1995): „Depressed mood among the elderly in Jyväskylä: A five year follow-up”. In: Scandinavian Journal of Social Medicine, Supplement 53.

Itzin, C. – Phillipson, C. (1993): Age barriers at work. London, METRA

Iván László: Aktivitás és geromentálhigiéné, Egészségnevelés, 1991, 32: 276–280.

Iván László: Az idősödés testi-lelki egészségének kérdései, Honvédorvos, 1998. (50) 2, 7591.

Jelinekné dr. Vári Zsuzsa (2010): Az idősellátás törvényi szabályozásának változásai – Kapocs IX. évf. 1. szám (44)

Jogi útmutató az egyenlő bánásmódról szóló törvény gyakorlati alkalmazásához, NEKI – Nemzeti Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda, Másság Alapítvány, Budapest 2007

John Myles: Új társadalmi szerződés az idősekkel? – Esély 2007/6. szám

Keogh, F. (1996): Mental disorders in older Irish people: Incidence, prevalence and treatment. Dublin, National Council for the Elderly

Larson, R. (1978): „Thirty years of research on the subjective wellbeing in older people”. In: Journal of Gerontology, Vol. 33, No.2.

Moody, H. (1993): „Age, productivity and transcendence”. In: S. Bassetal. (eds), op.cit.
OECD 1988. The future of public pensions. Paris, Organisation for Economic Cooperation and Development
Pfeiffer, E. (ed). (1974): Successful aging: A conference report. Durham, NC, Duke University

Rowe, J. – Kahn, R. (1987): „Human aging: Usual and successful”. In: Science, Vol. 237.

Ruminé Szíjártó Ildikó – Dr. Veres Gábor (szerk.) (2012): Információk időseknek – Nemzeti Erőforrás Minisztérium Szociális, Család- és Ifjúságügyért Felelős Államtitkárság, Kabinet, Budapest

United Nations: International plan of action on ageing, WHO: Active ageing, A policy framework, 2002.

Walker, A. (1980): „The social creation of poverty and dependency in old age”. In: Journal of Social Policy, Vol.9, No.1.
-1993. Age and attitudes. Brussels, EC, Directorate-General for Employment and Social Affairs, DGV
-1994. „Work and income in the third age: An EU perspective”. In: Geneva Papers on Risk and Insurance, Vol. 19. No. 73.
-1997. Combating age barriers in employment. Luxemburg, Office for Official Publications of the European Communities
-1999a Managing an aging workforce: A guide to good

practice. Luxemburg, Office for Official Publications of the European Communities
-1999b Why the aging workforce demands an active response in public policy (keynote lecture for International Conference on Active Strategies for an Aging Workforce, Turku, 12–13 August)

Walker, A. – Naegele, G. (eds) (1999): The politics of old age in Europe. Buckingham, OU Press

WHO 1994. Health for all: Updated targets. Copenhagen, World Health Organisation
-2001a Health and aging: A discussion paper. Geneva, WHO
-2001b Active aging: From evidence to action. Geneva, WHO
World Health Organization: Active Ageing – Policy Framework (2002)

A tevékeny idős kor és a nemzedékek közötti szolidaritás európai évének magyarországi programja
https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:i-SLfH5SLbYJ:www.kormany.hu/download/f/38/80000/Tev%25C3%25A9keny%2520id%25C5%2591skor_elfogadott%2520munkaprogram.docx+%&hl=hu&gl=hu&pid=bl&srcid=ADGEEShuWXtkhdTeeHGg_t_NlyleIH6la-OE5jxlQz19E1ITqHzrQDAN_tBLqkoypswQU-619PnM9f-pQcHiZSoE4_jKWdwzF_VoZihPGtAgpdkECXu_ZJTzQJXIoKRBhcTPpgTgLReWl8&sig=AHIEtbQOpT6y0fAZbYTP3L-yYcDDiu6RPA

Bevezetés az Idősügyi Nemzeti Stratégiába
http://www.obme.hu/wp-content/uploads/2010/03/02_bevezetes_az_INSba.pdf
<http://europa.eu/ey2012/ey2012main.jsp?catId=977&clangId=hu>
<http://www.edmiskolc.eu/rendezveny69/20121030.pdf>
http://www.respectophetwerk.be/hu/priority_groups/ageingworkers
<http://www.observer.hu/news/index.php?id=8336>
<http://nyugdij.kormany.hu/az-aktiv-idosodes-europai-eve>
<https://osha.europa.eu/hu/publications/articles/promoting-active-ageing-in-the-workplace>
http://www.edcovasna.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=219&Itemid=76&clang=hu
<http://www.geronto.hu/index.php/hu/szakcikkek/43>
<http://www.who.int/ageing/publications/active/en/index.html>
http://www.magyarhirlap.hu/belfold/tarsprogram_az_elfogadobb_fiatalsagert.html

Jegyzetek

- 1 http://www.magyarhirlap.hu/belfold/tarsprogram_az_elfogadobb_fiatalsagert.html
- 2 A tevékeny idős kor és a nemzedékek közötti szolidaritás európai évének magyarországi programja
- 3 A Családbarát közgondolkodás pályázat az NCSSZI írta ki egyházi és más civil szervezetek, valamint médiaszolgáltatók számára, 2012. február 01. és április 30. közötti támogatási időszakra vonatkozóan. A pályázat teljes keretösszege 62 millió forint volt, az egyes pályázók által maximálisan elnyerhető összeg pedig 1,5 millió forint. A pályázat célja a családbarát közgondolkodás elősegítését szolgáló képzési programok, kommunikációs programok és helyi közösségi kezdeményezések támogatása volt.

Farkas Péter

Létezik-e önálló családpolitika?

A család a társadalom alapsejtje, az élet és szeretet bölcsője. Ha harmonikusak a családok, kiegyensúlyozottabb a társadalom. A család alapvető és természetes intézményére épül minden más közösség, és maga a társadalom egésze.

A család jóléte társadalmpolitikai kérdés, s egyben a nemzet jövőbeni életminőségének a záloga.¹

A család az a nemzeti és európai közös nevező, amelyet a legnagyobb gondossággal kell véde-nünk. Magyarország és Európa szellemi és mentális egészsége múlik azon, hogyan állítjuk helyre, illetve őrizzük meg egészségesnek a családokat itthon és a közös Európában egyaránt.

Célszerű, hogy a társadalmpolitika váljon családpolitikai szemléletűvé. Olyan összefüggő rendszerré, amely védi és szolgálja a társadalom alapegységét.

A hosszú távú szemlélet stabilitásra törekszik a családpolitikában, és a népesedési problémákat is szem előtt tartja. Mindez a túlzó individualizmus helyett a közösségi gondolkodást erősíti, ahol a családra úgy tekintünk, hogy az támaszt és biztonságot nyújt.

A családpolitika célja, hogy közreműködjön a családbarát társadalmi környezet megteremtésében, a család és a házasság intézményeinek az azokat megillető helyre történő visszahelyezésében, a családok minden területen történő támogatásában, a házasságok védelmében, a családi kohézió erősítésében.

A családok képezik a társadalom gazdagságát, humán és szociális tőkét, ezért különösen fontos értékteremtő tevékenységük méltó erkölcsi és anyagi elismerése. A családpolitika teremtsen megfelelő feltételeket a családok gyarapodásához, a családok megtartó erejének erősítéséhez, és a családok által kívánatosnak tartott gyermekszám eléréséhez. E cél megvalósulása egyúttal a kedvezőtlen népesedési folyamat megváltozását is jelentené.

A családpolitika vázlatos története a fejlett országokban

Az első kifejezetten családpolitikainak nevezhető intézkedés a fizetetlen szülési szabadság bevezetése volt

az európai országokban, a XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedeiben.² Elterjesztése egybeesett a modern jóléti intézkedések első nagy hullámával.

A fizetetlen szülési szabadság bevezetését több országban – például Németországban, Hollandiában, Belgiumban, Franciaországban és Olaszországban – már néhány év múlva követte a fizetett szülési szabadság.

Az első családpolitikai juttatásokat, vagyis az özvegyi nyugdíjakat, árvasági segélyeket, szülési prémiumokat, fizetett szülési szabadságot és a speciálisan nagycsaládoknak nyújtott szociális segélyeket a XX. század első évtizedeiben vezették be a fejlett országokban. A széles rétegekre kiterjedő családi pótlékot 1930 és 1960 között terjesztették el. Japánban csak 1971-ben hozták létre, az USA-ban pedig máig nincs olyan ellátás, amely teljes értelemben megfelelne ennek. (A családi pótlékhoz hasonló, szegénypolitikai, szociális segély jellegű juttatás volt több néven is az elmúlt évtizedekben).

A II. világháború utáni elmúlt fél évszázadban a fejlett európai országokban jellemző volt a fizetetlen és fizetett gyermekgondozási szabadság – napjainkban is tartó – fokozatos kiterjesztése, és az 1960-as évektől a bölcsőde- és óvodarendszer nagyarányú fejlesztése. Ezek szoros összefüggésben vannak a fiatal korosztályokban a női munkavállalás általánossá – vagy legalábbis jóval gyakoribbá – válásával. A válásoknak és ezzel párhuzamosan a csonka családoknak a növekvő aránya szükségessé tette újfajta, az egyedülálló szülőket támogató családpolitikai eszközök bevetését.

Az 1970-es évektől a növekvő gazdasági nehézségek lassították, visszafogták a családpolitika fejlesztését, kisebb visszaesések is történtek.³ Svédországban például az 1990-es években 90%-ról 75%-ra csökkentették azt az arányt, amellyel az egy éven át járó gyermekgondozási segély a gyermekgondozás miatt kieső keresetet kompenzálhatja.

Egyes országokban pedig (Dánia, Németország, Olaszország, Görögország és Spanyolország) jövedelemteszteltté tettek egyes családi juttatásokat az 1970-80-as években.

Az Egyesült Királyságban a kormány 1987-től nem emelte a családi pótlék értékét, így tervezte az infláció segítségével fokozatosan megszüntetni ezt az univerzális juttatást – 1990-ben hagyott fel e politikával, és újra megnövelte a családi pótlékot.

Az 1990-es években az Európai Monetáris Unióhoz való csatlakozás követelményei miatt nehezedett nyomás a családpolitikára több fejlett európai országban.

1975-85 között a fejlett országokban a családi juttatások költségeinek aránya csökkent a GDP-hez és a szociális összkiadásokhoz viszonyítva, és a növekedése elmaradt más szociális jellegű kiadásokétól, leginkább a nyugdíjtól. Ebben az időben a családi juttatások mellett a reálbérek értékének csökkenését is meg lehetett figyelni.

A fejlett európai országok közül a legfejlettebb családpolitika Franciaországban és a skandináv országokban alakult ki (ez a befejezett termékenységi arányszámokon is meglátszik), de magas szintű családi juttatások jellemzőek Belgium, Luxemburg, Németország és Ausztria esetében is.

Bár sokszor hallani a jóléti állam végéről, de a jóléti közkiadások folyamatosan nőttek. S a visszaesés ellenére is 2001-ben például felülmúlták az 1990 évi szintet.⁴

A családpolitika hazai múltjának vázlata

A családpolitika hosszú múltra tekint vissza. Már az első világháborút megelőzően születtek kormányzati intézkedések a családok szegénységének mérséklésére, egészségi állapotának javítására, és a születésszám fokozatos csökkenésének megállítása érdekében.⁵

A gyermekügyért sok szervezet és neves szakember tett:

- 1891-ben létrejött a Magyar Pedagógiai Társaság;
- 1906-ban a Magyar Gyermektanulmányi Társaság Nagy László szervezésében;
- 1906-ban szervezték az Országos Gyermekvédő Ligát, amely a XIX. század nagyjainak: Brunszvik Teréznek, Teleki Blankának a munkáját folytatta;
- kimagasló munkát végzett Ranschburg Pál, Schnell János és Nemes Lipót.

A családbarát politika a két világháború közötti időszakban is folytatódott. Ennek bizonyítéka az 1940 évi 23 tc. az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról. A kezdeti sikereket felmutató programok azonban a háború miatt torzók maradtak.

A szocialista időszakban több átfogó népesedéspolitikai intézkedés is született. A családok életébe durván beavatkozó 1951-es intézkedéssel szemben az 1973-as és 1984-es kormányhatározatok hosszú távú pozitív folyamatokat indítottak el.

A szocialista szociálpolitikát jellemző teljes foglalkoztatottságot, a kvázi olcsó egészségügyi, oktatási és kulturális juttatásokat Magyarországon a családi ellátások rendszerének viszonylag magas szintje kísérte. Hazánk világalgató volt a gyűlés 1967-es bevezetésében, amely lehetővé tette, hogy az anyák kisgyerekekkel otthon maradjanak. A családpótlék-rendszer is bizonyos korlátokkal ugyan, de jól működött. Mindez együtt fejlődött a gyermekellátó intézmények, a bölcsődék és óvodák rendszerével.

Ugyanakkor a szociális alrendszer önállósága nem létezett, mindent a monolitikus hatalmi érdekek szabtak meg. A szabadság és szolidaritás értékei súlyosan sérültek, és az egyenlőség sem valószínűsült meg. A civil társadalom jóformán nem létezett, a hatalom ellenőrzéséről álmodni sem lehetett.

A rendszerváltozás után a szociálpolitikai kérdéseket részben háttérbe szorították a politikai és gazdasági átalakulás nagy témakörei. Az ún. jóléti reformok során egyrészt juttatások megszüntetésével és szolgáltatások privatizációjával megindult az állam visszahúzódása a jóléti szektorból; másrészt egy intézményileg sokszínű jóléti ellátási rendszer kiépítését kezdték meg az állami szektortól független nonprofit intézmények bevonásával, valamint a helyi önkormányzatok felelősségi körének kiterjesztésével, a szolgáltatási kötelezettségek decentralizálásával.

Az elmúlt két évtized során a családtámogatási rendszer is redukálódott, mindeközben a társadalmi problémák tovább mélyültek. A munkanélküliségnek és a jövedelemegyenlőtlenségek erősödésének hatására nőtt a szegénység, különösen a többgyerekes családok esetében, részben pedig az időskorú és az alacsony iskolázottságú rétegekben.

A jóléti felelősség javarészt a családokra hárult, elsősorban a nőket terhelve, ez pedig demográfiai problémákkal járt együtt, a gyermekvállalási hajlandóság lecsökkenésén keresztül.

A rendszerváltozás utáni családtámogatási gyakorlatot két jellegzetesség kísérte végig. Az egyik a szakpolitika rendkívül erős koncentrációja a pénzügyi ellátásokra, a másik a konszenzus hiánya az alapelvekről, célokról, értékekről és eszközökről, illetve azok hatékonyságáról. A családpolitikát közmegegyezésen alapuló kiszámíthatóság és stabilitás kell hogy jellemezze!

Az önálló családpolitika motívumai

Ma már elfogadottnak tekinthető, hogy a kormányokat alapvetően három motívum ösztönzi arra, hogy családtámogatási rendszereket építsenek ki.⁶

Az első a termékenység ösztönzése, a társadalom összreprodukciójának biztosítása. A második annak a méltányossági szempontnak a belátása, hogy a gyermeket vállaló jövedelmi kockázatot vállal, hiszen a szülést követő időszakban nem képes dolgozni, így jövedelme csökken. Ráadásul a családalapítással a szülők jelentős többletterheket vállalnak életüknek egy olyan szakaszában, amikor még jövedelmi pályájuk kezdetén állnak. A harmadik érv hatékonysági oldalról alapozza meg a kormányzati beavatkozást: a gyermek közjóság, mert a felnevelt gyermek adóiból és járulékaiból finanszírozott közszolgáltatásokból nem csak a – gondozása terheit vállaló – szülei részesednek, hanem azok is, akik nem vállaltak gyermeket. Így a gyermek nevelésének terheit a család viseli, hasznait azonban az egész társadalom élvezi. Ezért a kormányzatnak támogatást kell nyújtania a szülők számára gyermekük társadalmi hasznának megfelelően.

A családpolitikát az különíti el más társadalompolitikai eszközrendszerektől, hogy míg azokban a jövedelmi kockázat elkerülendő és negatív tartalmú, addig a gyermek vállalása szándékolt és pozitív tartalmú.⁷ Ezért alkalmazhatóak nehezen azok az érvelések, amelyek más társadalompolitikai ágazatokban bevettnek számítanak. A hasonlóság abban ragadható meg, hogy a családpolitika hasonló eszközöket alkalmaz, mint a többi szakpolitika. Itt is találunk biztosítás elvű pénzbeli támogatásokat, amelyek esetében a jogosultság alapja korábbi járulékfizetés, az ellátás mértéke pedig a korábbi jövedelemhez kapcsolódik. Találunk univerzális ellátásokat is, amely minden egyes gyermekre ugyanakkora mértékűek, tekintet nélkül a család vagy a gyermek más jellemzőire. Indirekt támogatási forma az adókedvezmény. Rászorultsági elvű támogatások is léteznek, amelyek a család egy főre eső jövedelmének alacsony mértéke esetén biztosít jövedelemkompenzációt.

A pénzbeli ellátások mellett természetbeni juttatások is segíthetik a családokat – valamely fenti elv alapján. Ilyen az ingyenes tankönyv vagy étkeztetés biztosítása.

A legtöbb országban az anya (sok helyen már az apa is) szabadságot vehet igénybe a gyer-

mek nevelése céljából. A gyermekek napközbeni elhelyezését pedig külön intézményrendszer könnyíti meg.

A családpolitika, mint a termékenység növelésének eszköze

Több olyan tényező is van, amely a szülők gyermekvállalási szándékait jelentősen befolyásolhatja.⁸ Ilyenek lehetnek: az anyagi helyzet, a családi állapot, a lakáshelyzet. Kutatási eredmények alapján kijelenthetjük, hogy a termékenységet jelentősen befolyásolja a GDP vagy a gazdasági konjunktúra alakulása, és egyes adatok alapján valószínűnek tűnik, hogy a munkanélküliség is. A társadalmi vagy gazdasági helyzet megnyugtató vagy aggodalomra okot adó volta ugyancsak sokat számíthat. Az élettársi kapcsolatban élőknek alacsonyabb szintű a termékenysége, mint a házasoknak. Valószínűnek tűnik az is, hogy a lakáshelyzet szintén jelentősen befolyásolhatja a házasodást, s így a gyermekvállalást. A vallásosság jellemzően a termékenységet növelő tényező.

Népesedéspolitikán bármely olyan politikai intézkedést érthetünk, amely a népesség valamely demográfiai jellemzőjét (pl. termékenység, halandóság, korösszetétel, családi állapot szerinti összetétel) kívánja befolyásolni. Leggyakoribb a termékenység befolyásolási szándéka. Ez lehet pozitív és negatív irányú is. Ösztönző a gyermekek eltartása terhének kompenzálása, illetve a női munkavállalás és a gyermekvállalás összeegyeztetésének megoldására való törekvés.

Családpolitikának tekinthetünk minden olyan intézményt, intézkedést, amely a gyermekek vállalását, illetve fölnevelésüket közvetlenül vagy szüleik helyzetének könnyítésével segíti. Négy főbb lehetséges motivációt nevez meg Wennemo (1994) a családpolitika hátterében.⁹ Ezek: a több gyermek vállalására való bátorítás; a gyermekek vagy az őket nevelők szegénységének enyhítése; a hagyományos családmódel – kenyérkereső férj, otthonteremtő feleség – támogatása; végül a nők egyenlő esélyeinek elősegítése. Közülük a két utóbbi nyilván konfliktusban áll egymással (bár a gyermekgondozási segélyek akár mindkét célt szolgálhatják egyszerre).

A termékenységet növelő, tehát pozitív népesedéspolitikai hatású juttatások rendszerint a szegényeket is segítik, jelentősen csökkentve a sze-

génységüket, javítva a helyzetüket. Ha viszont egy családpolitika kizárólag a legszegényebbekre koncentrál, akkor nem veszi figyelembe a többi társadalmi rétegekben élők gyermekvállalással járó relatív szegénységét, aminek az ő esetükben negatív hatása lehet a gyermekvállalásra, termékenységük szintjére.

Ideológiai áramlatok és a családpolitika

Ha főbb politikai-ideológiai áramlatoknak a családpolitikához való viszonyát vizsgáljuk az első családpolitikai intézkedések bevezetése óta eltelt időszakban, akkor azt látjuk, hogy a három fő áramlat – konzervatív, liberális, szocialista – mind-egyikében lehet példákat találni a családokat segítő intézkedések támogatására, és az ilyen intézkedések ellenzésére is.¹⁰

Megfigyelhető, hogy eleinte – például a XIX. század végén Franciaországban – mindhárom irányzat ellenezte a családi juttatások növelését, mindegyik a maga logikája alapján. A konzervatívok közül sokan a család magasabb rendű intézményének épségét féltették az állami beavatkozás korcsosító vagy manipuláló hatásától; a liberálisok a családi életet és a gyermekszámot szigorúan magánügynek tekintették, a családi juttatások költségeit pedig a tőkés vállalkozások elleni támadásnak; míg a szocialisták azt gyanították, hogy aki ilyen intézkedéseket támogat, az csak azzal a szándékkal teheti, hogy az állam számára több legyen a besorozható férfi, a tőkésék számára pedig az olcsó munkaerő.

Később aztán e kérdésekben megtörtént a pozitív irányú elmozdulás. Svédországban például a szociáldemokrata politikus Myrdal-házaspár és velük a szociáldemokraták egy része felismerte, hogy a családok és a népesedés ügyének előtérbe állításával elnyerhetik a konzervatívok egy jelentős részének támogatását a szociálpolitikai intézkedésekhez.¹¹ Ugyanakkor nemcsak ez motiválta Myrdalék fellépését, hanem az is, hogy úgy látták, az a demográfiai helyzet, ami az 1930-as években Svédországban kialakult, súlyos szociális válságnak: a családok, a gyermekek igen hátrányos helyzetének a következménye. Úgy gondolták, hogy ezen a helyzeten a kormánynak segítenie kell, máskülönben fenyegető társadalmi és demográfiai következmények várhatók.

A családpolitika rendszerének a különböző ideológiai irányzatokhoz tartozó politikai erők egymást kiegészítő intézkedései által történő fokozatos

fejlesztésére több példa is ismeretes Franciaország és Svédország szociálpolitikai történetéből.

Wennemo az 1947–85-ig terjedő periódusban 16 fejlett ország adatait elemezve kimutatta, hogy mind a baloldali, mind a vallásos, azaz kereszténydemokrata pártok kormányban való részvétele pozitív hatással volt a családok számára nyújtott szociális juttatások növelésének, s így reálértékük infláció közepette való megőrzésének valószínűségére.¹² Ilyen pártok az angolszász országokban nem működtek, és ott a családi juttatások reálértékének erőteljes csökkentését lehetett tapasztalni.

Kérdéses, hogy a kapott eredmény vajon mennyire következik ezen pártok ideológiájából, és mennyire abból, hogy az angolszász országokban hagyományosan kisebb szerepe van mind a szociál-, mind a családpolitikának.¹³

Ráadásul ezen országok politikai és ideológiai hagyományában inkább a termékenység csökkentésének, semmint növelésének szándéka áll előtérben, főleg az Egyesült Államokban. A népesedésről/népesedéspolitikáról való gondolkodásra különösen két jeles gondolkodó hatott: Spencer és Malthus. A fő célok az amerikai szegénység „túlzott” mértékű növekedésének megelőzése, valamint a harmadik világ országaiiban tapasztalható (az Egyesült Államokat a színes bőrű szegények bevándorlásával a világot politikai labilitással fenyegető) magas termékenység csökkentésének elősegítése lettek.¹⁴

A jóléti állam és a családpolitikai rendszerek típusai

A családpolitika mindig beilleszkedik az adott ország szociális intézkedéseinek, intézményeinek rendszerébe, amelyeket a XX. század közepe óta „jóléti államnak” szoktunk nevezni.¹⁵

Esping-Andersen (1990) a fejlett országok szociálpolitikai rendszereit három olyan kategóriába sorolja, amelyek alapvető politikai-ideológiai irányzatokhoz köthetők.¹⁶ Szerinte az angolszász országok testesítik meg a liberális jóléti állam típusát, melyben a rászorultság igazolásához kötött segélyezés és emellett szerény szintű univerzális vagy munkaviszonyhoz kötött juttatások a jellemezők. A konzervatív ideológiához köthető korporatista rendszerben a társadalombiztosításon keresztül nyújtott szociális juttatások az egyén társadalmi státuszának megőrzését szolgálják. Ebbe a típusba tartozik Franciaország,

Németország, Ausztria és Olaszország. A szociáldemokrata típusú rendszerekben pedig (melyek a skandináv országokat, elsősorban Svédországot jelentik) a magas szintű univerzális szociális juttatások jellemzőek, melyek a középosztályt is érdekeltté teszik a szociálpolitika támogatásában, és szemben az előző két rendszerrel, csökkentik az egyéneknek családjukra való rászorultságát.

Esping-Andersen kategorizálási kísérlete általában a szociálpolitikáról, és nem kifejezetten a családpolitikáról szól. Fux tanulmányában (2002) kifejezetten a fejlett országok családpolitikájának kategorizálására tesz kísérletet.¹⁷ Rendszere párhuzamos az előbbivel, a családpolitikai rendszereket individualisztikus, familialisztikus és etatisztikus kategóriákba sorolja. Az első a liberális, a második a korporatista-konzervatív, a harmadik a szociáldemokrata típusú jóléti állammal állítható párba. A szociálpolitikai kritériumok mellett kulturálisokat is bevon az elemzésbe. Így szerintem az első fajta rendszerben az egyén, a másodikban a család, a harmadikban pedig az állam áll a középpontban és képvisel alapvető értékeket a társadalom zöme számára.

Esping-Andersen szociáldemokrata típusa valóban párhuzamba állítható az etatisztikussal, a liberális pedig az individualisztikussal. A familialisztikus rendszer viszont problematikus kategória. Ez utóbbi szerintem igyekszik a nőket a családi tűzhely mellett tartani oly módon, hogy nem vagy csak mérsékelten könnyíti meg számukra a gyermekvállalás és munkavállalás összeegyeztetését, viszont magas szintű, és a gyermekszám szerint növekvő összegű családi pótlékkal támogatja a gyermekszületést. A rendszer kiadásai és így költségei is nagyobbak, mint az individualisztikusé, de kisebbek az etatisztikus rendszereknél. Az a probléma, hogy a „familialisztikus” rendszerek közül csak Franciaországra jellemző a viszonylag magas szintű és magasabb sorszámú gyermekek után magasabb összegű családi pótlék, viszont az nem különösebben jellemző, hogy az állam ne könnyítené meg a gyermekvállalás és a munkavállalás összeegyeztetését.¹⁸ Sőt az európai átlagnál jobb itt a helyzet, főként az óvodarendszer minőségi, és a bölcsőderendszer szintén viszonylag magas szintű kiépítettsége miatt.

A család különlegesen nagy szerepe az egyén és a társadalom életében, továbbá a vallásosság magas szintje viszont – melyek további fontos attribútumok –, éppen Franciaországban nem jellemzőek. Igaz, hogy ezek meghatározó vonások a szintén ebbe a kategóriába sorolt dél-európai országokban, csak hogy ezekre meg az nem igaz, hogy a családi juttatások

A család különlegesen nagy szerepe az egyén és a társadalom életében, továbbá a vallásosság magas szintje viszont – melyek további fontos attribútumok –, éppen Franciaországban nem jellemzőek. Igaz, hogy ezek meghatározó vonások a szintén ebbe a kategóriába sorolt dél-európai országokban, csak hogy ezekre meg az nem igaz, hogy a családi juttatások

szintje magasabb lenne, mint az individualisztikus – liberális rendszerekben, melyek közé Svájcot, Hollandiát és az Egyesült Királyságot sorolja. Az utóbbiakhoz hasonlóan Dél-Európa országaiban is kifejezetten alacsony szintűek a családi juttatások. Végül Németország besorolása is nehéz, mert igaz ugyan, hogy csak mérsékeltet könnyíti meg a női munkavállalás és a gyermekvállalás összeegyeztetését, viszont a magas szintű családi pótlék, a magas szintű vallásosság és a család különlegesen fontos szerepe hiányoznak, a társadalom értékrendje pedig inkább az individualisztikus országokéhoz áll közel.

Már Esping-Andersen kísérlete is ideáltipikus kategóriákat állított fel, melyekbe a legtöbb ország nem illeszthető bele tökéletesen, Beat Fux kategóriáira pedig még inkább igaz ez.¹⁹ (További nehézségek itt, hogy az „individualisztikus” Hollandia szociálpolitikai karaktere „nem elég liberális jellegű”, az „etatisztikus” Svédországban pedig központi érték a tolerancia, és az értékek szintjén a házasság elutasítása sem jellemző, tehát liberális és konzervatív értékek is jelen vannak!)

Valójában úgy tűnik, talán túl leegyszerűsítő az olyan logikusnak tűnő feltételezés, hogy a társadalom értékrendje, a politikai elit ideológiája és a megvalósuló szociálpolitika mindig teljesen koherens rendszert alkotnak. Az sem áll, hogy ha egy társadalomban a család központi fontosságú tényező, akkor a szociálpolitika feltétlenül a család intézményének erősítése vagy változatlan formában való megtartása köré épül – amint a dél-európai országok példája mutatja. Másrészt nem kell a család intézményének rendkívüli súlyú, egészen centrális tényezőnek lennie a társadalomban ahhoz, hogy a családpolitika jól kiépített rendszere támogassa a családokat, ahogy ezt Franciaország és Svédország példáján láthatjuk. Úgy tűnik, egy-egy ország sajátos története jelentős mértékben alakítja azt a politikai és kulturális feltételrendszert, amely a meghatározó kereteket jelenti a családpolitika alakulása szempontjából. (Az amerikai kontinensen például Kanada francia nyelvű Quebec tartománya az egyetlen, amely pronatalista – a termékenység növelésére irányuló népesedéspolitika kialakulására tett kísérletet –, valószínűleg a francia példa hatására).

Gauthier cikkében (2002) szociáldemokrata, konzervatív, dél-európai és liberális családpolitikai típusokat különböztet meg.²⁰ A szociáldemokrata típusra a hosszú és magas szintű fizetett

gyermekgondozási segélyek és a bölcsődei férőhelyek magas aránya egyaránt jellemzőek. A nemzetközi összehasonlításban közepes szintű családi juttatások egy bőkezű szociálpolitikai rendszerbe illeszkednek, amely egészében a gyermekszegénység alacsony szintjét eredményezi. A skandináv országok tartoznak ebbe a kategóriába. A konzervatív rendszerben valamivel magasabb a családi juttatások átlagos szintje, de jóval alacsonyabb a bölcsődei férőhelyek aránya. Ez a rendszer kevésbé segíti elő a nők egyenlő munkavállalási lehetőségeit, mint az előző. Németországot, Hollandiát és Franciaországot sorolja ide. A dél-európai rendszerben mind a családi juttatások, mind a bölcsődei ellátás szintje alacsony, a gyermekszegénység aránya magas. A családpolitikai juttatások rendszere nem egységes, hanem a foglalkozási csoportok szerint tagolt. Végül a liberális rendszerben is alacsony a juttatások szintje, kivéve a legszegényebbeket, akiknek több támogatás jut. Az óvoda- és bölcsőderendszerben az állam alacsony szerepvállalását itt némileg kiegészítik a piaci alapon működő intézmények. Ide tartoznak Svájc és az Egyesült Királyság (valamint Európán kívül például az USA és Ausztrália).

Mindezek azt bizonyítják, hogy a családpolitikát nehéz kategóriákba „gyömöszölni”, mert számos tényezőtől függ egy-egy ország családpolitikai rendszere.

Az európai és hazai családpolitikákat megszabó főbb szociológiai összefüggések

A családpolitika előtérbe kerülését és önálló szakpolitikává fejlődését a fejlett államokban több tényező magyarázza.²¹ Az egyik az, hogy a családok demográfiai jellemzői jelentős mértékben módosultak az elmúlt évtizedekben. A születésszám csökken, a születéskor várható élettartam nő, a halálozási arány szintén csökken. Így a társadalom korszerkezete megváltozott: az idős népesség aránya nő, a gyermekeké- és fiatalkorúaké csökken. Ide tartozik az a jellegzetes folyamat, hogy egyre inkább nő a nem hagyományos családok (pl. egyedülálló szülő neveli gyermekét), és a házasságon kívül született gyermekek aránya.

A családok demográfiai jellemzőin túl foglalkoztatási helyzetük is változott. A felsőoktatásban való részvétel dinamikusan növekedett,

meghosszabbítva ezzel a fiatalok inaktív életszakaszát, és jelentősen kitolva az első házasságkötés, illetve az első gyermek vállalásának időpontját.

A korábbi modellel szemben, ahol a családfő keresetére épült a család életszínvonala, teret nyert a kétkeresős modell. A nők egyre nagyobb arányban szeretnék szakmai karriert elérni, melynek építése szintén az előbb említett jelenségekhez vezetett. Sok esetben az elérhető piaci kereset lényegesen magasabb a családtámogatásoknál, s e támogatásokból nehéz családot fenntartani. Így egyre több nő kíván a gyermek születése és gondozása után visszatérni a munkaerőpiacra. A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy ahol a nők munkaerő-piaci szerepvállalása nagyobb, ott a gyermekvállalási kedv is nagyobb!

A családpolitika alapvető kérdése, hogy csupán a gyermek megszületését ösztönzi, vagy felnevelését, gondozását is. A humántőke eredményes fejlesztéséről természetesen csak az utóbbi esetben beszélhetünk. Ezért van létjogosultsága és szakmai megalapozottsága azoknak a közpolitikáknak, amelyek egyes támogatásokat családgondozáshoz, egészségügyi szűréshez vagy iskoláztatáshoz kötnék, hiszen ezek mind az emberi erőforrás korai megerősítését célozzák.

Szintén központi kérdés, hogy a családpolitika milyen irányban ösztönzi a gyermekeket vállaló szülőket: a munkaerőpiacra történő leg hamarabb visszatérésre vagy a gyermek lehető legtovább saját otthonában történő gondozására ösztönöz? Lehet, hogy a szülők rendelkezésére álló eszközrendszer széles és sokelemű, összességében azonban mindig létezik ösztönző hatása valamilyen irányban. Ez a dilemma mindig telítődik ideológiai, világnézeti érvekkel is.

A nemzetközi összehasonlító vizsgálatok eredményei arra utalnak, hogy ha az anya a munkaerőpiacra való visszatérés mellett dönt, akkor gyermeke számára szükséges a jó minőségű napközbeni gondozás. Ugyanakkor a jó minőségű napközbeni ellátás elsősorban azoknál a gyermekeknél képes jelentős társadalmi többlethasznot hajtani, akik számára a társadalmi kiilleszkedés nagyobb veszélyt jelent.

A magyarországi helyzetet a fenti társadalmpolitikai tényezők szempontjából úgy lehet röviden értékelni, hogy igen hasonló az OECD más államaiban tapasztalathoz, csak a rendszerváltást követően a már korábban is megfigyelt folyamatok felgyorsultak és intenzívebbé váltak.²²

A termékenységi szint rendkívül alacsony, bár az elmúlt évszázadban – néhány periódustól eltekintve – folyamatosan csökkent, és már az 1960-as években az egyszerű reprodukciót biztosító 2,1 alá csökkent, míg mára 1,3-ra esett. Ebben hasonlítunk a legrosszabb termékenységi mutatót produkáló nyugati országokhoz. Amiben különbözünk, az a nyugati mércével igen magas 13-14 százalékos körüli halandóság. Ennek eredményeképpen a népesség 1981 óta csökken, a jelenlegi években 30-40 ezer fővel évente. Ezt a csökkenést a migráció egyenlege javítja kis mértékben.

Ugyanakkor a gyermekvállalással és a családalapítással kapcsolatos attitűdvizsgálatok azt mutatják, hogy a fiatalok pozitív tartalmakat kapcsolnak hozzájuk, több gyermeket szeretnék, csupán várakozásaik rendre nem teljesülnek: a tervezett gyermekek jelentős része nem születik meg.²³ Az első házasság kötésének időpontja kitolódott. A partnerkapcsolatokon belül az együttélések aránya jelentősen megnőtt, ami kedvezőtlen a demográfiai folyamatokra nézve, hiszen ezekből átlagosan kevesebb gyermek születik, mint a házasságokból.

A várható élettartam tekintetében az utóbbi 3-4 évtizedben szakadtunk le a fejlett országoktól. Ma Magyarországon a férfiak 70,8, a nők 78,6 évet élnek – a Baltikum és a Balkán kivételével valamennyi európai országban kedvezőbbek ezek az adatok.

A demográfiai tendenciák mellett meg kell vizsgálnunk a nők gazdasági aktivitásának jelzőszámait is.²⁴ A gyermekvállalás szempontjából elsősorban a 25–55 éves nők aktivitása kap hangsúlyt. E csoport gazdasági aktivitása a rendszerváltás előtt 80-90% között alakult, egyrészt a családokra nehezedő gazdasági kényszer, másrészt ideológiai motívumok („a dolgozó nő, mint a társadalom értékes tagja”) következtében. Ma ez az arány 65% körül mozog, alacsonyabb szinten, mint a fejlett országokban.

Ezzel függ össze, hogy a kutatások szerint a gyermeknevelési támogatásokat igénybevevők mintegy 60%-a számára problémát jelent(ene) a családi kötelezettségek és munkavállalás összehangolása, ezt az anyák 80%-a azzal indokolta, hogy a munkavállalás idejére nem tudja kire hagyni a gyermeket. Ugyanis vagy nincs a településen napközbeni szolgáltatás, vagy ha van, akkor a munkavállalással elérhető jövedelem a napközbeni elhelyezéssel járó többletköltségekhez képest alacsony.

A családpolitika céljai, alapelvei és eszközei

A családpolitika fő célkitűzései:

- a család és házasság intézményének védelme, mint a testi, szellemi és a lelki egészség megővésének legfontosabb tényezőjéé;
- a gyermekvállalás támogatása és a családok segítése gyermekvállalási szándékaik megvalósításában, a fenntarthatóságot biztosító népesedési folyamatok érdekében;
- minden lehetséges eszközzel segíteni a munkavállalást és a családi élet összeegyeztetését;
- a kiskorú gyermek napközbeni gondozásához, felügyeletéhez kapcsolódó szolgáltatások nyújtásával segíteni a gyermekeket nevelő szülő foglalkoztatásban való részvételét;
- kiemelten támogatni a kiskorú gyermekek kis közösségekben, családias körülmények között történő napközbeni gondozását és felügyeletét;
- elősegíteni és támogatni a családbarát szemlélet kialakítását és fenntartását a társadalmi és gazdasági élet valamennyi területén;
- annak előmozdítása, hogy a családok egyéb feladataikat (pl. az idősekről való gondoskodás, gazdálkodás) minél teljesebben be tudják tölteni.

A célkitűzésekből is látható, hogy a családpolitika a társadalmpolitika önálló részpolitikája, amely szorosan kötődik a szociálpolitikához, de nem oldódhat fel abban, hiszen nemcsak a családok anyagi szükségleteinek kielégítését, hanem a polgárok családdal kapcsolatos sokirányú igényeinek teljesülését kell elősegítenie.

Ezért részben el kell választanunk a családpolitikát és a szociálpolitikát. A szociálpolitika legfontosabb célja a társadalmi integráció, a társadalom periferiájára kerülés megakadályozása, értékteremtés biztosítása. A családpolitika a családot a nemzeti közösség alapértékének tekintő közösségi, állami politika. Célszerű, ha maga a társadalmpolitika válik családpolitikai szemléletűvé. Olyan összefüggő rendszerre van szükség, amely sokoldalúan védi és szolgálja a társadalom alapegységét.

Mindezért olyan új családpolitikára van szükség, amely intézmények és szolgáltatások, valamint intézkedések rendszerén keresztül:²⁵

- elősegíti a családok belső stabilitását, szociális biztonságát;
- védi függetlenségüket és autonómiájukat;
- növeli társadalmi megbecsülését;

- ösztönzi a gyermekvállalást;
- erősíti a kapcsolatot a munka világgal.

A családpolitika legyen stabil, komplex, célzott és rugalmas. A stabilitás olyan kiszámítható, tartós és értékörző támogatási és kedvezményrendszert jelent, amelynek fennmaradásában bízni lehet, amelyet nem érintenek kedvezőtlen intézkedések, és amely a gyermeknevelés egész időtartama alatt fennáll. Komplexitás alatt az értendő, hogy olyan összetett családpolitikai rendszert célszerű kialakítani, amelyben a családok életének különböző szakaszaiban a változó élethelyzetekhez és szükségletekhez igazodó elemek egymást kiegészítve alkotnak védelmi hálót. Így az otthonteremtéstől a pénzübeli támogatásokon át a gyermekintézményeken keresztül a munkaerőpiaci jelenlét és a családi élet összehangolását segítő lehetőségekre is kiterjedjen. Az egyes rendszer elemek kidolgozottságán és funkcionális működésén múlik az eredményesség. A célzottság azt jelenti, hogy a családpolitika szociális, szegénység elleni politikai elemei mellett tudomásul kell venni, hogy bizonyos családtámogatási juttatások kifejezetten születést ösztönző célt szolgálnak. Szükség van differenciált és különböző élethelyzetekre célzott támogatások működtetésére is. A családpolitika rugalmassága pedig egyrészt abban rejlik, hogy választani lehet az egyes támogatási konstrukciók igénybevétele között, másrészt abban, hogy az egyes elemeit a változó szükségletekhez, körülményekhez és lehetőségekhez lehet igazítani anélkül, hogy a rendszerstabilitás megszűnne. (1. táblázat)

A családpolitika kiemelt feladatai és ezek megvalósítási eszközei²⁶

Családtámogatási rendszer

A Kormány 2011-ben bevezette a családi adózást, mely az igazságos közteherviselés egyik módja, ahol a társadalom azon szereplői, akik gyermekvállalással többletfeladatokat vállalnak a közös jövő biztosítása érdekében, azok ezen felelősségvállalással arányosan kevesebb adót fizetnek. A családi adókedvezmény összegének és jogosultsági kritériumainak nem szabad kedvezőtlenebbnek lennie, mint a tárgyévvel megelőző évben. Ez szükséges ahhoz, hogy hosszú távon kiszámítható, megbízható legyen a családtámogatási rendszer.

1. táblázat**A családpolitika rendszere (vázlat)**

A családpolitika pillérei	Az egyes pillérek funkciója, tartalma
Családtámogató rendszerek	<ul style="list-style-type: none"> gondozó, ellátó funkció részleges anyagi tehermentesítés
Családi élet és a munkaerő-piaci jelenlét összeegyeztetését segítő programok	<ul style="list-style-type: none"> gyermek napközbeni ellátása munkajogi és munkahelyi védelem munkahelyi visszailleszkedés elősegítése családbarát munkaerőpiac, családbarát munkahely
Szociomedikális rendszerek	<ul style="list-style-type: none"> családvédelmi szolgálat védőnői szolgálat család- és gyermekorvosi hálózat krízisintervenció és tanácsadás mediáció
Gyermekjóléti szolgáltatások	<ul style="list-style-type: none"> jelzőfunkciók család gondozás
Családok öngyógyító és közösségi szerveződései	<ul style="list-style-type: none"> mentális prevenció, közösségi védelem generációk közötti kapcsolatok erősítése
Otthonteremtő programok, lakáshoz jutást és lakásban maradáshoz, valamint az önálló élettel fenntartását, intimitásának megőrzését segítő programok	<ul style="list-style-type: none"> építési, lakásvásárlási és felújítási támogatások (hitelek, „szocpol” és egyéb vissza nem térítendő támogatások) szociális lakásállomány „helyi támogatás” lakásfenntartási támogatás, adósságkezelési szolgáltatás
Családbarát környezet, elfogadó, támogató és összetartó társadalom	<ul style="list-style-type: none"> pozitív közbeszéd fizikai és szellemi akadálymentesítés segítő, elfogadó attitűdök

Mindennek támogatása mellett a családtámogatási rendszer további változtatását javasoljuk, átalakításának fő irányai a következőkben foglalhatók össze.

Kívánatos az első tervezett gyermek megszületésének kiemelt támogatása. Az anyasági segély jelenlegi összegénél nagyobb egyszeri emelt családtámogatást kapjon a család. Kerüljön bevezetésre a „testvér-prémium”: a második és a harmadik gyermekvállalást követően addig folyósítsák az idősebb gyermek után a támogatást, ameddig a testvér születése előtt is járt volna.

A családtámogatási rendszert úgy kell átalakítani, hogy kit-kit saját céljai megvalósításában segítse. Meg kell teremteni a jogszabályi lehetőséget annak, hogy az anya szabadon választhasson, hogy a szabadságát az eddigi módon kiveszi, vagy teljes

fizetés mellett munkaidő-kedvezményre váltja.

Gyermekgondozási utalványt kell bevezetni. Harmonizálni kell a készpénzes családi támogatásokat és az adórendszert. A természetbeni ellátások között hosszabb távon is indokolt fenntartani a közgyógyellátást, a közlekedési támogatást, az iskolai (gyermekintézményi) étkeztetéshez nyújtott támogatást, a ruházattal és az üdültetési támogatásokat. Az iskoláztatási, ruházattal támogatásokat ki kell bővíteni.

Munkavállalás – gyermekvállalás

Európában ott születik több gyermek, ahol magas a foglalkoztatottság, és biztosított a munka és a családi élet összeegyeztethetősége.

Magyarországon alacsony a foglalkoztatottság és a gyermekvállalási hajlandóság. A cél: elősegíteni a munka és a család egyensúlyát, mikro- és makroszinten. A növekvő foglalkoztatottság járjon együtt pozitív demográfiai hatással.

Ennek érdekében a családpolitika:

- megújítja a családbarát munkahely mozgalmát;
- beteljesíti az apasági szabadságot;
- kibővíti a Start Plusz intézményét;
- állásmegosztás esetén további 7% járulékkedvezményrel támogatja az azt vállalókat;
- iskolába járáshoz köti a családi pótlék pénzbeni kifizetését;
- bevezette a családi adókedvezményt;
- bővíti a várandósági járulékot (tgyás);
- biztosítja a család és a gyermekvállalás védelmét a foglalkoztatás terén.

Kisgyermek napközbeni ellátási formáinak komplex fejlesztése

Célok:

1. férőhelyhiány csökkentése;
2. direkt és indirekt munkahelyteremtés;
3. rugalmas, családbarát ellátórendszer.

Eszközök:

1. bölcsődei kapacitás bővítése; integráció, nyitva tartás kiterjesztése;
2. családi napközik rugalmas bevezetése kistélepléseken, munkahelyeken/egyetemen;
3. családbarát intézmények (jó gyakorlatok átvétele).

Otthonteremtés és család

Családpolitikai szempontból a lakástámogatási rendszer elé az alábbi célok tűzhetők ki:

- a „befagyott” lakásmobilitás újraindítása;
- a fiatal (gyerekes) családok első lakáshoz jutásának elősegítése;
- a gyerekek számának emelkedésével a családok nagyobb lakáshoz jutásának támogatása;
- minden család részére a minimális lakhatási feltételek biztosítása.

Közintézményekben, munkahelyeken és bevásárlóközpontokban biztosítani kell a kismama-parkolás feltételeit, akadálymentessé kell tenni a közintézményeket.

Családbarát társadalom és közbeszéd kialakítása

Minden korosztályban már az óvodáskortól szükséges bevezetni olyan tárgyakat, programokat, amelyek segítik a társas kapcsolati készségek fejlesztését, a társas intelligenciát, helyes önismeretre nevelnek, amelyek felkészítenek a felelős és elkötelezett, egyenrangú társas kapcsolatokra, egymás közötti kommunikációra, konfliktuskezelésre.

Mindkét nemben igen fontos a szülői hivatás fontosságának, méltóságának tudatosítása. A felnőtt generáció számára is biztosítani kell képzéseket (jegyes oktatástól a nevelő szülővé felkészítő tanfolyamokig).

A családi életre nevelés összetett fejlesztési feladat, amelynek keretében a diákok ismereteket és értékorientációt kapnak a tudatos párválasztással, a felelős szexuális élettel, a család életének és tevékenységének szervezésével, a családon belüli mindennapi teendők ellátásával, a konfliktuskezeléssel, illetve megelőzéssel, valamint a gyermekvállalással és a gyermekneveléssel kapcsolatban. Ennek a sokrétű nevelési feladatnak az ellátását több tantárgy és tanórán kívüli foglalkozás kell, hogy szolgálja. A közszolgálati rádiók és televíziók közül egy-egy adónak családi adóként kell(ene) működnie. A nyomtatott sajtónak is törekednie kéne a pozitív családkép bemutatására és ápolására. A családbarát szemlélet kialakítása társadalmi méretekben inkább a civil szervezetek feladata, mint az állami intézményeké. Hatékony működésük feltételeit azonban az államnak kell biztosítania. A civil társadalom mellett a történelmi egyházak családpsztorációs tevékenysége bír jelentős szereppel. Kívánatos, hogy a családok is mindinkább vegyenek részt a civil és egyházi szervezetek családsegítő tevékenységében.

A családpolitika szempontjainak érvényesítése nem egyetlen tárca feladata, hanem – mint össztársadalmi ügy – az egész kormányzat tevékenységében egy egységes családbarát, gyermekbarát szemléletmód, értékrend érvényesülését teszi szükségessé.

Összegzés

A családot kifogyhatatlan erőforrásnak tartjuk, mert ereje a szeretetből fakad. A családok képezik a társadalom humán és szociális tőkét, ezért különösen fontos étékteremtő tevékenységük méltó erkölcsi és anyagi elismerése. Olyan új családpolitikára van szükség, amely intézmények, szolgáltatások rendszerén keresztül

- elősegíti a családok belső stabilitását, szociális biztonságát;
- védi a családok függetlenségét és autonómiáját;
- ösztönzi a gyermekvállalást;
- erősíti a családok kapcsolatát a munka világával.

A családpolitika legyen stabil, komplex, célzott és rugalmas.

A család az emberi létezés alapvető és szükséges formája. A család személyessége semmivel nem pótolható. Sajátos, eredetei és helyettesíthetetlen feladatokat tölt be a társadalomban, ezért jogait és zavartalan működését biztosítani kell.

Válogatott irodalom

II. János Pál: Férfi és nő. OMC–Christianus, Budapest, 2002.

II. János Pál: A test teológiája. Kairosz-Kiadó, Budapest, 2008.

A boldogabb családokért! – Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, SZIT, Budapest 1999.

A II. Vatikáni Zsinat Tanítása – Gaudium et spes, Konstitúció, SZIT, Budapest, 1975.

Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma. (Szent István Kézikönyvek 12.) SZIT, Budapest, 2007.

Az élet kultúrájáért. MKPK, SZIT, Budapest, 2003.

BARR, Nicolas: A jóléti állam gazdaságtana, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008.

BERAN Ferenc – LENHARDT Vilmos: Az Egyház társadalmi tanítása. SZIT, Budapest, 2003.

BOLBERITZ Pál: A keresztény bölcselet alapjai. SZIT, Budapest, 2003.

BUDA Béla – HAJNAL Imre: A család. Tempó Kft., Budapest, 1973.

CZIBERE Károly: Szociálpolitika. In: Szociálpolitikák a rendszerváltás utáni Magyarországon 1990–2006., Rejtjel, politológiai Könyvek, 26., Budapest, 2006.

CSEH-SZOMBATHY László – TÓTH Pál Péter (szerk.): Népesedés és népesedéspolitika. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.

Csaba Iván – Tóth István György (szerk.): A jóléti állam politikai gazdaságtana, Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 2009.

Család lexikon – A családdal és az élettel kapcsolatos vitatott fogalmakról és etikai kérdésekről, SZIT, Budapest, 2012.

Charta a családok jogairól. Vatikán, 1983.

Farkas Péter: A szeretet közössége. L'Harmattan, Budapest, 2006.

FARKAS Péter (szerk.): 10 éves a Boldogabb Családokért Körlevél. Új ember K., Budapest, 2010.

FARKAS Péter: A szeretet civilizációjáért, Társadalompolitika-szociálpolitika-családpolitika és a keresztény társadalometika, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.

FERGE Zsuzsa: Szociálpolitika és társadalom, ELTE – Twins Kiadó, Budapest, 1991.

FERGE Zsuzsa: Elszabaduló egyenlőtlenségek, ELTE – Twins Kiadó, Budapest, 2000.

FUX, Beat: Family policies and the fertility effects of the pension system and other intergenerational transfers, Paris, 2002.

Gauthiev, A.H. – Hatzius, J.: Family benefits and fertility: An economic analysis. Population Studies no. 51., Paris, 2002.

Gábos András: Családtámogatási rendszer és a családok helyzete, Társadalmi riport 2008, TÁRKI, Budapest, 2008., 304–324. o.

Gosta, Esping-Andersen: The three world of welfare capitalism, Cambridge, Polity Press, 1990.

GYARMATI Andrea: A népesedéspolitikai, szociálpolitikai, gyermekvédelmi értékek, célok, eszközök változása a magyar családtámogatási rendszerben a rendszerváltástól napjainkig, Demográfia 51./4. szám, 2008., 376–405. o.

HARCSA István – MONOSTORI Judit: Családi struktúrák az életciklusban, Társadalmi R riport 2012., TÁRKI, Budapest, 2012.

HORVÁTH-SZABÓ Katalin (szerk.): Házasság és család. Új ember K., Budapest, 2008.

Kapitány Balázs: Gyermekvállalási kedv Magyarországon. In: Spéder Zolt – Pongrácz Tiborné (szerk.), KSH NKI Kutatási Jelentés 73., Budapest, 2002.

KOPP Mária: Magyar lelkiállapot. Semmelweis K., Budapest, 2008.

KRÉMÉR Balázs: Bevezetés a szociálpolitikába, Napvilág Kiadó, Budapest, 2009.

LAKNER Zoltán: A család rendszere. Esély, Budapest 2006.

McINTOSH, Alison: Population policy in western Europe: responses to low fertility in France, Sweden, and West Germany, New York, M.E. Sharpe, Inc. 1993.

MELEGH Attila: A globális népesedéspolitikai diskurzusok alakulása a XX. században In: Cseh-Szombathy, László – Tóth, Pál Péter (szerk.). Népesedés és népességgpolitika, 495–524. o.

PONGRÁCZ Tiborné – SPÉDER Zolt: Szerepváltozások, 1996–2011. TÁRKI-KSH, Budapest

PONGRÁCZ Tiborné (szerk.): A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai, KSH NKI Kutatási Jelentések 91., Budapest, 2011.

- SOMLAI Péter: Család 2.0, Napvilág Kiadó, Budapest, 2013.
- SIMONYI Ágnes (szerk.): Családpolitikák változóiban. SZMI, Budapest 2010.
- SPÉDER Zsolt (szerk.): Család és népesség itthon és Európában. Századvég K., Budapest 2003.
- SPÉDER Zsolt – FÖLDHÁZI Erzsébet (szerk.) Demográfiai portré 2012., KSH NKI, Budapest, 2012.
- SURÁNYI Éva – Danis Ildikó – Herczog Mária: Családpolitika más-más szemmel, GSZT, Budapest, 2010.
- Tárkányi Ákos: Családpolitika a gyermekvállalás szolgálatában az Európai Unió országában 1990–2007, KSH NKI, Budapest, 2009, 1–61. o.
- Tárkányi Ákos: Európai családpolitikák: A magyar családpolitika története. Magzatvédő Társaság, Budapest, 1999., 1–21. o.
- TELEKI Béla: Kézikönyv a családról. Korda K., Kecskemét, 2000–2001.
- Társadalmi Riport. (szerk. Kolosy Tamás) TÁRKI, Budapest 1990–2012.
- TOMKA Béla: Európa társadalomtörténete a 20. századba, Osiris Kiadó, Budapest, 2009.
- TOMKA Miklós – GOJÁK János (szerk.): Az Egyház társadalmi tanítása. SZIT, Budapest 1993.
- Wennemo, Irene: The changing institutional context of low fertility. Population research and policy review, vd. 22., 1994.
- Kormányzati dokumentumok:
Nemzeti Ügyek Politikája 2010 – Kormányprogram
Új Széchenyi Terv
Nemzeti Szociálpolitikai Koncepció
A köznevelés koncepciója
Nemzeti Alaptanterv
Nemzeti Családpolitikai Koncepció

Jegyzetek

- 1 Farkas Péter: A szeretet civilizációjáért. Társadalompolitika-szociálpolitika-családpolitika és a keresztény társadalometika, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012., 323–350. o.
- 2 A.H. Gauthier-J. Hatzius: Family benefits and fertility: An economic analysis. Population Studies no. 51., Paris, 2002.
- 3 Tárkányi Ákos: Családpolitika a gyermekvállalás szolgálatában az Európai Unió országában 1990-2007, KSH NKI, Budapest, 2009, 1–61. o.
- 4 Tomka Béla: Európa társadalomtörténete a 20. században, Osiris Kiadó, Budapest, 2009.
- 5 Farkas Péter id. mű, 323–350. o.
- 6 Gábos András: Családtámogatási rendszer és a családok helyzete, Társadalmi riport 2008, TÁRKI, Budapest, 2008., 304-324. o.
- 7 Czibere Károly: Szociálpolitika, in: Szakpolitikák a rendszerváltás utáni Magyarországon 1990-2006., Rejtjel Politológia Könyvek 26., Budapest, 2006., 62-106.o..
- 8 Tárkányi Ákos: Családpolitika a gyermekvállalás szolgálatában az Európai Unió országában, 1990–2007. KSH NKI, Kézirat, Budapest, 2009., 1–61. o.
- 9 Irene Wennemo: The changing institutional context of low fertility. Population research and policy review, vd, 22, 1994.
- 10 C. Alison McIntosh: Population policy in western Europe: responses to low fertility in France, Sweden, and West Germany, New York, M.E. Sharpe, Inc. 1993.
- 11 Tárkányi Ákos id. mű
- 12 Wennemo id. mű
- 13 Tárkányi Ákos id. mű, 1–61. o.
- 14 Melegh Attila: A globális népesedéspolitikai diskurzusok alakulása a XX. században. In: Cseh-Szombathy, László – Tóth, Pál Péter (szerk.). Népesedés és népességszociológia, 495–524. o.
- 15 Csaba Iván – Tóth István György: A jóléti állam politikai gazdaságtana, Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- 16 Esping-Andersen Gosta: The three world of welfare capitalism, Cambridge, Polity Press, 1990.
- 17 Beat Fux: Family policies and the fertility effects of the pension system and other intergenerational transfers, Paris, 2002
- 18 Tárkányi Ákos id. mű, 1–61. o.
- 19 Tárkányi Ákos id. mű, 1–61. o.
- 20 Aubry H. Gauthier – J. Hatzius: Family benefits and fertility: An econometric analysis. Population Studies no.51, Paris, 2002.
- 21 Czibere Károly id. mű, 62–106. o.
- 22 Spéder Zsolt: Család és népesség itthon és Európában, Századvég Kiadó, Budapest, 2002.
- 23 Kapitány Balázs: Gyermekvállalási kedv Magyarországon, In: Spéder Zsolt – Pongrácz Tiborné (szerk.), KSH NKI Kutatási Jelentés 73., Budapest, 2002
- 24 Czibere Károly id. mű, 62–106. o.
- 25 Lakner Zoltán: A családpolitika rendszere, Esély 2006/3.
- 26 Farkas Péter: Nemzeti Családpolitikai Koncepció 2011–2020. VI. változat, Budapest, NCSSZI kézirat, 2011.

Temesváry Zsolt – Tömör Ágnes

A Családbarát közgondolkodás népszerűsítésére és a Gyermekes családok közösségépítő üdülésének támogatására irányuló pályázatok utólagos szakmai hatásvizsgálatának tapasztalatai

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma Családpolitikai Főosztálya 2012 nyarán kérte fel a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet Családpolitikai Igazgatóságát a Családbarát közgondolkodás népszerűsítését, valamint a Gyermekes családok üdülésének támogatását célzó 2011-es, illetve 2012-es pályázatok szakmai elemzésére.

A Családbarát közgondolkodás pályázatot az NCSSZI írta ki egyházi és más civil szervezetek, valamint médiaszolgáltatók számára, 2012. február 01. és április 30. közötti támogatási időszakra vonatkozóan. A pályázat teljes keretösszege 62 millió forint volt, az egyes pályázók által maximálisan elnyerhető összeg pedig 1,5 millió forint. A pályázat célja a családbarát közgondolkodás elősegítését szolgáló képzési programok, kommunikációs programok és helyi közösségi kezdeményezések támogatása volt.

A Gyermekes családok üdültetése pályázatot ugyancsak az NCSSZI írta ki civil szervezetek számára 2011. június 15. és november 30. közé eső időszakra. A teljes keretösszeg 23 750 ezer, míg az egy szervezet által maximálisan megpályázható összeg 500 ezer forint volt. A pályázat a gyermekes családok legfeljebb 7 napos üdülését támogatta. Az elbírálás során előnyt élveztek a hátrányos helyzetű családokat üdültető szervezetek.

A beérkezett pályázatokat hatékonysági és méltányossági szempontok alapján vizsgáltuk meg. Érdekelt bennünket, hogy a szervezetek a rendelkezésükre álló erőforrásokból milyen tevékenységeket, milyen eszközökkel, mely partnerek bevonásával és hogyan

valósítottak meg, illetve mennyiben tudtak ezzel hozzájárulni a projektcélokhoz. Továbbá azt is megvizsgáltuk, hogy mely igénybevevői kör bevonásával sikerült a programokat végrehajtani, kik voltak a haszonélvezők, sikerült-e a leghátrányosabb helyzetű csoportokhoz eljuttatni a programokból eredő hozadékokat.

Családbarát közgondolkodás pályázatok utólagos szakmai hatásvizsgálata

Célok és eszközök

A Családbarát közgondolkodás elősegítése pályázati kiíráson belül három kategóriában lehetett benyújtani a pályázatokat, amelyek fedhették egymást. A kiírás értelmében a következő tevékenységekre lehetett pályázni: (1) képzési programok, tréningek, (2) kommunikációs programok, (3) rendezvények, helyi programok. Egy pályázó több tevékenységi körre is pályázhatott, így egy projekten belül valósíthatott meg például média megjelenéshez kapcsolódó tevékenységeket, vagy szervezhetett közösségi programokat.

A 97 db nyertes program közül 95-öt tudunk értékelni, kettő pályázat esetében a szakmai beszámoló, vagy egyéb, az elemzéshez szükséges dokumentáció (programterv, tematika stb.) nem állt rendelkezésre az informatikai rendszerben. A 95 pályázó összesen 139 féle programot valósított meg, ami átlagosan 1,46 projektet jelent. Összesen

38 pályázó valósított meg csupán egy programot; 6 pályázó készítette el projektjét úgy, hogy mind a 3 kategória képviseltesse magát benne; a többi 51 kivitelező pedig 2 tevékenységet valósított meg.

A pályázatok jellegének vizsgálatánál megállapítottuk, hogy a 139 programcsoport közül a legtöbb képzési program vagy tréning volt (60 db – 43%). Ezt követték a rendezvények és a helyi programok szervezése (49 db – 35%). Médiamegjelenéshez kapcsolódó kommunikációs programot 30 nyertes pályázó (22%) valósított meg.

Az elemzés következő lépése a projekt-célok meghatározása volt. Összesen 10 kategória mentén definiáltuk a projektekhez kapcsolódó célokat. Vizsgálatunkból kiténik, hogy pályázóink legtöbb esetben a családi életre nevelést

tekintették fő küldetésüknek (53,68% említette). Szintén a kiemelt célok között szerepelt a házasságra való felkészítés (46,34%), a konfliktuskezelés és a szülői kompetenciák megerősítése (mindkettőt 36,81% említette). Viszonylag kevesen irányították tevékenységüket ugyanakkor a család és a munka összeegyeztetésének elősegítésére (12,63%), és a speciális családok problémáinak kezelésére (14,76%). Speciális családoknak tekintettük az olyan családokat, ahol hátrányos helyzetű személyek együttéléséről, vagy hátrányos helyzetű személy más személyekkel való együttéléséről beszélhetünk. Ebbe a körbe soroltuk a mélyszegény, a roma, a fogyatékkal élő vagy tartósan beteg vagy állami gondoskodásban lévő gyermeket nevelő háztartásokat. (1. táblázat)

1. táblázat

A megvalósított projektek célja (n=95)

Célok	Hány megvalósító jelölte meg célként?	
	db	%
Konfliktuskezelés	35	36,81
Házasságra való felkészítés	44	46,34
Gyermeknevelésre való felkészítés	24	25,26
Családi életre nevelés	51	53,68
Házasságok megerősítése	35	36,81
Család és munka összeegyeztetése	12	12,63
Speciális családok problémáinak kezelése	14	14,76
Szülői kompetenciák megerősítése	35	36,81
Egyéb	2	2,11

2. táblázat

A megvalósítás során alkalmazott eszközök (n=95)

Eszköz	Hányan alkalmazták?	
	db	%
Szabadidős és sportrendezvények	44	46,32
Koncertek, más színpadi események	16	16,84
Médiamegjelenés	39	41,05
Kiadványok	17	17,89
Képzés	18	18,95
Előadás, tanácsadás	62	65,26
Egyéb	1	1,05

A célok vizsgálata mellett arra is kíváncsiak voltunk, hogy a megvalósítók projektjeik során milyen eszközöket használtak fel. A pályázatokban felmerülő eszközöket hét csoportban gyűjtöttük össze. Vizsgálódásunk során kiderült, hogy a legtöbben valamilyen tanácsadás jellegű tevékenységet vagy előadások szervezését végezték céljaik eléréséhez (a projektek kétharmada). Szintén sok megvalósító szervezett szabadidős és sporttevékenységeket (46,32%), vagy alkalmazott valamilyen elektronikus vagy papír alapú médiamegjelenési formát (41,05%). Viszonylag kevesen, a megvalósítók ötöde-hatoda foglalkozott képzésekkel (18,95%), zenés-táncos rendezvényekkel (16,84%), illetve önálló kiadványok (könyv, CD, folyóirat, DVD stb.) megjelentetésével. (2. táblázat)

Résztevők és a célcsoport

A célcsoport meghatározásánál figyelembe vettük, hogy egy projektnek több preferált célcsoportja is lehet, ezért mindegyiket szerepeltettük elemzésünk során. Tisztában vagyunk azzal, hogy egyes csoportok között lehet átfedés (pl. „fiatalok” és „házasság előtt állók”, vagy „házasságban élők” és „szülők”). Ilyenkor mindig azt tekintettük célcsoportnak, amely tulajdonság a csoportra irányuló tevékenység szempontjából releváns. A célcsoport összetételét vizsgálva megállapítható, hogy a legtöbb projekt a gyermekeket és fiatalokat (61,05%), illetve a szülőket (58,95%) tekintette célcsoportjának. Szintén sok projekt koncentrált a házasság intézményére, a házasságokhoz szükséges pszichés feltételek megteremtésére, vagy a

házasságok megőrzésére, megerősítésére, így a megvalósítók nagy része foglalkozott házasság előtt állókkal (40%) és már házasságban élőkkel (47,37%). Ugyanakkor elmondható, hogy viszonylag kevés program foglalkozott a speciális célcsoportok bevonásával (20%) és az idősek mozgósításával (24,21%). Utóbbi különösen azért érdekes, mert sok projekt valósította meg tervét a Generációk Közötti Együttélés Világnapja alkalmából. (3. táblázat)

Az önkéntesek bevonásának vizsgálatánál megállapítottuk, hogy a projektek fele (55%) egyáltalán nem foglalkoztatott önkénteseket sem közvetlen, sem közvetett formában a megvalósítás során (legalábbis a szakmai beszámolójukban erre nem utaltak). Ugyanakkor örömdetes, hogy a megvalósítók közel harmada (28%) hangsúlyosan kiemelte az önkéntesek foglalkoztatását, csatlakozott egy létező programhoz, vagy ő maga hozott létre önkéntes szerveződést. A kivitelezők közel ötöde (17%) magvalósított ugyan önkéntes tevékenységet működése során, de az nem tudatos, célzott önkéntes munka volt.

A megvalósítók több mint fele alkalmazott valamilyen szakembert (55%), sőt legnagyobb részük (a szakembert foglalkoztató projektek 80%-a) kettőt, vagy annál többet is. A szakemberek legnagyobb részét a segítő szakmákból kerültek ki a tevékenységek jellegéből adódóan (szociális munkások, orvosok, pszichológusok stb.). A programok közel fele (45%) azonban nem alkalmazott szakembereket/képesített segítőköt, mert vagy nem tette szükségessé a program jellege (pl. koncertek szervezése), vagy más okból nem tartották fontosnak.

3. táblázat

A projektekben résztvevő célcsoportok (n=95)

Célcsoport	Pályázatok száma (db)	Részvételi arány a pályázatok százalékában
Házasságban élők	45	47,37
Házasság előtt állók	38	40,00
Gyermekek, fiatalok	58	61,05
Szülők	56	58,95
Speciális csoportok	19	20,00
Idősek	23	24,21
Egyéb	4	4,21

A résztvevők száma között igen komoly eltérések tapasztalhatók, hiszen míg például egy kommunikációs tevékenység célhoz kapcsolódó online folyóiratnak vagy hetilapnak több tízezer olvasója is lehet, addig egy családterápiás foglalkozássorozatra legfeljebb néhány tucat résztvevő megy el. Ennek megfelelően átlagosan 2779 közvetlen résztvevője volt a programoknak. A legalacsonyabb részvételi szintű projektben 11-en voltak, legtöbb közvetett érintettől (87 000) pedig egy országos hetilap cikksorozatával kapcsolatban számoltak be. A projekteknek átlagosan 7044 közvetett résztvevője volt. A programokban átlagosan 540 hátrányos helyzetű ember vett részt, de a beszámolókból a megvalósítók azt jelölték hátrányos helyzetűnek, akit akartak, nem voltak erre vonatkozó szempontok.

Esélyegyenlőségi és integrációs szempontok

Elemzésünk során hátrányos helyzetű/speciális csoportnak tekintettük a romákat, nőket, fogyatékkal élőket, szexuális kisebbségeket, egyszülős családokat, tartósan beteget, állami gondozottakat, bántalmazottakat stb. A szakmai beszámolók alapján arra voltunk kíváncsiak, hogy hány esetben tüntették fel konkrétan ezen csoportok bevonását a tevékenységekbe. A programok közel kétharmadában

(58%) egyáltalán nem érvényesült a hátrányos helyzetű csoportok bevonása a megvalósításban. Öröndetes viszont, hogy a programok negyede (25%) tartalmaz a hátrányos helyzetűek integrációjára irányuló tevékenységeket, míg 17% érintőlegesen foglalkozik ezekkel a csoportokkal.

A résztvevők generációk szerinti megoszlása rávilágít, hogy a pályázók 40%-a csupán egyetlen korcsoportra kihegyezett projektet valósított meg, nem foglalkozott több nemzedék bevonásával. A projektek negyede (25%) törekedett arra, hogy hangsúlyosan megjelenjenek a generációs célok, és adott programelemen belül tudatosan együttműködjenek a különböző generációs csoportok (többnyire idősek és fiatalok). A projektek további harmada (35%) ugyan bevont a megvalósítás során különböző generációs csoportokat, de nem összehangoltan, kölcsönös tevékenységek mentén tette ezt, hanem egymástól elkülönülten.

Projekttechnikai és kommunikációs szempontok

Vizsgálatunkból kiderült, hogy a megvalósítók kétharmada (76%) nem számolt be szakmai előzményekről, hanem teljesen új kezdeményezést valósított meg. Csak a nyertesek ötöde (19%) jelezte, hogy van tapasztalata a témában, és egy már folyó projektet

visz tovább a támogatás felhasználásával. A szakmai beszámolók alapján, a pályázók több mint fele (56%) nem gondolkodik a program folytatásán, hanem a források felhasználását követően lezárja azt. Közel harmaduk (29%) viszont arról értekezik, hogy szándékukban áll a támogatási időszakon túl is folytatni a megkezdett tevékenységeket, a többiek (15%) csupán utaltak a folytatás lehetőségére.

Az elemzés során kíváncsiak voltunk arra, hogy a megvalósítók a hagyományos kommunikációs csatornákon (szórólap, újsághirdetés, plakát stb.) túl használják-e a modern kor eszközeit, hirdetik-e programjaikat, eredményeiket a Facebookon, tesznek-e fel tevékenységükről videókat videómegosztó oldalakra (pl. Youtube), szerveznek-e a figyelemfelkeltés érdekében spontán társasági összejöveteleket (flashmobokat). Vizsgálatunkból kiderült, hogy a hagyományostól eltérő média-megjelenési formák alkalmazása még mindig gyermekcipőben jár, parciális szerepet játszik a megvalósítók eszköztárában. A megvalósítók négyötöde (82%) egyáltalán nem használja a modern médiát, ez pedig igen fontos lenne az üzenetek terjesztése, a projektek népszerűsítése érdekében, különösen a fiatal korosztály megnyerése miatt.

Megfigyeltük, hogy a szervezetek hogyan toborozták célcsoportjukat, milyen kommunikáci-

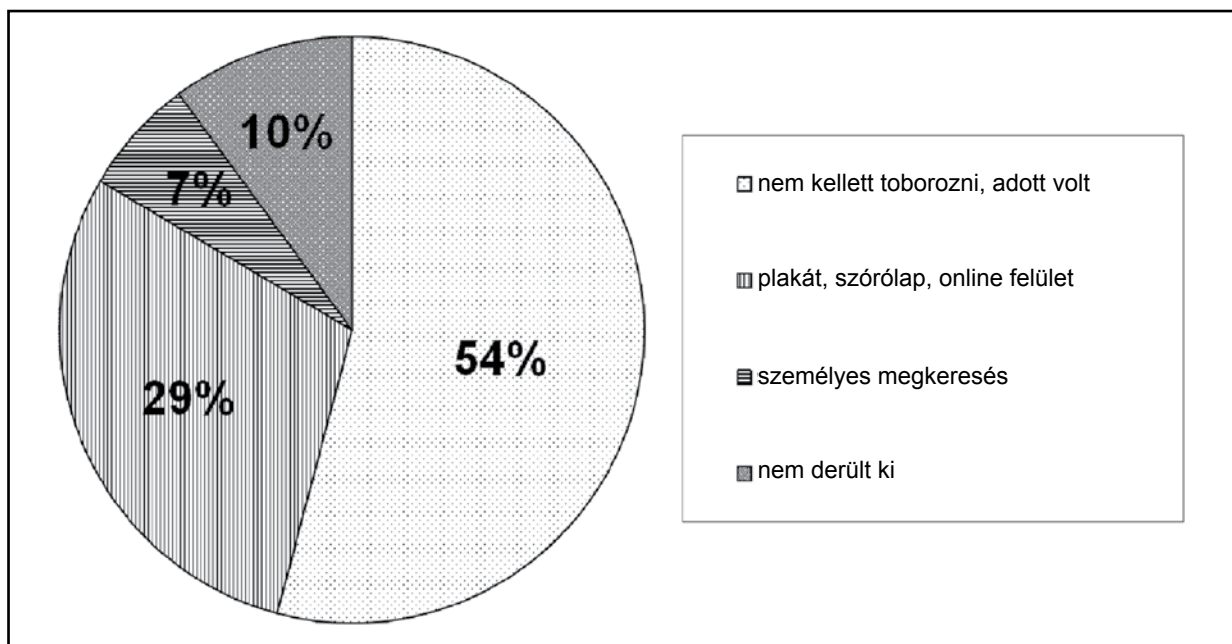
ós technikákat alkalmaztak a résztvevők megnyerésére. A szervezetek több mint fele (55%) saját közösségével dolgozott, nem toboroztak további résztvevőket, hanem a rendelkezésre álló személyi állománnyal valósították meg a projektet (pl. egyházközségi tagok, egyesületi tagok stb.). Harmaduk (29%) használt a projekt népszerűsítésére plakát-kampányt, ezeket többnyire csatolták is az általunk elemzett beszámolókhöz. Alig minden huszadik (6%) használt csak személyes megkeresési módszert (utcai, iskolai stb.). (1. ábra)

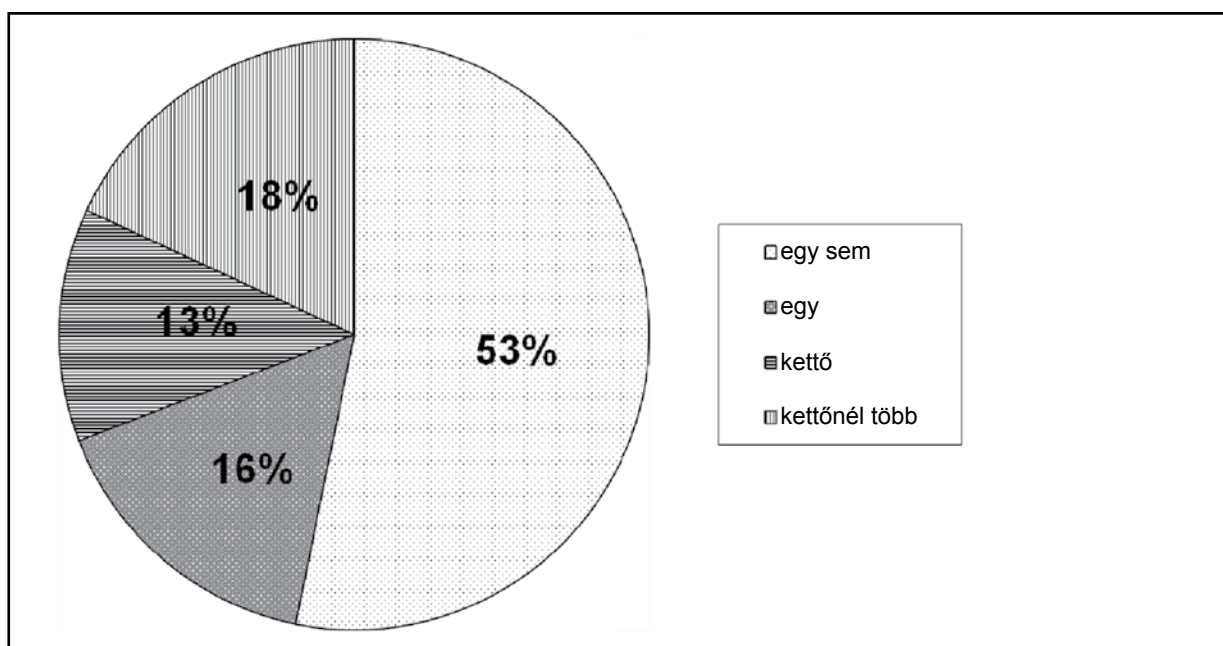
Következő szempontunk arra vonatkozott, hogy együttműködtek-e partnerszervezetekkel a megvalósítók a tevékenységek megvalósítása során. Az alábbi kördiagramon látható, hogy a megvalósítók több mint fele (53%) nem működött együtt más partnerszervezetekkel, programját egyedül kivitelezte. Szerencsére a végrehajtók másik fele együttműködött más partnerekkel is, sőt az együttműködők legnagyobb része egynél több szervezettel közösen végezte el a megvalósítást. (2. ábra)

Következő szempontunk arra irányult, hogy volt-e a projekteknek formális lezárása, törekedtek-e ezzel a szervezők a visszacsatolások biztosítására, a projekteredmények elmélyítésére. Eredményeink alapján látható, hogy a megvalósítók több mint két harmada (71%) szervezett

1. ábra

Milyen technikákat alkalmaztak a célcsoport toborzására? (n=95)

2. ábra**Együttműködő szervezetek száma (n=95)**

valamilyen formális programlezárást. Legtöbben (37%) záró értekezletet, konferenciát valósítottak meg. Ezt követte nem sokkal (34%) az írásos, vagy képi beszámolók alkalmazása. A kivitelezők közel harmada (29%) semmilyen formális lezárást nem említett szakmai beszámolójában.

Gyermekes családok közösségépítő üdülésének támogatására irányuló pályázat utólagos szakmai értékelése

A 89 megvalósított és lezárt pályázatból 77 db pályázat utólagos hatásvizsgálatát állt módunkban elvégezni. 12 pályázat esetében a szakmai beszámoló, vagy más lényeges dokumentáció hiányában nem tudtunk érdelemes információkhoz jutni.

Célok és eszközök

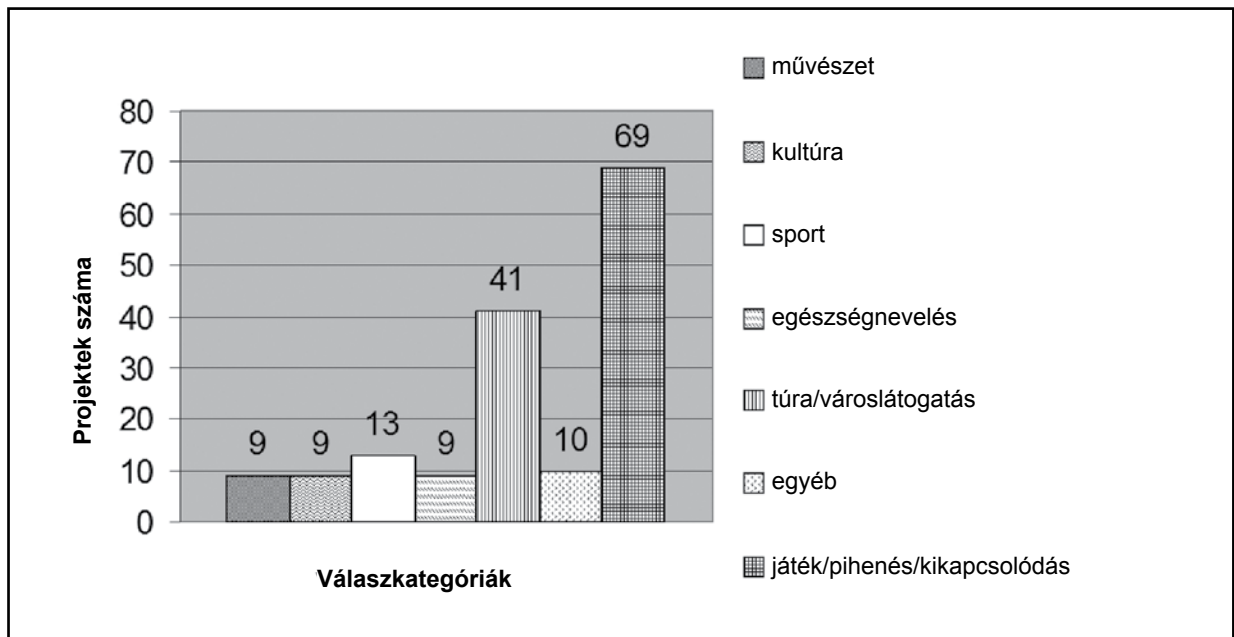
A program jellege kérdéskategóriában 7 válaszkategóriát alkottunk. Ezek közül egy adott programra vonatkozóan maximum 3 válaszlehetőséget vettünk igénybe, kiszűrve így azt, hogy melyek a legfontosabb jellemzők. A programok jellege a következőképp alakult. (3. ábra)

Ahogy az a diagramból is jól látható, a programok elsősorban (77 pályázatból 69 db) arra irányultak, hogy résztvevőik pihenjenek, ki kapcsolódjanak a hétköznapi monotonitásából. A szervezők másodsorban (41 db) olyan programokat szerveztek, melyeknek célja a túrázás, városlátogatás volt, majd az ilyen jellegű programok számától jóval lemaradva, harmadik helyen a sport fontosságát szem előtt tartó programok következtek (13 db). Viszonylag sok volt (10 db) az olyan programok száma, amelyeket egyik válaszkategóriába sem tudtuk besorolni, ezek például kismamák közösségépítésére, a katolikus vagy más hit közösségben történő elmélyítésére, stb. irányultak. A programok csupán 9 esetben irányultak művészeti vagy kulturális jellegű tevékenységre, illetve egészségnevelésre/egészségjavításra.

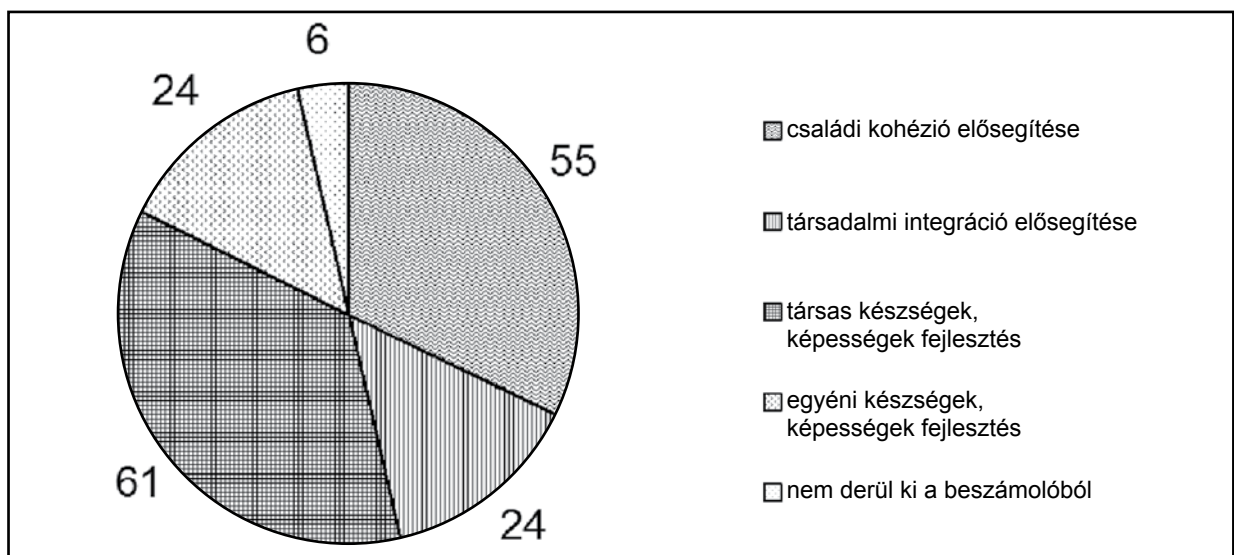
Az elemzés következő lépése a program résztvevőire irányuló céljának, küldetésének meghatározása volt, 5 kategória mentén. (4. ábra)

Ebben a kérdéskategóriában is maximum 3 válaszlehetőséget lehetett kiválasztani. A fenti ábra értelmében a programok 61 esetben irányultak a társas készségek, illetve képességek fejlesztésére. Ezeket a készségeket elsősorban közös, sokszor irányított beszélgetéseken való részvétellel fejlesztették a résztvevők.

3. ábra
A program jellege

4. ábra
A program deklarált küldetése (n=76)

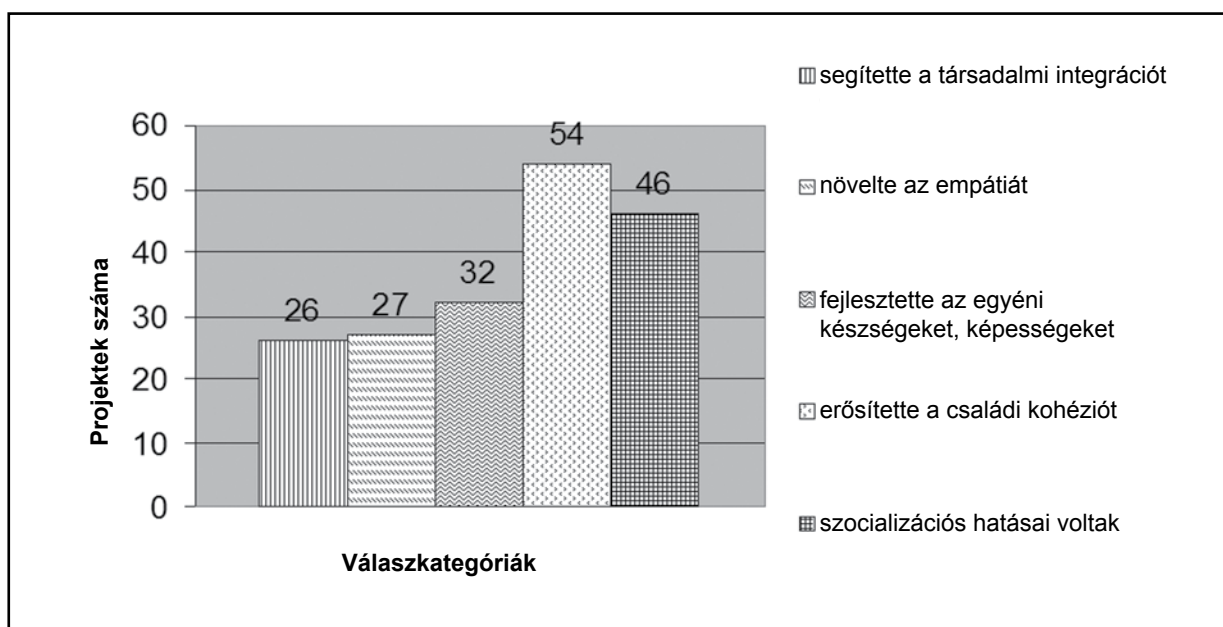

A programok szintén nagy arányban segítettek elő a családi kohéziót.¹ Az egyéni készségek, képességek fejlesztésére már kevesebb (24 eset) program irányult, ami még így is viszonylag soknak mondható, ha tekintetbe vesszük, hogy a pályázat családok üdültetését és közösségépítését irányozta elő. Ugyanennyi esetben

beszélhetünk a társadalmi integráció elősegítéséről, mely olyan tevékenységek révén valósult meg, amelyeknek célja valamilyen társadalmi, közösségi haszon elérése (bűnmegelőzés, devianciák megelőzése, kezelése, stb.). 6 esetben nem derült ki a beszámolókból, hogy a programnak mi volt a célja.

5. ábra

A projekt hatása a célcsoportra (n=76)

A célok meghatározása után arra is kíváncsiak voltunk, hogy a program elérte-e a célját, a kívánt módon gyakorolt-e hatást a célcsoportra. A küldetéssel összehangolva fogalmaztuk meg a hatásokat is, melyek a következőképpen alakultak. (5. ábra)

A vártaknak megfelelően a legnagyobb arányban a családi kohéziót erősítették a projektek (54 eset), valamint a szocializációs hatásuk volt a legjellemzőbb (46 eset), ami a célok közül a társas készségek fejlesztésének felel meg. Tulajdonképpen tehát elmondható, hogy a projektek elérték céljukat, sikerült hatást gyakorolniuk az üdülésben résztvevő családokra.

Résztvevők

A célcsoport meghatározásánál tekintettel voltunk arra, hogy egy projekt több társadalmi csoportot is megcélozhatott programtervével. A projektekben résztvevő célcsoportokat az alábbi diagram szemlélteti. (6. ábra)

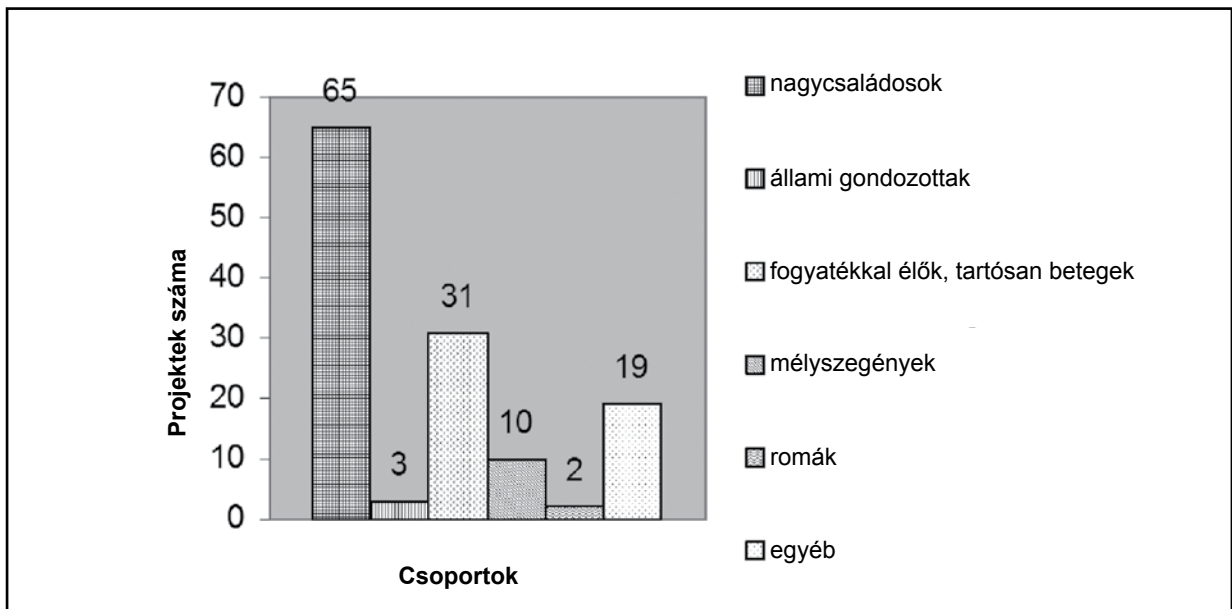
Jól látható, hogy kiugróan magas volt a nagycsaládosok részvétele a projektekben (65 eset), így ez a csoport nevezhető a támogatások leggyakoribb haszonélvezőjének. A szervezett üdü-

lésekben már kevesebb, mint feleannyian vettek részt fogyatékkal élők vagy tartósan betegek (31 projektben). Sajnálatos módon a romákat (2 eset) és állami gondozottakat (3 eset) nagyon csekély arányban sikerült elérni.

Lévéen, hogy a pályázat családok üdültetését támogatta, felmerült bennünk kérdésként az is, hogy vajon mennyire hangsúlyos a szülők bevonása a programok megvalósításába, hiszen egy üdülés kapcsán, melynek lényege a kikapcsolódás és az egymással eltöltött idő, érdekes lehet, hogy a szülő-gyermek tevékenységek voltak-e jellemzőbbek, vagy a különböző korcsoportok külön-külön való foglalkoztatása. Ezt a 10 fokú Lickert-skála alkalmazásával végeztük, hiszen ez az elemző értékelését igénybe vevő kérdés, tekintettel arra, hogy sok pályázat esetében a szakmai beszámolókból mindez nem derült ki, csak az egyéb dokumentációkból (programtervből, jelenléti ívekből, stb.). Az 1-es érték az egyáltalán nem hangsúlyos, a 10-es pedig a teljes mértékben hangsúlyos értéket jelenti az egyes pályázatok esetében. Az 5-ös (középső) és az a fölötti hangsúlyosság összesen 67 pályázat esetében szerepelt. Megállapíthatjuk tehát, hogy a projektek többségében a gyermekek szüleikkel együtt vettek részt a programokon, így a családtagok közös időtöltése a legtöbb esetben megvalósult.

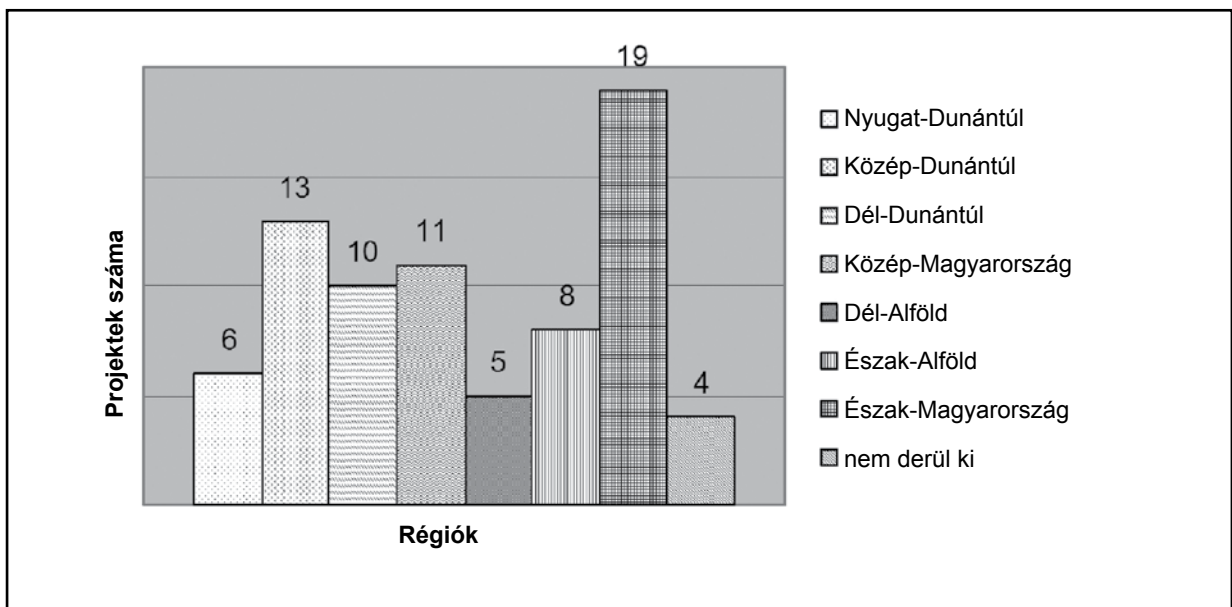
6. ábra

Résztevő célcsoportok (n=76)

7. ábra

Résztevő célcsoportok (n=76)

Tekintettel arra, hogy szociális, illetve a család fontosságát szem előtt tartó pályázatok utólagos hatás-vizsgálatát végezzük, különösen fontos az önkéntesség meglétét, illetve hiányát is áttekinteni. Azt néztük meg, hogy a szakmai beszámolóiban szerepel-e,

hogy bevontak önkénteseket a programok megvalósításába, leírják-e részletesen feladataikat, konkrétan önkéntességi szempontok mentén alakítják-e ki a programokat, vagy kapcsolódnak már meglévő önkéntes tevékenységekhez. Második kategóriának azt

adtuk meg, ha a szakmai beszámoló csak megemlíti, hogy alkalmaztak önkénteseket, harmadikként pedig hogy egyáltalán nem említik. A projektek 40%-a egyáltalán nem említi a szakmai beszámolóban, hogy bevontak volna önkénteseket a programjaikba, 60% viszont említi vagy utal rá, s ezen belül is több az olyan pályázatok aránya (34%), amelyekben az önkéntes munka tudatos, célzott volt.

Szintén fontos kérdés a szakemberek bevonása, s közreműködésük aránya a projekt megvalósításában, hiszen leginkább szakmai szervezetek nyújtottak be pályázatot. Szakembereknek tekintettük azokat, akik a projektek tartalmának megfelelő szakképesítéssel rendelkeztek, akik a célcsoportra a végzettségüknek megfelelő hatást gyakoroltak (pl. pszichológus, pártterapeuta, stb.). A projektek szakmai beszámolóinak 71%-ában nem szerepel szakemberek részvételének említése, s mindössze a megvalósítók 29%-a alkalmazott valamilyen szakembert, viszont akik alkalmaztak, azok inkább többet, mint egyet (22%).

Az online pályázati rendszerben létrehozott felületen a pályázóknak meg kellett adniuk, hogy közvetett és közvetlen módon, illetve hátrányos helyzetű személyek közül hányakat ért el a programjuk, s ez a kérdés természetesen bennünket is érdekelt. Közvetett résztvevők voltak azok, akik nem kapcsolódtak be közvetlenül a projekttevékenységbe, de a megvalósult produktumok rájuk is vala-

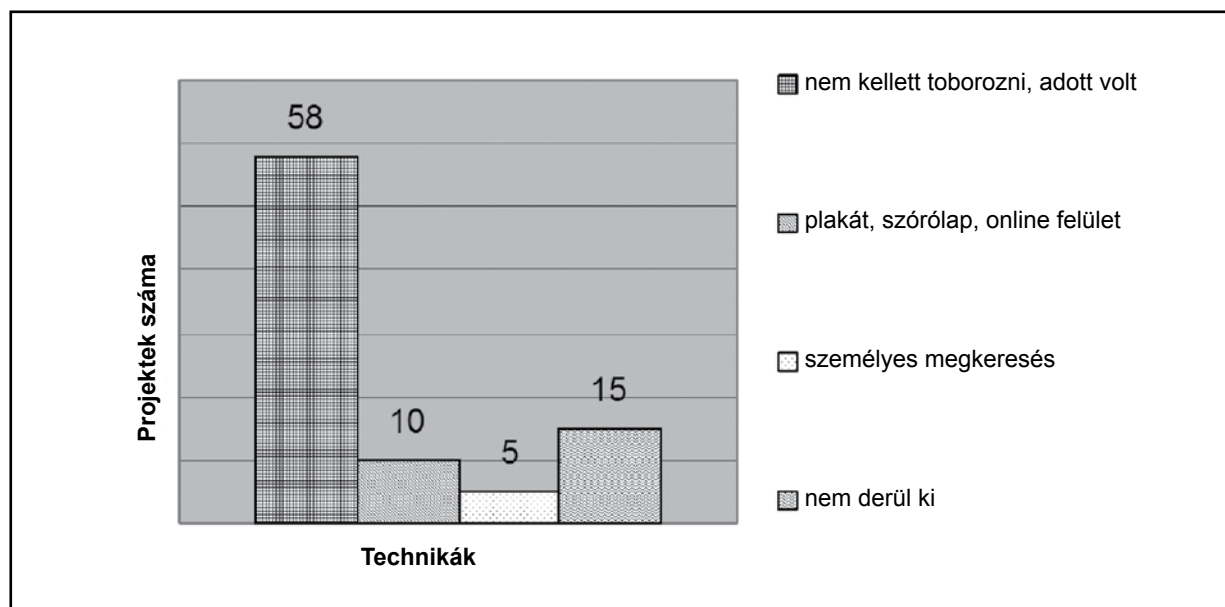
milyen hatást gyakoroltak (pl. családi lap olvasói). Közvetlen résztvevők voltak azok, akiket a program közvetlenül ért el, akik aktív részesei voltak a tevékenységeknek (pl. beszélgetéseken, foglalkozásokon részt vevő szülők). Átlagosan 61 közvetlen résztvevője volt a projekteknek, a legkevesebben 14-en, legtöbben pedig 250-en vettek részt közvetlenül a programokban. Ennél lényegesen nagyobb a közvetett résztvevők átlaga (átlagosan 125 közvetett résztvevő), akik legtöbben 800-an, legkevesebben pedig 2-en voltak. Hátrányos helyzetűeket a megadott adatok szerint csak elenyésző számban (átlagosan 22 hátrányos helyzetű) ért el a támogatás.

Integrációs és környezetvédelmi szempontok

A pályázatokat abban a tekintetben is megvizsgáltuk, hogy mennyire voltak hatással a családi kapcsolatok megerősödésére. A projektek többségéről elmondható, hogy a családi kapcsolatok szorosabbra fonódását szolgálta. Összesen 32 volt azoknak a pályázatoknak a száma, amelyek 8-as és 9-es értékelést kaptak e szempont alapján, kiegészítve ezt a skála középső értékével értékelt, valamint az a fölötti értékű pályázatok számával, már 66 pályázat pozitív hatásáról beszélhetünk a családi kapcsolatok megerősítésére vonatkozóan.

8. ábra

A célcsoport toborzásának technikái (n=76)

Hasonlóan a fentiekhez megvizsgáltuk azt a kérdést is, hogy a projektek mennyire szolgálták a családi és szülői szerepek elsajátítását. A projektek erre is pozitív hatást gyakoroltak. A 76 pályázatból összesen 56 kapott 5-ös vagy annál magasabb értékelést, ami a pályázatok 74%-át jelenti.

A vizsgálatunk arra a kérdésre is kiterjedt, hogy mennyire jelent meg a szakmai beszámolóban a családközpontúság, a „családbarát” gondolat. A pályázatok döntő többségében felfedezhető volt. A középső (5-ös) érték alatti értékelést csak a pályázatok 13%-a kapott, mindössze 10 darab. A többi a „teljes mértékben megjelent” állítás felé tolódott, összesen 66 pályázat.

Érdekelt bennünket az is, hogy mennyire jelentek meg a program végrehajtása során a környezetvédelmi, természetvédelmi szempontok, hiszen nagyon fontos, hogy az üdülés, kikapcsolódás, szórakozás alkalmával ne szennyezzük környezetünket, sőt a családtagok együtt töltött idejének növelésére, valamint az egyes családok közösségépítésére is alkalmas lehet a szabad levegőn végzett önkéntes, esetleg környezetvédelemre irányuló munka. Sajnos elenyésző volt azoknak a pályázatoknak a száma, amelyekben megjelentek a környezetvédelmi, természetvédelmi szempontok, azon pályázatok számához képest, amelyekben egyáltalán nem jelentek meg ezek. A 76 darab pályázatból összesen csak 20 kapott 5-ösnél magasabb értékelést, míg egyértelműen 1-est 42 darab.

Projekttechnikai és kommunikációs szempontok

Elsőként azt néztük meg, hogy mely régióban történt a projekt megvalósítása, hiszen a pályázati kiírás szerint kiemelten támogatandók az olyan üdülések, melyek hátrányos kistérségekben, pl. a keletmagyarországi régióban – Észak-Magyarországon (Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megyében), Észak-Alföldön (Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben), vagy a Dél-Alföldön (Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megye) – valósultak meg. (7. ábra)

A legkedveltebb üdültető térség az Észak-Magyarország régió volt, 19 projekt itt valósult meg. Sajnos a másik két, kiemelten támogatandó régióban (Dél-Alföld, Észak-Alföld) megvalósuló üdülések száma sokkal kevesebb volt: 5 és 8. A

Közép-Dunántúlra szívesebben szerveztek családi nyaralásokat a szervezők (13 eset), feltehetően a Balatonnak vagy a Velencei-tónak köszönhetően, de Közép-Magyarország (11 eset) és a Dél-Dunántúl (10 eset) is kedvelt térségek voltak vizeik, hegyeik, hegységeik és egyéb látványosságaik miatt.

Fontos szempont, hogy a szervezők együttműködtek-e más szervezetekkel a megvalósítás során, és ha igen, hány szervezettel. A kérdés kapcsán nemcsak a „hivatalos” konzorciumi partnerekre gondoltunk, hanem olyanokra is, amelyek szálláshellyel, étellel stb. segítették a megvalósítást (pl. önkormányzatok, plébániák). A megvalósult projektek 77%-a nem működött együtt semmilyen más szervezettel, maguk végeztek minden tevékenységet. 12% azoknak a projekteknek az aránya, amelyek mindössze egy partnerszervezettel rendelkeztek, 4% azoknak, amelyek kettővel, és 7%, amelyek kettőnél többel.

A projekten belüli információáramlás a szervezés és lebonyolítás gördülékenységét befolyásolja, ezért tartottuk fontosnak megvizsgálni ezt a szempontot is. Válaszkategóriáink a következők voltak: *verbális* információáramlásnak a szóban, telefonon vagy értekezleten történő kommunikációt tartottuk; *elektronikus*nak pedig az e-mailen vagy a program honlapján zajló kommunikációt. *Egyéb* (plakát, szórólap segítségével megvalósuló információközvetítés) és *nem derül ki* válaszlehetőségeket is megadtunk. Egy projekt természetesen több kommunikációs technikát is alkalmazhatott egyszerre. A projektek szervezői a verbális kommunikációáramlást preferálták (56 eset). Viszonylag sok esetben (18) sajnos nem derült ki, hogy milyen úton zajlott a kommunikáció. E-mailen vagy honlapon történő információáramlás 11 esetben valósult meg, egyéb módokon pedig 6 esetben kommunikáltak a projekt szervezői és résztvevői.

Azt is megvizsgáltuk, hogy a szervezők hogyan toborozták a résztvevőket, egyáltalán kellett-e toborozni őket. Egy projekten belül itt is több válaszlehetőség volt. (8. ábra)

A projektek jóval több, mint felének (58 eset) nem kellett toboroznia résztvevőit, mert adott volt, hogy a rendelkezésükre álló személyekkel valósítják meg a programokat (pl. egyházközségi tagok). 10 projekt esetében választották a szervezők a plakáttal, szórólapmal, vagy online felületen való hirdetéssel és toborzással, s csupán 5 esetben a személyes megkeresést.

Érdekelt bennünket az is, hogy történt-e valamilyen formális lezárás vagy utánkövetés a projekt kapcsán. A megvalósult projektek közül 35-ben sajnos nem tesznek említést arról, hogy történt valamilyen lezárási vagy utánkövetési folyamat, amelyből szélesebb képet kaphattak volna a szervezők – s talán mi is – arról, hogy milyen sikerei és esetleges buktatói voltak az adott projektnek. 63 pályázat esetében beszélhetünk valamilyen lezárásról, ezek nagy része (31 esetben) élménybeszámoló útján történt, legtöbbször a hazaindulás előtti pár órát szánták rá a szervezők egy nagy közös beszélgetésre. 10 esetben fotópályázatot vagy rajzversenyt szervez-

tek az üdülés utolsó napjára, vagy már otthon, az adott település (melynek lakói lehetek a résztvevők) művelődési házában. Kérdőíves felmérést mindössze 6 esetben végeztek.

Fontosnak tartottunk egy olyan értékelő jellegű kérdést is feltenni, amelyből választ kaphatunk arra, hogy hogyan szolgálta a megvalósított tevékenység a projekt alapcélját (ezt az első szempontok között vizsgáltuk meg). Az értékelés egyértelműen a kutató szubjektív véleményét tükrözi. A megvalósított tevékenységek többnyire (73 esetben) megfelelnek a pályázati kiírásban elvárt feltételeknek, valamint a kitűzött projektcélokat is nagyrészt sikerült elérni.

Jegyzetek

- 1 Családi kohéziónál a ténylegesen és hangsúlyosan családi programokat vettük figyelembe, ahol cél a családi szerepek tanulása, a családtagok közötti kapcsolatok erősítése volt.

Nők, család, munkavállalás

A Budapesti Család, Esélyteremtési és Önkéntes Ház szakmai tevékenységéről

A Béthel Alapítvány fenntartásában működő Budapesti Család, Esélyteremtési és Önkéntes Ház 2012. november hónapban nyitotta meg kapuit Budapest IX. kerületében, a Balázs Béla u. 18 sz. alatt található Poliház földszintjén. A Ház, nevéből adódóan összetett feladatok megoldására szerveződött. Egyrészt a szociális érzékenységgel bíró civil szervezetek, önkormányzatok részére nyújt számos szolgáltatást, másrészt a rászoruló célcsoport tagjainak személyes konzultációs lehetőséget biztosít, meghatározott ügyfelfogadási rend szerint. Élő kapcsolat kialakítását tervezik az önkormányzatok civil referenseivel, hogy minél szélesebb körben elérhetővé tegyék a már működő jó gyakorlatokat.

A Budapesti Család, Esélyteremtési és Önkéntes Ház ünnepélyes megnyitójára 2013. január 23-án került sor, szakmai műhellyel egybekötve. A rendezvény a „Nők, család, munkavállalás” címet viselte – a hallgatóság betekintést nyerhetett a női szerepek változása és a család egyensúlya témába, valamint meghallgathatta a „Nők közfoglalkoztatásának tapasztalatai a 2012. év alapján” című előadást. Megjelentek az önkormányzatok esélyegyenlőségi és civil referensei, nők érdekvédelmével foglalkozó civil szervezetek, egyházi intézmények képviselői, valamint a sajtó.

Dr. Bácskai János polgármester mint kerületi házigazda köszöntötte a meghívottakat, és nyitotta meg a programok sorát.

Elsőként az Emberi Erőforrások Minisztériumát képviselő Kormosné Debreceni Zsuzsanna előadását hallgathatták meg a jelenlévők, „A női szerepek változása és a család egyensúlya” címmel. Szóba került a demográfiai változások társadalmi hatása az unióban és hazánkban, valamint az erre a kérdéskörre adott nemzeti és európai válasz. Főosztályvezető asszony kiemelte a politikai vezetési elkötelezettségét a családok irányába, amelyet az elmúlt évek törvénymódosításaival támasztott

alá. A munka törvénykönyvének módosításai és a Munkahelyvédelmi akciótervben foglaltak kedvező változásokat indítottak el a családok életében. A munka, család, karrier kérdéskört körüljárva a munkáltatók szerepének fontosságára és az együttműködés kiemelt szerepkörére hívta fel a figyelmet. A családbarát munkahely program meghirdetésével a munkáltatók már nemcsak erkölcsi elismerést kaphatnak. A nők munkaerőpiaci helyzetét elemezve megfogalmazódott, hogy a gyermekek napközbeni elhelyezésének megoldása a versenypiaci helytállás alapja a női munkavállalók, de főleg a fiatal édesanyák körében. Számos családtervezést és családalapítást támogató intézkedés megemlézése után a nők-férfiak esélyegyenlőségi kérdésköre került szóba. A népesség fogyásának megállítása csak széles körű összefogással lehetséges, amely összefogásban a kormánynak, a civileknek, a munkáltatóknak és a munkavállalóknak is meg kell találniuk a maguk szerepét. Ennek az összefogásnak a katalizátorai lehetnek az esélyteremtési házak és a házakból kialakított hálózat.

Ezt követően a Nemzetgazdasági Minisztérium képviselőjében Varga Zsoltné Szalai Piroska ismertette az atipikus foglalkoztatási formák hatásait. Miniszteri biztos asszony először a nők korcsoportonkénti foglalkoztatási helyzetéről beszélt, összehasonlítva az EU és hazánk adatait. Megállapította, hogy kohorszontkénti bontásban az elmaradásunk nem olyan tragikus, mint azt sokan gondolják, sőt a 40-50 éves korosztály tekintetében majdnem egy szinten vagyunk az EU adataival. Amennyiben viszont a gyermekes nők munkavállalói pozícióit vizsgáljuk, már jelentős lemaradás tapasztalható, a 6 évnél fiatalabb gyermeket nevelők esetében pedig drasztikus a leszakadás. Az adatokból következik, hogy hazánkban még jobban oda kell figyelni a részmunkaidős foglalkoztatás elterjesztésére, és a gyermekek napközbeni ellátására, hogy a kisgyermekes anyukák könnyebb-

ben lehetőséghez jussanak a munka világában. A nők foglalkoztatottságának jelentős csökkenését tapasztaljuk az 55 év felettek esetében. Ezen célcsoport esélyeit kívánja növelni több kormányzati intézkedés, melyek közül a „Munkahelyvédelmi akcióterv” nevesítésre került. A képzettség, vagy inkább a képzetlenség munkaerő-piaci hatásait elemezve sok újdonságot nem tapasztalhatunk. Az elhelyezkedés a képzetlen nők számára lényegesen nehezebb, mint megfelelő szakmai és iskolai végzettséggel rendelkező társaiknak. Szó esett a rész munkaidős foglalkoztatásról, illetve a távmunkáról, mint atipikus foglalkoztatási modellekről, valamint hazánk státuszáról az EU más tagállamaihoz képest. Magyarországon a nők 75%-a kkv-ben dolgozik, tehát ennek a szektornak a megerősítése stratégiai érdek, melyet a kormányzat felismert, és fontosságának megfelelő helyen kezel.

A továbbiakban Hoffmann Imre, a Belügyminisztérium helyettes államtitkára a nők közfoglalkoztatásának tapasztalatairól számolt be a jelenlévőknek. A bevezetőjében a munkaerő-piac általános helyzetéről és a 2012. év adatairól beszélt, majd a nők helyzetének elemzése következett. A korábbi előadó adatait alátámasztva említésre kerültek a munkaerőpiacon hátrányos helyzetben lévő csoportok (alacsony iskolai végzettségűek, kisgyermekesek... stb.), a napi 6 óránál hosszabb, önkormányzatok által szervezett közfoglalkoztatási programok, valamint a térségi startmunka mintaprogramok közül néhány konkrét példa. A mintaprogramok a hátrányos helyzetű kistérségekben valósultak meg. Az idei évben e programok kiterjesztése várható, így nem csak a kiemelten kezelt régiók számára nyílik lehetőség források elnyerésére. A nők részére 2013-ban be-

dolgozó program indul, azzal összhangban, hogy a minisztérium a produktív kimeneteket elősegítő projekteket kiemelten is támogatja, így lehetővé válik újabb női munkavállalók bekapcsolása a programba. Végül a médiában sokat szereplő közfoglalkoztatottak jogainak kérdését boncolgatta az előadó, megemlítve, hogy ebben az évben az érintetteket védő többletgaranciákat építenek be a rendszerbe.

A program interaktív részére a rendezvény második blokkjában került sor. Farkas Péter (NCSSZI Családpolitikai Igazgatóság igazgatója) moderálta a beszélgetést az előadók és az érdeklődők között, bő egy órában. A hozzászólók a roma esélyegyenlőség, illetve esélyegyenlőtlenség kérdéséről beszéltek több észrevételükben, majd a közfoglalkoztatásba bevontak kiválasztása kapcsán a polgármesterek „mindenhatósága” (hozzászóló megállapítása) merült fel problémaként. Több esetben a belügyminisztérium illetékessége merült fel, ezért a felvetések továbbításra kerültek helyettes államtitkár úr felé. Voltak észrevételek a tárcák közötti együttműködés fontosságáról, illetve egy többgyermekes édesanya elmondta tapasztalatait az önkormányzati közalkalmazotti jogviszonyról.

A közeljövőben a Ház további szakmai műhelyek megrendezését tervezi az idősek, családok, fiatalok, civil szervezetek számára. A női műhelyhez hasonlóan az időügyi műhely programsorozat alatt az időseket informálják az elérhető szolgáltatások köréről, juttatásokról, illetve az időszedéshez kapcsolódó kérdésekről.

Központi kérdés az is, hogy a hátrányos helyzetű családok közreműködésével kiderítsék, mitől lehetne családbarát saját környezetük, munkahelyük, településük. Ezen felmérések elkészítése a családbarát műhelyek keretein belül valósulnak meg. Létfontosságú, hogy az esélyegyenlőséggel foglalkozó szervezetek által közvetíteni kívánt információ a leghatékonyabban el tudjon jutni a megcélzott közönség felé. Ehhez nyújt segítséget a kommunikációs műhely, melynek keretében szakmai találkozókat szerveznek a médiában dolgozó szakemberek és a Ház általi prioritásokat képviselő civil szervezetek részvételével. Így a szervezetek közvetlenül a médiában dolgozó kollégáktól tudhatják meg, milyen formában van a legnagyobb esély arra, hogy a rendezvényeiről tudósítások készüljenek.

Folyamatosan bővülnek a társadalmi szemléletformálást célzó programok is. Az ifjúság számára több, látásmódjukat kiszélesítő interaktív foglalatosságot biztosítanak. Kiemelten fontosak az „esély órák”, ahol védett körülmények között, játékos formában megtapasztalhatják, milyen, ha valaki nem lát, nem hall, vagy mozgásában korlátozott. Az órákat fogyatékkal élő emberek tartják, akik saját tapasztalataikat adják át a diákoknak. Ez tolerancianövelő hatású, és a fogyatékkal élő emberek életvitele egészen közelivé válhat az egészséges gyermekek számára. Ehhez hasonlóan, önkéntesek bevonásával zajlik az „Amikor én még kisserác voltam...” elnevezésű kitelepült program, melynek során az iskolások megtapasztalhatják azt a világot, amelyben nagyszüleik éltek, annyi idősen, mint most ők. Megismerkedhetnek az akkori szóhasználat, eszközökkel, munkafolyamatokkal, életformával. Ha szükséges, segítséget is kérhetnek a jelen lévő, a programot támogató „nagyszülőktől”, ami elősegítheti a generációk közötti kommunikáció javulását is. Külső helyszínen zajlik a „Látó kezek” című, tapintható interaktív vak játszótér is. Látássérült emberek vezetésével a tanulóknak alkalmuk nyílik megismerni nem látó társaik mindennapi kihívásait, amivel azonosulni szükséges ahhoz, hogy a feladatokat teljesíteni tudják. Szintén az ifjabb korosztálynak szól egy olyan csoportfoglalkozás, melynek keretében a hátrányos helyzetű, az eddig említett korosztálynál idősebbek számára (18-25 év) biztosít párválasztási és pályaválasztási tréninget, ezzel elősegítve, hogy nagyobb kihívások nélkül el tudják kezdeni önálló életüket. Ugyancsak ezt a korosztályt célozza meg a családtervezés foglalkozás is, amely során szakemberek részvételével interaktív beszélgetésre is lehetőség nyílik különböző témákban, mint például a megtermékenyítés, a magzatvédelem vagy a természetes családtervezés.

A Ház nem csak a fiatalokra helyezi a hangsúlyt, fontosnak tartja a szakemberek képzését is. Az esélyegyenlőségi tréning az önkormányzati és az állami intézmények munkatársainak szól.

A továbbiakban a Budapesti Család, Esélyteremtési és Önkéntes Ház be kíván kapcsolódni az önkormányzatok esélyegyenlőségi témával foglalkozó rendezvényeibe, valamint részt vesz civil érdekvédelmi szervezetekkel közösen programok szervezésében és lebonyolításában.

Könyvajánló

Mozaik 2011

Magyar fiatalok a Kárpát-medencében

Szerkesztette: Szabó Andrea,
Bauer Béla, Pillók Péter

NCSSZI-Belvedere, Szeged-Budapest, 2013

A 2001-ben a magyarországi Ifjúság2000 kutatás folytatásaként került sor arra a Mozaik nevet viselő egyedülálló kutatásra, amely első ízben vizsgálta a környező országok magyar fiataljainak életmódját, értékrendszerét, életkörülményeit, a kisebbségi lét, identitás jellegzetességeit.

Tíz év elteltével, 2011-ben a „MOZAIK2011 – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében” című kutatásnak elkészült az első, kvalitatív szakasza. A Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet és a Belvedere Kiadó gondozásában 2013-ban megjelent kötet 13 tanulmánya pedig részletes áttekintést ad ennek a munkának az eredményeiről.

Az adatgyűjtés szakaszában hét szomszédos országban összesen 24 fókuszcsoportos beszélgetésre került sor 2011 tavaszán. A beszélgetések középpontjában a fiatalok identitással és állampolgársággal kapcsolatos véleménye, a család, az oktatás, kultúra és nyelvhasználat, a munkavégzés alapvető kérdései álltak. Ezeket a témákat a tanulmányok szerzői részben regionális (az egyes országokban élő magyar fiatalok által elmondottakat összesítő), részben tematikus (a nagyobb témák szerinti, országonkénti eltéréseket is figyelembe vevő) módon elemezték.

A könyv első részében a teljes kutatás legfontosabb eredményeit és módszertani megközelítéseit Bauer Béla és Pillók Péter, illetve Arnold Petra írása foglalja össze.

Az ezt követő országtanulmányok egyenként mutatják be Burgenland (Arnold Petra), Felvidék (Morvai Tünde), Kárpátalja (Ferenc Viktória és Séra Magdolna), Erdély (Székely Tünde), Vajdaság (Szabó Ákos) és Dél-Baranya (Máder Miklós) magyar fiataljainak helyzetét.

Végezetül a könyv harmadik, nagyobb tematikus egységében Dániel Botond az erdélyi magyar fiatalok jövőre vonatkozó terveit, munkaerőpiaci helyzetét és etnikai fogását veszi górcső alá, Bodó Barna általánosságban ír a kisebbségi magyar fiatalok identitásáról, Déri András pedig a fiatalok politikával kapcsolatos attitűdjeit foglalja össze, amelynek része a magyar állampolgárság kérdésének megítélése is. Végezetül Galács Anna és Ságvári Bence a nyelvi kultúra és a közösségi lét kérdéseit vizsgálják tanulmányukban, elsősorban a digitális technológiák használatának szempontjából.

A könyv ajánlható mindazok számára, akik egy olyan állapotrajzra kíváncsiak a határon túli magyar fiatalok életéről, mindennapjairól, amely a fókuszcsoportos kutatások jellegéből fakadóan nagyon is személyes és átélhető, a különböző véleményeket pedig megannyi idézet formájában mutatja be. A kutatás és a könyv témája egy olyan tudományos, politikai és nemzetstratégiai szempontból is fontos kérdést vizsgál, amelyet Magyarországon sajnálatosan számos mítosz, és öszszességében jelentős információhiány jellemez. Ez a könyv talán hozzájárulhat ahhoz, hogy közelebb jussunk a valóság megismeréséhez.

Ságvári Bence

